

**T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**AVRASYA BÖLGESİNDE ENERJİ HATLARI
VE DEĞİŞEN JEOSTRATEJİLER**

**Vügar Rzayev
2501040693**

**Tez Danışmanı
Yard.Doç. Dr.İlker Aktükün**

İSTANBUL, 2008

ÖZ

1990’larda Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla, Avrasya bölgesi yeniden dünyanın cazibe ve rekabet merkezi haline gelmiştir. Azerbaycan,Kazakistan ve Türkmenistan gibi hidrakarbon zengini ülkelerin bağımsızlığını kazanmasıyla, bu bölgeye olan ilgi artmıştır. Bölgenin enerji kaynaklarının tarihsel gelişim süreci, petrol ve doğal gaz rezervleri ve bu rezervler üzerine yapılan uluslararası anlaşmaların incelendiği tezimizde, büyük güçler (ABD, Rusya, Çin ve Avrupa Birliği) ve bölgesel güçlerin (Türkiye ve İran) bu enerji kaynaklarının çıkarılmasında ve dünya pazarlarına aktarılmasında söz sahibi olabilmek için giriştikleri güç mücadelesine de geniş yer verilmiştir.

Hazar havzası enerji kaynaklarının, uluslararası pazarlara taşınmasında seçilecek güzergahlar araştırılmış ve tercih edilecek güzergahların bölge devletlerine sağlayacağı avantaj ve dezavantajlara vurgu yapılmıştır. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan’ın, sahip oldukları enerji kaynaklarını doğru idare edebilmeleri halinde, hem bağımsızlıklarını pekiştirecek, hem de ekonomik istikrara kavuşabilecekleri belirtilmiştir.

ABSTRACT

With the collapse of the Soviet Union in 1990th, Eurasia region had become the center of appeal and competition again. Hydrocarbon - rich states Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan gained their independence and the interest to this region had been increased. The historic development of the regional energy resources, oil and gas reserves and the international pacts signed on these reserves are examined in the project, in which the power struggle of big powers (USA, Russia, China and European Union) and regional powers (Turkey and Iran) for exploiting and driving those energy resources into the world markets is also mentioned.

Caspian basin energy resources and their directions to the international markets are researched, and the advantages and drawbacks of those directions in terms of regional states are emphasized. It is stated that Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan will strengthen their independence and reach to economic stability, if they manage to control their energy resources accurately.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT.....	iv
TABLolar	viii
HARİTALAR.....	ix
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM : 1

ENERJİ KAYNAKLARI'NIN STRATEJİK ÖNEM KAZANMASININ TARİHSEL SÜRECİ VE HAZAR HAVZASI

1.1. Enerji Kaynakları İçerisinde Fosil Kaynakların Önemi	4
1.1.1 19.Yüzyıldan İtibaren Petrolün Artan Önemi	5
1.1.2. Enerji Kaynağı Olarak Doğal Gaz'ın Yükselen Değeri	12
1.2. Hazar Havzasının Enerji Kaynakları Açısından Önemi	15
1.2.1 Sovyetler Birliği Sonrası Hazar'ın Statü Sorunu	16
1.2.2 Hazar'ın Enerji Rezervleri Üzerine Tartışmalar	17
1.2.3-Hazar Petrollerinin Taşınma Güzergahları Üzerine Tartışmalar..	20
1.2.3.1-Batı Güzergahı.....	23
1.2.3.2-Doğu Güzergahı.....	24
1.2.3.3-Güney ve Güney Batı Güzergahı.....	25

1.2.3.4-Kuzey ve Kuzey Batı Güzergahı.....	26
--	----

BÖLÜM :2

HAZAR HAVZASI ÜLKELERİNİN ENERJİ KAYNAKLARI VE BAĞIMSIZLIK SONRASI BU ÜLKELERİN DIŞ POLİTİKASINA ETKİLERİ

2.1. Azerbaycan’ın Enerji Kaynakları ve Bu Kaynakların Azerbaycan Dış Politikasına Etkileri	29
2.1.1. Azerbaycan Petrolü’nün Tarihsel Süreci ve Yapılan Anlaşmalar.....	31
2.2. Türkmenistan’ın Enerji Kaynakları ve Yeni Dönem Türkmen Dış Politikası	42
2.3. Kazakistan’ın Enerji Kaynakları ve Bağımsızlık Sonrası Kazak Dış Politikası	50
2.3.1. Kazakistan’ın Enerji Kaynakları Bakımından Değerlendirilmesi.....	53
2.3.2. Kazakistan Doğal Gaz Rezervleri	58

BÖLÜM : 3.

BÜYÜK VE BÖLGESEL GÜÇLERİN HAZAR STRATEJİLERİ

3.1. Hazar Havzasında Büyük Güçlerin Rekabeti	59
3.1.1. ABD Dış Politikasında Hazar Havzasının Önemi.....	61
3.1.2. “Arka Bahçe Politikası” ve Rusya	69
3.1.3. Bölgede Yükselen Yeni Güç: Çin.....	81
3.1.4. Avrupa Birliği’nin Hazar Bölgesine İlgisi	84

3.2. Bölgesel Güçlerin Hazar Stratejileri	89
3.2.1. Türk Dış Politikasının Bölgeye Yaklaşımı	89
3.2.2. Bölgede Aktör Olmaya Çalışan İran'ın Tutumu	98
SONUÇ	108
KAYNAKÇA	111

TABLULAR

Tablo -1: Hazar Bölgesi Doğal Gaz Rezerv ve Üretim Değerleri.....	18
Tablo - 2: Hazar Bölgesi Petrol Rezerv ve Üretim Değerleri	19
Tablo - 3: Hazar Bölgesindeki Esas Petrol İhracat Güzergahları.....	21
Tablo - 4: Azerbaycan'ın Gayri Safi Milli Hasılatı.....	31
Tablo - 5: S.S.C.B Petrol Tüketiminde, Azerbaycan Petrolünün Payı	35
Tablo - 6: “Asrın Kontraktı” Paylaşım Yüzdeleri.....	38
Tablo -7: Azerbaycan'da İlk Beş Petrol Anlaşması ve Katılımcı Şirketler'in Yüzdeleri.....	40
Tablo - 8: :Kazakistan'da yıllara göre Petrol Üretimi ve Tüketimi.....	54
Tablo - 9: Rusya'nın Doğal Gaz Üretim ve İhracatı.....	77
Tablo – 10: Çin, Hindistan ve Kuzey Korenin Doğal Gaz Talebi.....	83
Tablo -11: Avrupa Birliği Doğal Gaz Arz Talep Tahmini.....	86

HARİTALAR

Harita - 1: Azerbaycan	29
Harita - 2: Türkmenistan.....	42
Harita - 3: Kazakistan.....	50
Harita - 4: Rusya.....	69
Harita - 5: İran.....	98

KISALTMALAR

ADSK	:Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AIOC	: Azerbaijan Intenational Operation Company: Azerbaycan Uluslararası Operasyon Şirketi
Agip KCO	:Agip Kazakhstan North Caspian Operating Company
ARDNŞ -SOCAR	:Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi
AKKA	:Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması
BDT	:Bağımsız Devletler Topluluğu
BOTAŞ	:Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı
BTE	:Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Hattı
CIOC	:Hazar Uluslararası Operasyon Şirketi
CPC	: Caspian Petroleum Consortium: Hazar Petrol Konsorsiyumu
CNOOC	:China National Offshore Oil Corporation
CNPC	: Chinese National Petroleum Company: Çin Milli Petrol Şirketi
ECO	:Ekonomik İşbirliği Örgütü

EPCA	:Energy Policy and Conversation Act:Enerji Politikasi ve Koruma Hareketi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsılat
IEA	: International Energy Agency-Uluslararası Enerji Ajansı
IMF	:International Monetary Fund-Uluslararası Para Fonu
KEI	:Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
KIO	:Karachaganak Integrated Organization
MEPTI	:Mobil Exploration and Production Turkmenistan Inc.
NEP	:Yeni İkisadi Siyaset
NIOC	: İran Milli Petrol Şirketi
OPEC	: Organisation of Petroleum Exporting Countries: Petrol İhraç Eden Ülkeler Organizasyonu.
PSA-ÜPA	:Production Sharing Agreement-Üretim Paylaşım Anlaşması
TACIS	: Bağımsız Devletler Topluluğuna Teknik Yardım
TCF	:Trillion cubic feet – Trilyon küp feet
TİKA	:Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı
TPAO	:Türk Petrolü Anonim Ortaklığı
TRACECA	:Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia: Avrupa, Kafkasya, Asya Ulaştırma Koridoru Sistemi
SPR	:Strategic Petroleum Reserve:Stratejik Petrol Rezervi

GİRİŞ

Avrasya bölgesi, tarih boyunca doğal kaynakları ve stratejik konumundan ötürü, büyük güçlerin çatışma alanı olmuştur. 19.yüzyılda ünlü İngiliz yazar Rudyard Kipling'in adlandırmasıyla "Büyük Oyun"a sahne olan bu bölge, 20.yüzyılda da, bu sefer farklı aktörler tarafından oynanan "Yeni Büyük Oyun"un içinde yer aldı. Ama 19. yüzyıldan farklı olarak, sadece süper güçlerin çatışması değil, bunların yanısıra, bölgesel güçlerin, bölge devletlerinin ve uluslararası şirketlerin de bu "Yeni Büyük Oyun"da yer alması, olayları çözümlenmeyi daha karmaşık bir hale getirmektedir.

6 milyarı geçen dünya nüfusu, yıllık 8,5 milyar ton civarında enerji tüketmektedir. Bu rakam içerisinde petrol ve doğal gazın, enerji kaynağı olarak büyük rol oynaması, doğal olarak, bu kaynakların bulunduğu bölgeleri, bir çatışma alanı haline getirmektedir. 1991 yılında, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte, bağımsızlığını kazanan Hazar havzası devletleri de, bu çatışma içinde yer almayı ne kadar istemeseler de, son keşfedilmemiş enerji kaynaklarının bulunduğu alan olarak, bunu yaşamaya bir anlamda mahkumdular .

Bu bölgede çatışan güçlerin esas hedefleri, bölge pazarına sahip olmak ve bölge kaynaklarının uluslararası pazarlara aktarılmasında kimin söz sahibi olacağı ve hangi güzergahların tercih edileceğidir. Bu amaçlarla bölgede üstünlük sağlamaya çalışan büyük güçler (Rusya, ABD, Çin ve Avrupa Birliği) ve bölgesel güçler (Türkiye ve İran), bölgede etkinlik kazanabilmek için, bölge devletleriyle, hem ekonomik hemde siyasi ilişkilerini geliştirmeye sürekli gayret etmişlerdir.

Bu bölgede rekabet eden güçlerin aksine, bölge devletleri, öncelikle kendi bağımsızlıklarını hem ekonomik hemde siyasi alanda güçlendirebilmek için, çıkardıkları petrol ve doğal gazı güvenli bir biçimde uluslararası pazarlara ulaştırabilmek ve gelir sağlamak istemektedirler. Bunun için, her devletle eşit şartlarda ve iyi ilişkiler

geliştirerek, kendileri için en güvenli ve istikrarlı olacak enerji taşıma projelerine destek olmaktadır.

20 Eylül 1994 yılında, Azerbaycan “Asrın Kontraktı” adı verilen anlaşmayı imzalayarak, bölgede bir ilke imza attı. Ve o zamana kadar, bölge petrollerinin taşınmasında tekel olarak hüküm süren Rusya’yı, bu antlaşmayla, deyim yerindeyse safdışı bırakarak, yönünü Batı’ya çevirdi. Nüfusunun büyük bir kısmının Rus kökenli olması, Kazakistan’ı daha Rusya yanlısı politikalar izlemeye zorlasa da, bu ülkeye büyük yatırımlar yapan Batı’yla da iyi ilişkiler geliştirerek, Rusya’ya olan bağımlılığını bir nebze de olsa azaltmaya çalışmıştır. Türkmenistan ise yabancı yatırımcı çekmede ve yeni enerji nakil güzergahlarının açılması konusunda, Azerbaycan ve Kazakistan kadar başarılı olamasa da, belli bir ilerleme sağlayabilmiştir.

Dünya’nın en büyük petrol ithalatçısı olan ABD, Hazar havzasını, enerji tedarikini çeşitlendirmek açısından değil de, daha çok stratejik bir bölge olduğu için önemsemektedir. Bu yüzden de, uluslararası şirketler aracılığıyla, bu bölgedeki enerji kaynaklarından aslan payını kaparak, bu bölgede daha güçlü bir konuma gelmek istemektedir. İlk dönemlerde, Sovyetler Birliği döneminden kalan reflekslerle hareket eden Rusya ise, bölge devletlerine siyasi ve askeri baskı uygulayarak başarılı olmaya çalıştı. Ama daha sonra bu yöntemin işlemediğini gören Rusya, coğrafi avantajlarıyla birlikte, Lukoil ve Gazprom gibi devlet firmalarını da kullanarak, bölgedeki enerji çıkarılması ve taşınmasında kaybettiği gücü, bir nebze de olsa, geri kazanmaya başladı. Son dönemlerde hızlı bir yükseliş sağlayan ve buna paralel olarak da enerji tüketimi artan Çin, bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler kurarak, enerji tüketiminin çeşitlendirilmesini sağlamıştır. Avrupa Birliği için Hazar havzası enerjisi, daha çok doğal gaz alanında Rusya’ya olan bağımlılığının azaltılabilmesine yönelik tedarikçi çeşitliliğinin sağlanmasıdır.

Türkiye, yeni bağımsızlığını kazanmış Türki Cumhuriyetleri herkesden önce tanıyarak, bölge devletleri ile sıkı bir işbirliği yaptı. Daha sonra, izlenen tutarsız dış

politika yüzünden, bu bölgede itibar kaybeden Türkiye, son dönemlerde artan işbirlikleri sayesinde, bu bölgede yeniden söz sahibi olmaya başladı. İran ise, bu bölgeye ilk başta rejim ihraç etmeye çalıştıysada, bunun başarılı olamayacağını anladıktan sonra, bölge ülkeleri ile işbirliği yaparak, bölgedeki yalnızlığına son vermeyi amaçlamaktadır.

Bu anlamda, gerçekleştirilen çalışmamız, Hazar havzası enerji kaynaklarının önemini vurgulayarak, bu kaynaklar üzerinde yaşanan rekabetin aktörlerini incelemek ve bu rekabetin bölge devletlerine sağladıkları avantaj ve dezavantajların bu devletlerin dış politikalarına nasıl yansıdığını incelemeye çalışmaktadır .

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, petrol ve doğal gazın kullanımının tarihsel süreci ve gittikçe artan öneminin yanısıra, Hazar havzasının coğrafi yapısı, Hazar'ın statüsü, enerji kaynakları ve bu enerji kaynaklarının taşıma güzergahları ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise, Hazar havzası devletlerinden Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın, doğal kaynaklarının tarihsel gelişim süreci, petrol ve doğal gaz rezervleri ve bu rezervler üzerine yapılan uluslararası anlaşmalar araştırılmıştır.

Üçüncü bölümde ise, Hazar havzası üzerinde stratejik rekabet eden büyük ve bölgesel güçlerin, bu bölgede uyguladıkları stratejileri ve bölge ile ilgili beklentileri incelenmeye çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde ise, araştırmada elde edilen veriler analiz edilmiş, bölgesel ve büyük güçlerin, bölgenin doğal kaynakları üzerindeki farklı stratejileri ele alınmış, bölgesel devletlerin de, bu farklı stratejiler içerisindeki rolleri incelenmiştir.

BÖLÜM : 1

ENERJİ KAYNAKLARI'NIN STRATEJİK ÖNEM

KAZANMASININ TARİHSEL SÜRECİ VE HAZAR HAVZASI

1.1. Enerji Kaynakları İçerisinde Fosil Kaynakların Önemi

İnsanoğlunun varoluşundan beri en temel ihtiyaçlarından olan enerji, özellikle 19.yüzyıldan itibaren geniş bir kullanım alanına kavuşmuştur. 20.yüzyıldan itibaren ise, en önemli stratejik meta haline gelmiştir. Sanayi Devriminden sonra, etkin olarak kullanılmaya başlayan enerji, her dönem belli bir hammaddenin ön plana çıkmasıyla, toplumsal yaşantıya ve sanayi gelişimine damgasını vurmuştur. Özellikle petrol ve doğal gazın önem kazanmasıyla, o döneme kadar en önemli enerji kaynağı olan kömür, ikinci planda kalmıştır. 1973-1974 petrol krizi sonrası döneme damgasını vuran nükleer enerji, bir çok sakıncası nedeniyle çoğu ülkede sınırlandırılarak, dünya enerji piyasasında istediği konumu alamamıştır. Ayrıca, günümüz dünyasında, artan çevre hassasiyeti sebebiyle de, temiz ve alternatif enerji kaynakları tercih edilmeye başlanmıştır. Ama bu kaynaklar, yakın bir dönemde petrol ve doğal gaza alternatif olacak kapasitede değildir.

Fosil yakıtlar olarak bilinen petrol, kömür ve doğal gaz %80'lik bir yüzdeyle dünya enerji tüketiminin esas kısmını teşkil etmektedirler. Ve öngörülen o ki, önümüzdeki onyıllarda da enerji sektöründe, fosil kaynaklar belirleyici olmaya devam edecektir. Ama bu öngörü, nükleer enerjinin yayılmasını, hidroenerjinin büyük oranda olmasa dahi, gittikçe yaygınlaşması ve özellikle gelişmiş ülkelerde kullanılan yenilenebilir enerji kaynaklarının artışı gözlemlememizi engellememeli.

1.1.1- 19.Yüzyıldan İtibaren Petrolün Artan Önemi

Petrol, ansiklopedik tanımların dar çerçevesinde masum bir enerji kaynağının adı olarak bilinir. Bitki ve hayvan kökenli doğal hidrokarbonların karışımını niteler. Latince petra (kaya) ve oleum(yağ) sözcüklerinden türetilen petrol adına ilk kez Alman mineralog Georgius Agricola'nın 1556 tarihini taşıyan **De Re Metallica** (Metaller Üzerine) adlı eserinde rastlamak mümkündür.¹

Dünyanın en önemli birincil enerji kaynağı haline gelmiş petrolün kökeni hakkında bazı teoriler mevcuttur. Bunlardan başlıca 3 tanesini sıralarsak; İnorganik, Organik ve Kozmik Teori. İnorganik Teoriye göre (bu teori Rus kimyacı D.I.Mendeleyev tarafından ortaya atılmıştır) petrol yer küresinin çekirdeğinde bulunan metal karbidlerin ve yarıklardan sızmış olan suyun karşılıklı ilişkisi sonucu oluşmuştur. Bu teorinin dayanağı, diğer gezegenlerin atmosferinde metanın bulunmasıdır. Organik Teoriye göre(bu teorinin taraftarı daha fazladır) petrol, deniz hayvanları ve bitki kalıntılarının milyon yıllar boyu yüksek basınç ve sıcaklığa maruz kalmaları sonucu oluşmuştur.²

“Herodot, MÖ 450 yıllarında Tunus ve Yunan adalarında petrol sızıntılarından bahseder. Bu ilk dönemlerde petrol, hastalıklara ilaç olarak, su yalıtım malzemesi olarak ve savaşlarda yakıcı madde olarak kullanılmıştır. 19. yüzyıl ortalarına kadar petrol üretimi ilkel yöntemlerle sürmüştür; asfalt, ham petrol ve yağ olarak üretilip kullanılmıştır. 1745 yılında Fransa'da Pechelbronn'daki petrollü kıyılarda ilk petrol kuyusu açılmıştır. Kral XV. Louis tarafından M. de la Sorbonniere'ne lisans verilmiş ve bu kişi dünyanın ilk petrol rafinerisini kurmuştur. 1847 yılında İskoçya'da James Young tarafından petrol

¹ Suat Parlar, **Barbarlığın Kaynağı Petrol**, Anka Yayınları,1.Basım,Mayıs 2003,s.11

² Gadir Bayramov, “Hazar Bölgesi ve Azerbaycan: Enerji Kaynakları ve Sorunlar”,İstanbul Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul-2002,s.14-15.

ürünleri işlenmiştir".³ Petrol üretimi 19.yüzyılın ikinci yarısında başlamasına karşın, tam anlamıyla 20.yüzyılda etkili olmaya başlamıştır.

“19.yüzyılın son yıllarında türeyen büyük endüstriler içinde petrol en büyüğüdür. 20.yüzyılda petrolün önem kazanması , işletmeciliğinin zamanla serüven düşkünü petrol arayıcılarından, çok uluslu şirketlere ve devletlere geçmesine yol açmıştır. Tüm geçmişi boyunca sürekli pazarlıklara konu olan petrol, hep yaşamsal önemde kararlarda merkezi bir konum teşkil etmiştir.”⁴

Petrolün insanlık tarihinde önemli rol oynamaya başlaması, 1859 yılında ABD'nin Pennsylvania kentinde mekanik kuyu delme yöntemi ile yeryüzüne çıkarılması ile başlamıştır. 1750'lerde başlayan sanayi devriminin ortaya çıkardığı ve giderek tüketim ivmesi hızla artan enerji gereksinimini karşılamada petrole de artan ölçüde yer veren teknikleri süratle geliştirmiştir. İlk önce buharlı gemiler, daha sonra trenler ve savaş gemilerinde de kullanılmaya başlayan petrol, otomobilin keşfi ile daha fazla kullanım alanı bulmuştur.

Avrasya Bölgesinde, petrol ilk olarak 1848 yılında Bakü'de çıkarılmaya başlamıştır. 1870 yılında, Bakü'de kuyu delme yöntemleriyle petrol çıkarılmasına başlamasından sonra, İngiltere başta olmak üzere çeşitli devletler dikkatlerini bu bölgeye yoğunlaştırmışlardır. Bu dönemde dünyanın en önemli petrol şirketi olan Standart Oil'in Avrupa pazarındaki hegemonyası, Bakü petrolleriyle ciddi bir şekilde sarsılmıştır.

Benzinle çalışan motorların kullanımı ve petro- kimya sanayisi için hammadde olarak kullanılmaya başlaması petrole olan talebi yüzlerce kat artırmıştır. 1913 yılından

³(Çevrimiçi); <http://www.enerji.gov.tr/petrolarihce.htm>; 01.06.2007

⁴Necdet Özalp, “Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarının Önemi ve Konumu”, **Panorama Dergisi**, Şubat-2004, sayı 1, ISSN 1304-6438, s.1,<http://www.pete.metu.edu.tr/PETE/emre/photogallery/enerji.pdf>, Erişim-19.04.2008

beri dünya petrol üretiminde, maden kömüründe görülen yalnızca üç misli artışa karşılık otuz misli artış olmuştur. Üretim artışından başka, ham petrol ve petrol ürünlerine olan talepteki artış ise korkunç olmuş, yüzde 1300'ü geçmiştir.⁵

Petrol esas değerini Alman Rudolf Diesel tarafından içten patlamalı motor veya diesel motor diye tanımlanan motorun icad edilmesi ile kazanmıştır. Enerji tüketiminin tarihsel gelişiminde petrolün kömürü geçmesi bir sıvının işlenmesinden katı bir maddeye nazaran daha kolay olmasından ileri gelmiştir. Petrolün ısıtma kaynağı olarak kömürden daha avantajlı olması, elektrik enerjisi üretimi, özellikle petrokimya endüstrisindeki sanayi hammaddesi olma rolü dikkate alındığında petrolün önemi anlaşılmaktadır.⁶ Ancak bu öneme rağmen, kömür yerine petrol kullanımına başlanması o kadar da kolay bir süreç değildi. Daniel Yergin **Petrol Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü** başlıklı çalışmasında, Churchill'in 1.Dünya Savaşı öncesinde, İngiliz donanmasında enerji kaynağının kömürden petrole geçirmek istemesiyle, yaşadığı sorunu ama aynı zamanda kararlılığını çok güzel anlatıyor:

"O güne kadar İngiliz donanmasının geleneksel enerji kaynağı olan kömürden acaba petrole dönerek, kömür yerine petrol kullanımına geçilmeli miydi? Birçok kişi böyle bir dönüşün tam anlamıyla çılgınlık olacağı kanısındaydı. Onlara göre donanmanın o güne kadar emniyetle, güvenle kullandığı Galler Bölgesi kömürünün kullanımına devam etmek gerekirdi. Kömür yerine artık "Pers Ülkesi"nden,(İran'ın o zamanki adı) çok uzaklardan gelen, güvenilir olmaktan yoksun petrol rezervleri kullanmak tam bir çılgınlıktı. Churchill'in deyiimiyle donanmayı geri dönmek üzere petrole bağlamak aslında "dertler denizine karşı silahlanmak"(Shakespeare'in Hamlet oyunundan) gibi bir şeydi. Ancak petrolün sağlayacağı, daha fazla sürat ve insan gücünün daha verimli kullanımı gibi stratejik yararlar o denli belirgindi ki, Churchill daha fazla tereddüt etmedi. İngiltere'nin "deniz kuvvetlerindeki üstünlüğünü petrole

⁵ Erol Tümertekin, Nazmiye Özgüç, **Ekonomik Coğrafya: Küreselleşme ve Kalkınma**, İstanbul, 1999,s.395.

⁶ Osman Nuri Aras;**Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi** , DER YAYINLARI,İstanbul-2001,s.8.

dayandırması" gerektiğine karar verdi ve bu nedenle de kendisini, tüm enerji ve coşkusuyla bu amacın gerçekleşmesine adadı."⁷

İngiltere, 1913 yılında savaş gemilerinin dıştan yanmalı motor sisteminden, içten yanmalı motor sistemine geçmeyi planlaması ile petrol, askeri ve stratejik bir araç haline gelmiştir. İngiltere, diğerlerinden önce, imparatorluğun ayakta durmasında en büyük rolü olan deniz yollarında petrolün önemini kavramıştır. I.Dünya Savaşı sırasında petrolün, askeri ve ekonomik sektördeki stratejik önemi açıkça ortaya çıkmıştır. 1917'lerde Clemenceau petrol için "savaş cephesinde zaferi sağlayan kan" demiştir. Ledendrof ise hatıralarında: "I.Dünya Savaşında Alman generallerinin ateşkes istemelerinin önemli nedeninin petrol ürünlerini bulamama endişesi olduğunu" itiraf etmiştir.⁸

I.Dünya Savaşından sonra daha da önem kazanmaya başlayan petrol, kullanımı da daha kolay olduğu için, sanayileşmiş ülkeler tarafından tercih edilmeye başlanmıştır. Otomobil ve diğer motorlu araçların yaygınlaşmasıyla petrol ihtiyacı giderek artmış, bu dönemde dünyada dev petrol şirketleri kurulmuştur. Bunlardan en önemlileri Seven Sisters adı ile bilinen yedi dev şirkettir. Bunlar günümüzde de dünya petrol piyasasında söz sahibi olan British Petroleum, Shell, Mobil, Exxon, Gulf, Texaco ve Chevron'dur.

II. Dünya Savaşı sırasında kara motorlu araçları, savaş ve av uçaklarıyla denizaltı ve savaş - ticaret gemilerinin gelişmesi, özellikle nakliyatta petrolün, savaşın devamı için en önemli etken oluşturduğu gibi, savaşın kazanılabilmesi birinci derecede petrol ve petrol ürünlerine bağlıydı. Hitler, petrol ihtiyacını giderip savaşı daha uzun bir süre sürdürebilmesi için güvenilir kaynakları elde edebilmek amacıyla diğer ülkelerde petrol

⁷ Daniel Yergin, **Petrol Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, Çev.Kamuran Tuncay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995,s.9-10.

⁸ Humayun İlahi, **Sömürgecilerin Yeniden Canlanmasını Sağlayan KAN: İRAN PETROLÜ**, İktibas, 27 Aralık 1980. <http://www.iktibas.info/dergi/1981/subat2/gundem5.htm> ; Erişim- 12.04.2008

aramaya kalkmıştır. Hitler'in Kafkasya'ya saldırısı bölgedeki petrol yataklarını elde etmek için giriştiği eylemlerin birini oluşturmakta idi.⁹

ABD'nin I. Dünya Savaşından sonra, petrol zengini ülkelere müdahale gibi şansı yoktu. Bu devletler üzerindeki çıkarlarını, Avrupa Devletleri üzerinde genel bir baskı kurarak veya onların kanalıyla sağlamaya çalışıyordu. Ayrıca Amerikan yönetiminin Monroe Doktrini'ne uygun olarak Avrupa sorunlarından kendini soyutlaması, İngiltere ve Fransa'yı Orta Doğu'da İkinci Dünya Savaşı'na kadar rakipsiz bırakmıştı. Bu iki geleneksel sömürgeci ülke bu koşullar ışığında Orta Doğu'yu istedikleri gibi paylaşabilmek olanağına sahip oldular. Ancak her iki dünya savaşının sağlamış olduğu deneyimler ve petrole dayalı hızlı endüstrileşme, o zamana kadar kendi bol petrol rezervlerini kullanıp, bunlar sonucu zenginleşen bir sanayici kesim yaratan ABD'nin, petrolün önemini uluslararası politikada en üst düzeydeki kriter olarak ele almasını gerekli kıldı.

II. Dünya Savaşından sonra artan enerji ihtiyacı, petrol üretimini birkaç kat artırarak, enerji tüketiminde petrolü başlıca kaynak haline getirmiştir. 1960 yılında dünyanın en önemli üretici organizasyonu olan Organization of Petroleum Exporting Countries (OPEC) kurulmuştur. 11 üyeli OPEC, dünya petrol rezervlerinin %77'sine sahiptir ve dünya üretiminin de %40'ını gerçekleştirmektedir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte uluslararası alanda yeni bir dünya düzeni şekillenmeye başladı. Bugüne değin daima çatışmaların odak noktasını oluşturan ideoloji, yerini ekonomik çatışmalara, etnik rekabete ve bölgesel çatışmalara bıraktı. Fakat, uluslararası düzendeki değişimden bağımsız olarak petrol, stratejik bir meta olmaya devam etmektedir. Bu nedenle, uluslararası petrol oyunu, çok güçlü oyuncuları oynadığı, çok boyutlu ve karmaşık bir oyundur. Günümüzde artık dünyanın yeniden şekillenmesini de içeren bu oyun, daha karmaşık ve pervazsız bir şekle bürünmüştür.

⁹ Humayun İlahi, a.g.e.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Avrasya coğrafyasında gündeme gelen yeni “büyük oyun” olarak da adlandırılan uluslararası mücadelenin arka planında yine enerji kaynaklarının kullanımı, elde edilmesi veya nakli ile ilgili çıkar çatışmaları vardır. Bağımsızlıklarını yeni kazanan Orta Asya ve Kafkasya cumhuriyetlerinin sahip oldukları petrol ve doğal gaz rezervlerinin önemli bir potansiyele işaret etmesi, yeni büyük oyunda Hazar'a kıyaslı olan ülkeleri de işin içine katmıştır.¹⁰

“Avrupa'da çok uluslu imparatorlukların çökmesinden beri Balkanlar dünya sisteminin yumuşak karnı olarak gündemdedir. Orta Doğu ve Afrika'nın birçok bölgesi Versailles'dan beri çatışma alanı olarak durmaktadır. Güney Asya'da, ABD ve Japonya arasındaki mücadele hala sonuçlanmamıştır. Şimdi bunlara SSCB'nin boşalttığı Orta Asya ve Kafkasya da eklenmiştir.”¹¹

Günümüz dünyasında da petrol kullanımı gittikçe artmaktadır. Özellikle Asya devletleri olan Çin ve Hindistan'ın hızlı bir şekilde büyümeleriyle orantılı olarak artan enerji ihtiyaçları, bu talep artışında önemli rol oynamaktadır. IEA'nın hazırladığı raporda, bölgesel olarak 2004-2030 arası petrol kullanım artışlarına baktığımızda, 2030 yılında hızlı gelişen Asya devletlerinin (özellikle Çin ve Hindistan), günümüzde dünya petrolünün %25'ini tüketen ABD'ye yaklaştığını gözlemliyoruz.¹² 2025 yılına kadar Çin ve Hindistan'ın, yıllık olarak , petrol tüketiminde %3,5 gibi bir artış olması öngörülüyor ki, bu da dünyanın en fazla artış gösteren bölgesi olduğunu gösterir. Çin ve Hindistan kadar olmasa da, dünyanın her bölgesinde, petrol kullanımının artış gösterdiğini ve bu da petrolün önümüzdeki yıllarda da enerji kaynakları arasında liderliğini koruyacağını savını güçlendirmektedir .

¹⁰ Necdet Özalp, “Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarının Önemi ve Konumu”, **a.g.m.**, s.2.

¹¹ İlker Aktükün, “Uluslararası Sistemde Hegemonya Mücadelesinin Bir Yansıması: Boru Hatları”, **İktisat Dergisi**, Ocak-1998, sayı 375, s.72.

¹² (Çevrimiçi); <http://www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/pdf/oil.pdf>; 02.06.2007

Dünya petrol talebindeki sürekli bir artış, bizim önümüzdeki yıllarda petrol arzında bir sorun yaşayıp yaşamayacağımızı sorgulamamızı gerektirir. Fosil kaynaklar, tükenir kaynaklar olmakla birlikte, fiyatlardaki artışlara bağlı olarak arama çalışmalarının artması ve yeni rezervlerin keşfedilmesi, ikincil ve üçüncül üretim yöntemleriyle, mevcut rezervlerin daha etkin kullanılması ve enerji yoğunluğunda azalma (enerji verimliliğinde artma) gibi etkenlere bağlı olarak, son yıllarda petrol ve gaz rezervlerinde artışlar görülmektedir.¹³

Fosil yakıtların kullanım alanının artmasıyla beraber getirdiği diğer bir sorun ise, çevre kirliliğidir. Gelişmiş ülkelerin çıkardığı ama kendilerinin imzalamaya yanaşmadığı Kyoto sözleşmesini, gelişen ülkelere imzalatılarak, bu soruna çözüm bulmaya çalışmaktadırlar. Gelişen ülkeler, 2020’de, hem dünya enerjisinin yaklaşık yarısını tüketecekler hem de enerji kaynaklı CO2 emisyonunun yarısından sorumlu olacaklardır. Gelişmiş ülkeler de, kendileri fosil yakıtları bırakamayacakları için, gelişen ülkeleri Kyoto Protokolü ile taahhüt altına almak istemektedirler.¹⁴

“Gelişmiş ülkeler, en azından dünya iktisadi ve mali sistemi ile bunun teknolojik alt yapısı ‘fosil yakıt’lara dayalı olmaktan vazgeçemediği müddetçe sadece Kyoto sürecini sulandırmakla yetineceklerdir. Emisyonlara gerçek bir çözüm bulamadıkları gibi Sanayi Devrimi’nden bu yana üzerlerine yapışan tarihsel sorumlulukları da gelişen ülkelerin sırtına yüklemek için, ‘emisyon ticareti’ benzeri post-modern çözümler üreterek ve böylece daha az kirletenlere ‘rüşvet’ vererek fosil yakıt tüketmeye devam edeceklerdir.”¹⁵

Kısaca özetlersek, insanlık tarihinde hep kullanılagelmiş petrol, 19.yüzyılın sonlarından itibaren, daha fazla kullanım alanı bulmuştur. Ama petrolün damgasını

¹³ Necdet Pamir,“ Enerji Politikaları ve Küresel Gelişmeler”, **Stratejik Analiz**, 12/2005, s. 71

¹⁴ Cenk Pala , “21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Doğal Gaz’ın Yeri ve Önemi :’Hazar Boru Hatları’nın Kesişme Noktasında Türkiye”, **Avrasya Dosyası-Enerji Özel**,ASAM-2003, s.6-7.

¹⁵ **A.e.**, s.6.

vurduğu yüzyıl 20.yüzyıldır. Daniel Yergin, haklı olarak bu yüzyılı petrol çağı olarak ilan ediyor:

“Bir buçuk yüzyılı aşkın süredir petrol uygarlığımızın hem en iyi hem de en kötü yanlarından sorumludur. Bazen bir nimet bazen de çekilmez bir yük olmuştur. Enerji, endüstri toplumunun temelidir. Tüm enerji kaynakları içinde en büyük yankıyı uyandırmış, en çok problemle gelmiş kaynak petroldür. Bu, petrolün merkezi rol içermesinden, stratejik karakterinden, coğrafi dağılımından ve sürekli olarak krizlerle karşılaşmasından ve en önemlisi, insanın petrolün sunduğu ödülleri kapma güdüsünden ileri geliyor... Petrol uğruna bugüne kadar pek çok kan döküldü. Bugünden sonra da yine petrol için ve onun sağladığı zenginlik ve güç için büyük, vahşet denebilecek kavgalar yapılacak ve bu, petrol merkez noktada oldukça sürüp gidecektir. Unutmamak gerekir ki, yaşadığımız yüzyıl uygarlığımızın her alanda petrolün modern ve ipnotize edici yapısıyla değişime uğradığı bir yüzyıldır. Gerçekten de yaşadığımız yüzyıl tam bir petrol çağıdır.”¹⁶

1.1.2.- Enerji Kaynağı Olarak Doğal Gaz’ın Yükselen Değeri

21. yüzyılın ikinci çeyreğinde petrol kaynaklarının azalmaya yüz tutacağı tahmin edilmesi, ülkeleri petrole ikame enerjilere yönelme gayretine sokmuştur. Son yirmi beş yıldaki bu gayretler de doğal gazın enerji kaynakları içerisinde daha fazla pay almasında rol oynamıştır. Bu bakımdan doğal gaz dünya enerji sahnesine, önemli bir yakıt olarak yeni girmiş sayılabilir. 1938’de kömür birincil enerji tüketiminin yaklaşık $\frac{3}{4}$ ’ünü ve petrol %21’ini oluştururken doğal gazın payı sadece %5,6 idi. 1950’de bu oran %9,7’ye çıkmıştır. 1960’lı yıllarda doğal gaz tüketiminin coğrafi bölgeler itibariyle belirgin bir dağılımı meydana gelmiştir. 1965’de toplam enerji tüketimindeki payı

¹⁶ Daniel Yergin, **a.g.e.**, s.736.

%16'ya yükselmiştir. Bu oran 1970'te %17, 1980'de %19,1, 1990'da %22,2, 1996'da %23,3 olarak gerçekleşmiştir. Günümüzde ise bu oran %25'e yakın bir düzeydedir. ¹⁷

Dünya doğal gaz rezervleri son yirmi yılda %100 oranında artış göstermiştir. 2000 yılı sonu itibariyle dünya doğal gaz rezervlerinin 5.304 tcf (150,2 trilyon m³) olduğu tahmin edilmektedir. Son yirmi yılda rezerv artışları Eski Sovyet Cumhuriyetlerinde, Ortadoğu, Güney ve Orta Amerika ile Asya Pasifik bölgelerindeki ülkelerde görülmüştür. En önemli artışlar 33 tcf ile Afrika kıtasında Cezayir ve Mısır'da ve 4 tcf ile Asya Pasifik bölgesinde görülmüştür. ¹⁸

Dünyada doğal gaz kaynaklarının bölgesel dağılımına bakıldığında rezervlerin petrole göre daha geniş bir alanda dağılsa da, yine de dünya toplam doğal gaz rezervinin %60'nı 3 devlet paylaşmaktadır (Rusya-%27.8, İran-%15.6, Katar - %15.1).

Son yıllarda dünya doğal gaz tüketimi de hızla artış göstermektedir. Dünya enerji kaynakları tüketimi içerisindeki payı da yükselen doğal gaz, özellikle elektrik enerjisi üretimi için gittikçe daha fazla tercih edilmektedir. 2020 yılına kadar, elektrik enerjisi üretimi için kullanılan doğal gaz miktarının toplam doğal gaz tüketiminin %33'üne ulaşması beklenilmektedir. Doğal gaz, santrallerde ekonomik olarak türbünlerin etkinliğini sağlamanın yanı sıra çevre etkileri nedeniyle de tercih edilmektedir. Doğal gaz yakıldığında, kömür ve petrole göre daha az sülfür dioksit, karbon dioksit ve atık açığa çıkmaktadır. ¹⁹

Doğal gaz tüketimi, 2002 yılından 2025 yılına kadar, ortalama %2.3 artış göstermesi beklenirken, petrol tüketimi %1.9, kömür tüketimi ise %2 artış göstermesi beklenmektedir . 2002'den 2025'e kadar, doğal gaz tüketimi tahminen %70 artacağı

¹⁷ Osman Nuri Aras, **a.g.e** ,s.14.

¹⁸ (Çevrimiçi); <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/dgg.doc> ; 08.08.2007

¹⁹ (Çevrimiçi); <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/dgg.doc> ; 08.08.2007

tahmin ediliyor. Tüketimi 92 trillion cubic feet'den, 156 tcf'e yükselecek olan doğal gaz, dünya enerji tüketimi içerisindeki %23' lük payını, %25'e yükseltecektir .²⁰

Dünyada doğal gaz talebini bölgesel olarak değerlendirmemiz gerekirse, özellikle Eski Sovyet Cumhuriyetleri ile Doğu Avrupa'da ve Asya'daki gelişmekte olan ülkelerde hızlı bir artış gözlemlenmektedir. 2002-2025 yılları arasında, Eski Sovyet Cumhuriyetleri ile Doğu Avrupa'daki artış, %63 civarında tahmin ediliyor. Bu yıllarda, Asya'daki gelişmekte olan ülkelerdeki artış ise, hemen-hemen 3 katı civarında tahmin ediliyor. Gelişmiş ülkelerde de, doğal gaz tüketimi artış gösteriyor, ama bu ülkelerdeki artış, yıllık ortalama %1.6 civarında tahmin ediliyor.²¹

²⁰(Çevrimiçi); http://www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/graphic_data_natgas.html; 17.10.2006

²¹(Çevrimiçi); http://www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/graphic_data_natgas.html; 17.10.2006

1.2.- Hazar Havzasının Enerji Kaynakları Açısından Önemi

Hazar havzası denizlere kapalı büyük bir su kütesini, yaklaşık 600.000 km² alanı ve onun çevresindeki kara parçalarını kapsayan bir bölgedir. Bu havza sadece Hazar Denizi ile sınırlı değildir. Kazakistan ve Türkmenistan'ın batısında Aral'a kadar uzanan bölgeye, Rusya Federasyon'u, Azerbaycan ve İran'ın Hazar kıyısında yer alan kısımları dahil edilebilir.⁶³

Hazar Denizi eski Tetis okyanusunun bir parçası olmuştur. 50-60 milyon yıl önce Tetis okyanusunun Atlantik ve Pasifik Okyanusu ile bağlantısı vardı. Tektonik hareketler sonucu önce Pasifik, ve daha sonra Atlas okyanusu ile bağlantıları kopmuş ve Hazar Denizi dünya okyanusundan izole hale gelmiştir.⁶⁴

Hazar Denizi 424.300 km² ile dünyanın en büyük kara içi su örtüsü yani iç (kapalı) gölüdür. Su hacmi 80 bin metreküp ve su seviyesi (-)28 m'dir. Uzunluğu 1050 km, eni 450 km'dir. En derin kısmı 1098m, ortalama derinliği 180 m'dir. Suyu çok az tuzludur. Tuzluluk oranı %0.13'tür. Hazar Denizi'ne irili ufaklı 130 kadar nehir (akarsu) dökülür. Hazarı besleyen nehirler Volga, Kura, Terek, Ural, Emba, Atrek ve Gurgan'dır. Hazar'a karışan akarsuyun %80'i Volga Nehri'nin suyudur. Hazar'da 50 ada bulunmasına karşın, son 30 yılda deniz seviyesinin 2.5-2.6 metre yükselmesinden dolayı adaların çoğu su altında kalmıştır.⁶⁵

Ekonomik ve biyolojik rezervlerinin önemi bakımından dünyadaki denizler arasında ayrıcalıklı yeri olan Hazar, Volga kıyısı, Transkafkasya, Kuzey Kafkas, Orta Asya ve İran arasında deniz ekonomisi aracılığı ile ekonomik ilişkiler kuruyor ve geliştiriyor. Uygun olan coğrafi konumu, zengin biyolojik rezervleri, zengin petrol, doğal gaz, fosforit, mirabilit, tuz, iyot, brom rezervleri ve kıyı arazisinin şifalı

⁶³ Bahir Çaylı, "Hazar Petrolleri, Petrol Boru Hattı Projeleri ve Türkiye", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002, s.18

⁶⁴ Gadir Bayramov, a.g.e., s.10

⁶⁵ Osman Nuri Aras, a.g.e., s.5

ve dinlenme tesisi özellikleri Hazar'ın ekonomik, stratejik, sosyal ve ekolojik önemini arttırmaktadır.⁶⁶

1991'den önce, yalnızca S.S.C.B. ve İran'a ait olan Hazar Denizi, Sovyetler'in dağılmasıyla 5 devlete kıyıdaş olmuştur. Bunlar: Rusya, İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'dır. (Kıyıların uzunluğu ortalama olarak, Azerbaycan, Rusya ve İran'ın her birinin 600 km, Türkmenistan'ın 800 km, Kazakistan'ın 1400 km'dir.) Bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan doğal olarak Hazar Denizi'nde hak sahibi oldular ve bu da Hazar'ın statü sorununu ortaya çıkardı.

1.2.1-Sovyetler Birliği Sonrası Hazar'ın Statü Sorunu

Hazar'ın statüsü konusunda uzlaşmaya varılamamasının altında yatan ana neden, bölgede bulunan petrol, doğal gaz ve mineral gibi deniz altı zenginliğinin paylaşımıdır. Ülkeler senaryolarını belirlerken, hangi senaryoda Hazar hidrokarbonlarının yüzde kaçına sahip olacaklarını düşünerek hareket ediyorlar. Kısacası, Hazar'ın statüsünün belirlenmesi, özellikle yeni bağımsızlığa kavuşmuş, ve GSMH'lerinin büyük bir kısmını hidrokarbon gelirlerinden oluşturan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın zenginliğini belirleyebileceği çok açıktır.

Hukuki zeminde oluşabilecek önermeleri en genel anlamıyla iki başlık altında incelemek mümkün görünmektedir. Öncelikle Hazar'ın başka deniz ve okyanuslara çıkışı olmayan büyük bir göl olduğunu ileri sürmek mümkündür. Bu durumda Hazar'ın zenginlikleri göllere uygulanan statü çerçevesinde kıyıdaş ülkelerin ortak paylaşımı (Condominium) ilkesi gözetilerek dağıtılmış olacaktır. İkinci olarak Hazar'ın bir iç deniz olduğu ileri sürülebilir. Bu durumda kıyı uzunluklarından doğan hakları gözetebilecek bir mantığı ifade eden sınır çizme (delimitation) ilkesi uygulanacaktır.⁶⁷

⁶⁶ HEBİYEV, H., "Xezer Denizi: Neft ve Balıĝ", Azerbaycan XXI.Esrin Astanasında,(Ed.Ziyad Samedzade), Şerg-Gerb Metbeesi,Bakı,1998,s.220'ten Aktaran, Osman Nuri Aras, s.5-6

⁶⁷ Mert Bilgin,"Avrasya Enerji Savaşları ", IQ Kultur Sanat Yayıncılık, İstanbul-Mayıs 2005, s.120

İlk bakışta birinci çözüm, Rusya ve İran'ın, ikinci çözüm ise başta Azerbaycan'ın ve belirli koşullarda Kazakistan ve Türkmenistan'ın çıkarlarına uygun düşüyor görünmektedir. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltabilme amacı, ikinci yöntemi benimsemelerine neden olsa da, ilk üç ülkenin ve İran'ın bazı petrol yatakları üzerindeki ihtilafları farklı senaryoların da doğmasını teşvik etmektedir. Sonuçta, Rusya ve İran ilk yaklaşımı temel alan önermeler ileri sürerken, Azerbaycan deniz senaryosuna sıkı sıkıya bağlanmış, buna karşın Kazakistan ve Türkmenistan kendi çıkarlarını ve siyasi endişelerini de gözeterek ara çözümler üretmişlerdir. Bu bağlamda Kazakistan'ın ürettiği yarı kapalı deniz teziyle deniz altı kaynaklarının toprak altı kaynaklarından ayırıp denizcilik ve balıkçılık için özel statü getiren önerisi de dikkat çekmiştir.⁶⁸

Geçen süre zarfında, 5 kıyıdaş devlet kendi aralarında bazı ikili anlaşmalar imzalasalar da, şu an için Hazar denizinin hukuki statüsündeki belirsizlik devam etmektedir. Çözumsuzlük durumu, temelde 5 tarafında istemediği bir durum olsa da , bu sürecin devamı Azerbaycan ve Kazakistan'ın işine gelmektedir. Batı sermayesini gittikçe artan oranda yatırım olarak çekebilen bu devletler, aynı oranda da Batılı devletlerin desteğini alabilmişlerdir.

1.2.2-Hazar'ın Enerji Rezervleri Üzerine Tartışmalar

Hazar havzası, petrolün ilk bulunduğu yer olarak, dünya enerji piyasasında kendi yerini almıştır. 19. yüzyıl ortalarından itibaren dünyanın önde gelen petrol merkezlerinden biri olan Bakü, 1872 – 1913 yılları arasında, Rusya'daki petrol üretiminin %95-97'sini, dünya petrol üretiminin ise %50'sini karşılamaktaydı. Bakü petrol üretimiyle, 1940'lı yıllara kadar da SSCB'nin petrol üretiminin % 70'ini karşılamaktaydı. II. Dünya Savaşı boyunca Bakü'nün askeri saldırılara açık bir noktada olduğunun ortaya çıkmasıyla (Almanya Hazar petrolerini ele geçirmek için bu bölgeyi işgal etmeyi planlıyordu), ayrıca önce Volga-Ural bölgesinde, daha sonra

⁶⁸ A.e., s.120-121

ise Batı Sibirya’da yeni petrol rezervlerinin bulunması, Hazar havzası petrollerini bir nebze de olsa, geri plana itmiştir.

1991 yılında S.S.C.B’nin dağılmasıyla beraber, Hazar havzası yeniden dünya enerji piyasasının gündemine geldi ve daha sık telaffuz edilmeye başladı. Körfez petrolüne alternatif arayan Batılı devletler, Ortadoğu ve Sibirya-Kuzey Kutbu Bölgelerinden sonra, dünyanın üçüncü en büyük petrol ve doğal gaz rezervlerinin barındırması ve ayrıca taşımacılık bakımından stratejik bir konumda olması nedeniyle Hazar havzasına özel ilgi göstermeye başladılar.

Tablo-1: Hazar Bölgesi Doğal Gaz Rezerv ve Üretim Değerleri⁶⁹

GAZ	Hazar’ın ispatlanmış doğal gaz rezervleri 232 tcf (6,6 trilyon metre küp) ile Suudi Arabistan’inkine eşittir.				
	Ülke	İspatlanmış	Potansiyel	Toplam	
	Azerbaycan	30,0	35,0	65,0	
	İran		11,0	11,0	
	Kazakistan	65,0	88,0	153,0	
	Rusya	?	?	?	
	Türkmenistan	71,000	159,0	230,0	
	Özbekistan	66,2	35,0	101,0	
	Hazar Toplamı	232,0	328,0	560,0	
Üretim (bin varil/gün)	Bölgesel üretim 2004’te 138 milyar metre küplük düzeyle, Güney ve Orta Amerika ile Meksika’nın toplam üretim düzeyine erişti. Bölge hükümetleri, 2010 yılında 272 milyar metre küp üretim ile, Orta Doğu’yu geride bırakmayı hedeflemektedir.				
	Ülke	1992	2000	2004	2010
	Azerbaycan	0,28	0,20	0,19	0,60
	İran				
	Kazakistan	0,29	0,31	0,56	1,24
	Rusya				
	Türkmenistan	2,02	1,89	2,07	4,24
	Özbekistan	1,51	1,99	2,12	3,53
Hazar Toplamı	4,09	4,40	4,94	9,61	

⁶⁹ A.Necdet PAMİR, “Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye’nin Enerji Güvenliğine Etkileri”, **Türkiye’nin Çevresindeki Gelişmeler ve Türkiye’nin Güvenlik Politikalarına Etkileri Sempozyumu**, Harp Akademileri, İstanbul , 10 Mart 2006, s.15.
<http://www.asam.org.tr/temp/temp15.pdf>, Erişim-18.04.2008.

Tablo-2: Hazar Bölgesi Petrol Rezerv ve Üretim Değerleri ⁷⁰

PETROL		Hazar Havzası, 17 ila 44 milyon varil petrol rezervine sahiptir. Düşük rakam Kuveyt, yüksek rakam ise ABD'nin rezervine eşittir.				
		İspatlanmış Rezervler		Potansiyel	Toplam	
Rezervler (milyon varil)	Ülke	Düşük	Yüksek	Rezerv	Düşük	Yüksek
	Azerbaycan	7,0	12,5	32,0	39,0	44,5
	İran		0,1	15,0		15,1
	Kazakistan	9,0	29,0	92,0	41,0	61,0
	Rusya		0,3	7,0		7,3
	Türkmenistan	0,546	1,7	38,0	32,546	33,7
	Özbekistan	0,3	0,594	2,0	32,3	32,594
	Hazar Toplamı	17,2	44,2	186,0	167,2	194,2
Üretim (bin varil/gün)	2004'te, bölgesel üretim 1.9 m v/g'e ulaşarak, G.Amerika'nın ikinci en büyük üreticisi olan Brezilya'nın üretimine erişti. 2019 itibarıyla üretimin 3-5 m v/g'ü bularak G.Amerika'nın en büyük üreticisi olan Venezuela'yı geçeceği tahmin edilmektedir.					
	Ülke	1992	2000	2004	Düşük	Yüksek
	Azerbaycan	222,0	309,0	319,0	789,0	1.290,0
	İran					?
	Kazakistan	529,0	718,0	1.221,0	748,0	2.400,0
	Rusya	-	-	-		200,0
	Türkmenistan	110,0	157,0	260,0	475,0	1.000,0
	Özbekistan	66,0	152,0	150,0	225,0	1.000,0
Hazar Toplamı	927,3	1.335,9	1.950,2	2.437,0	5.890,0	

Hazar Bölgesi'nin yeni bir Orta Doğu olmadığı, ancak, yakın gelecekte rezervlerini tüketmesi beklenen ve stratejik açıdan Batı'nın elindeki en önemli petrol sahası konumundaki Kuzey Denizi'nin yerini almaya aday olduğu bilinmektedir. Mevcut durumda, Hazar Bölgesi'nin belirlenen petrol ve doğal gaz rezervleri, Kuzey Denizi petrol rezervleri ve Kuzey Amerika gaz rezervleri ile mukayese edilebilecek durumdadır. Üstelik, bölgenin tahmini petrol rezervlerinin Suudi Arabistan rezervlerine, tahmini doğal gaz rezervlerinin ise İran rezervlerine eşit olduğuna inananlar da bulunmaktadır. Bugün, bölge ham petrol ve doğal gaz rezervlerinin büyük bir kısmının henüz geliştirilme aşamasında olduğu ve bölgenin pek çok yerinde rezerv tespit işlemlerinin tamamlanamadığı hatırlanırsa; dünya toplamından “şimdilik” alınan payların, çok yakın gelecekte hızla artacağını söylemek mümkündür. ⁷¹

⁷⁰ A.Necdet PAMIR, a.g.e., s.14.

⁷¹ Cenk Pala, “21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Doğal Gaz'ın Yeri ve Önemi :Hazar Boru Hatları'nın Kesişme Noktasında Türkiye”, **Avrasya Dosyası-Enerji Özel**,ASAM-2003, s.16

Hazar havzası petrol ve doğal gazı, Orta Asya Cumhuriyetlerinin, özellikle Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın en önemli gelir kaynaklarını oluşturmaktadır.

Hazar havzası petrol rezervlerinin, Ortadoğu bölgesi ile kıyaslandığında oldukça düşük miktarlarda olmakla birlikte, Kuzey Denizi petrol rezervleri ile eşit miktarda olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca, Hazar Havzasından çıkarılan petrolün maliyeti, Ortadoğu petroleri kadar düşük olmamakla birlikte, örneğin Kuzey Denizi petrol çıkarma maliyetlerinden çok daha düşüktür.

Hazar bölgesi petrol rezervlerinin dünya rezervlerinin % 4'ü oranında olduğu tahmin edilmektedir. Bölgenin doğal gaz rezervleri ise, dünya doğal gaz rezervlerinin %6'sı kadardır. Hazar bölgesinin 2010 yılına kadar dünya petrol üretiminin %4'ünü karşılayacağı hesaplanmaktadır. Bununla birlikte bölgeden çıkarılan petrol, OPEC dışında kalan ülkelerin üretiminin %36-50'sine tekabül etmektedir.

1.2.3-Hazar Petrollerinin Taşınma Güzergahları Üzerine Tartışmalar

Hazar petrollerinin uluslararası pazarlara taşınması konusu, en fazla petrol tüketimi olan Amerika, Avrupa Birliği ülkeleri ve Çin'i yakından ilgilendirmektedir. Rusya açısından bakarsak, bu bölge kaybedilmeyecek bir arka bahçe olarak kalmaktadır. Rusya, üzerinden geçen enerji hatları ile yakalamış olduğu avantajı, elinden kaçırmamak için, her türlü yönteme başvurmaktadır.

Tablo - 3: Hazar Bölgesindeki Esas Petrol İhracat Güzergâhları⁷²

<i>İsim/Yer</i>	<i>Güzergâh</i>	<i>Hammadde Kapasitesi</i>	<i>Uzunluk</i>	<i>Tahmini maliyet / Yatırım</i>	<i>Durum</i>
Atyrau-Samara Boru Hattı	Atrau (Kazakistan)'dan Samara (Rusya)'ya, 1 Rusya boru hattı sistemine bağlanıyor	310,000 vrl/g	432 mil	Maliyetdeki tahmini artış \$37,5 million	Pompalama ve ısıtma istasyonlarının ilave olunması ile mevcut boru hattının kapasitesi artırılmıştır.
Bakü-Ceyhan ("Esas İhracat Boru Hattı")	Bakü (Azerbaycan) , Tiflis (Gürcistan)'dan geçerek Ceyhan Limanı (Türkiye)'na kadar uzanıyor	Planlanan: 1 milyon vrl/g	Tahminen 1,038 mil	\$2.9 milyar	1 senelik mühendislik çalışmaları 2002 Haziranda bitti. Türkiye bölümündeki çalışmalar 2002 Haziranda başladı. Tüm projenin 2004 senesinde bitmesi hedeflenmiş. (2005 mayısında Bakü'den bu hatta petrol pompalanmaya başlamış)
Bakü-Supsa Boru Hattı (AIOC "Erken Petrol" Batı Güzergâhı)	Bakü'den Supsa (Gürcistan)'ya, Karadeniz supsa limanında bitiyor.	En son veriler 115,000 den 145,000 vrl/g yükselmişti; tahmini değişiklik 300,000 vrl/g den 600,000 vrl/g yükselecektir	515 mil	\$600 milyon	İhracat Nisan 1999 da başlamış; 2001 senesinde bu hatla tahminen 115,000 vrl/g ihracat yapılmıştır
Bakü-Novorossiysk Boru Hattı (Kuzey Güzergâhı)	Bakü ve Çeçenistan'dan geçerek Novorossiysk (Rusya)'e kadar uzanıyor, Karadeniz'in Novorossiysk Petrol limanında bitiyor.	Kapasitesi 100,000 vrl/g ; olası artış 300,000 vrl/g	868 mil; 90 millik kısım Çeçenistan'dan geçiyor	300,000 vrl/g bir artış için \$600 milyon	İhracat 1997 yılı sonlarında başlamış;2001 senesinde ortalama ihracat 50,000 vrl/g.

⁷² (Çevrimiçi); <http://www.eia.doe.gov/cabs/casprph.html> ;Erişim:(26.03.05)

Bakü-Novorossiysk Boru Hattı (Çeçenistan baypası, Mahaçkale bağlantılı)	Bakü'den Dağıstan vasıtasıyla Tikhoretsk (Rusya)'den geçerek Karadeniz Novorossiysk petrol terminalinde	Şu anda: 120,000 vrl/g (demiryolu ve boru hattı: 160,000 vrl/g); Planlanan: 360,000 vrl/g (2005 için)	204 mil	\$140 milyon	Nisan 2000 de bitmiş. Baypas 11 millik ek hat ile Rusya'nın Hazar'daki limanı olan Mahaçkale ile birleştiriliyor.
Hazar Boru Hatları Konsorsiyumu (CPC) Boru Hattı	Tengiz petrol sahasını (Kazakistan) Karadeniz petrol terminali olan Novorossiysk ile birleştiriyor.	Şu anda: 565,000-vrl/g; Planlanan: 1.34-milyon vrl/g (2015senesi için)	990 mil	1 Safha kapasitesi için \$2,5 milyar; bittiğinde toplam \$4,2 milyar olacak.	İlk tanker Novorossiysk'te yüklenmiş(10/01); 2002 sonunda ihracat 400,000 vrl/g olması planlandı. (2007 bilgilerine göre, günlük kapasitesi 550,000 varildir.
Orta Asya Petrol Boru Hattı	Kazakistan, Türkmenistan ve Afganistan'dan geçerek Guadar (Pakistan)'da bitiyor.	Öngörülen: 1 milyon vrl/g	1,040 mil	\$2.5 milyar	Anlaşma Memorandumu devletler tarafından imzalanmış; proje bölgesel sorunlar ve finansal yetersizlikten dolayı askıya alınmıştır.
İran-Azerbaycan Boru Hattı	Bakü'den Tebriz (İran)'e	Öngörülen:20 0,000 vrl/g 400,000 vrl/g arası	N/A	\$500 milyon	TotalFinaElf tarafından öngörülmüştür.
İran Petrol Trampa Boru Hattı	Neka (İran)'dan Tehran (İran)'a kadar	175,000 vrl/g'den 370,000 vrl/g'e yükseliyor	208 mil	\$400 milyon ile \$500 milyon arası	Tadilat yapıyor; Petrol Neka'ya transfer edilerek İran'ın Basra Körfezi sahilinde aynı miktar ile trampa yapılacak.
Kazakistan-Çin Boru Hattı	Aktubinsk (Kazakistan)'ten to Xinjiang (Cin)'a	Öngörülen 400,000 vrl/g 800,000 vrl/g arası	1,800 mil	\$3 milyar ile \$3,5 milyar arası	Anlaşma 1997; fizibilite çalışmaları 1999 de durduruldu çünkü Kazakistan gelecek 10 sene için yeterli petrol öne süremedi.
Kazakistan-Türkmenistan-İran Boru Hattı	Kazakistan ve Türkmenistan'dan geçerek Basra Körfezi'ndeki Kharg Adasına kadar uzanıyor	Öngörülen: 1milyon bbl/g	930 mil	\$1.2 milyar	Fizibilite çalışmaları TotalFinaElf tarafından yapılmış; tahminen 2005'te bitecek.(Proje olarak kalıyor-2008)

Khaşhûri-Batumi Boru Hattı	Dubendi (Azerbaycan)' den başlayarak Khaşhûri (Gürcistan) vasıtasıyla Batumi'ye uzanıyor	İlk başlarda 70,000 vrl/g, 140,000 vrl/g-160,000 vrl/g'ye yükseliyor	Dubendi'den Khaşhûri'ye kadar demir yolu, daha sonra Khaşhûri'den Batumi'ye 105 millik boru hattı.	Boru hattının yenilenmesi için \$70 milyon.	ChevronTexaco mevcut boru hattı ile ilgili yeniden yapılandırma ve genişletme planlarını durdurdu.
Trans- Hazar (Kazakistan İkiz Boru Hatları)	Aktau (Hazar'ın kıyısındaki batı Kazakistan)' dan dan Bakû'ye; Ceyhan'a kadar genişletilebilir.	N/A	Bakû'ye kadar 370 mil	\$2 milyar ile \$4 milyar arası (eğer Ceyhan'a uzanırsa)	Fizibilite çalışmaları anlaşması Aralık 1998'te Royal/Dutch Shell, Chevron Texaco, Exxon Mobil, ve Kazakistan arasında imzalanmış; Hazar Denizi hukuki statüsünden dolayı proje askıya alınmıştır.

Bölge devletleri, üretilen petrolün ihraç potansiyelini karşılamak için, çeşitli alternatif güzergâhlar üzerinde çalışmalar yapmaktadır.

Ancak şimdiye kadar önerilen güzergâhların kabul edilmesi ve gerçekleştirilmesi konusunda birden çok faktör devreye girmektedir. Bazı seçenekler politik olarak tercih edilirken, ekonomik yönden maliyet yüksek görülmekte, bazıları ise ekonomik bulunsa bile politik yönden tercih sebebi olmaktan çıkmaktadır.⁷³

1.2.3.1. Batı Güzergâhı

Enerji akımının daha önce Güney- Kuzey yönünde Rusya istikametli olduğu halde, bağımsız devletlerin elde etmiş oldukları gelişmelerden biri de bu güzergâhın Doğu- Batı istikametini alarak enerjinin Avrupa'ya yönlendirilmesini sağlamış

⁷³ Gökhan Yıldırım, "Boru Hatlarının Kesişme Noktası Türkiye'dir", **Yeni Avrasya**, Cilt I, Sayı:5, Kasım 2000, s.33.

olmalarıdır. Bölgenin en büyük boru hattı projeleri sayılan Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu Projesi (CPC), Bakü- Tiflis-Ceyhan (BTC) ve Güney Kafkasya doğal gaz boru hattı projesi bu anlamda Rusya'ya olan bağımlılığı azaltacak projeler olarak ortaya çıkmıştır. Yalnız Rusya ve onun petrol şirketleri halen de bu projelerde esas rolleri oynamaktalar ve bu şirketler de söz konusu projelerden elde edilecek gelirlerden önemli ölçüde paya sahip olacaklardır.⁷⁴

CPC projesi Kazakistan'ın Hazar Denizi'ndeki petrol yataklarını Rusya'nın Karadeniz'deki limanı olan Novorossiysk ile birleştirecektir. Novorossiysk limanında yüklenecek olan petrol, tankerler vasıtasıyla dünya pazarına çıkarılacaktır. CPC boru hattının Rusya ile işbirliği içerisinde yürütülmesine rağmen ilk adımda bu boru hattı Hazar Bölgesi ve Kazakistan için Rusya'nın belirleyici olduğu kuzey güzergahına (Atrau-Samara) bir alternatif oldu.⁷⁵

Batı pazarı için, en önemli güzergahlardan diğeri, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattıdır. Artık faaliyete başlamış olan BTC, Bakü'den başlayarak yaklaşık 1040 millik yol kat ederek Türkiye'nin Ceyhan limanına kadar taşınıyor. Kazakistan petrollerinin de gelecekte bu güzergaha katkı yapması, BTC'nin önemini daha da artıracaktır.

1.2.3.2. Doğu Güzergahı

Avrupa'nın Hazar petroleri için en uygun pazar olup olmadığı sorusu cevaplanmamış soru olarak kalmaktadır. Gelecek 10 ile 15 yıl içerisinde Avrupa'daki petrol talebi 1 milyon vrl/g'den bir az daha artacaktır. Diğer taraftan, Doğu'ya yapılacak petrol ihracatı gelecek 10 ile 15 yıl süre zarfında 10 milyon vrl/g'nün üzerine çıkararak Asya pazarını önemli ölçüde ele geçirecektir. Özellikle Çin'deki petrol talebinin önemli bir ölçüde artacağı bekleniyor. Kazakistan'ın kuzey-

⁷⁴ Michael Cohen, **Caspian Sea Region**, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspian.html> (Erişim: 19.02.05), s. 5.

⁷⁵ GAYIBOV Anar, "Hazar Havzası'nın Doğal Statüsü ve Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın Ekonomik Değerlendirilmesi", Marmara Üniversitesi, Ortadoğu İktisadi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul-2005, s.44.

batısındaki Atasu'dan Çin'in kuzey-batısındaki Xinjiang bölgesine kadar 613 millik mesafede uzanan ve maliyeti 850 milyon dolar olan bu boru hattı bu talebi karşılamak için atılan ilk adımdır.⁷⁶

1.2.3.3. Güney ve Güney-Batı Güzergahı

Hazar bölgesi ihracatçıları için ilave güzergâh Asya talebini karşılamak için petrollerin İran vasıtasıyla Basra Körfezine veya güney batı vasıtasıyla Afganistan'a taşınması yollarıdır. Afganistan seçeneği ile ilgili olarak Türkmenistan ilgilenmekte ve kurulacak olan boru hatları savaş görmüş Afganistan toprakları üzerinden petrolün Pakistan ve Hindistan'a taşınmasını sağlayacaktır. 2001 yılındaki Taliban rejiminden dolayı öngörülen Trans- Afganistan boru hattı tehlikeye girmişti. Öngörülen boru hattı Türkmenistan'daki Dauletabad doğal gaz sahası ile Pakistan, Kandahar (Afganistan) ve Hindistan arasında bir köprü işlevini görecekti. Yalnız daha önce Hindistan bu projeden biraz uzak durmak kararı alarak komşusu Pakistan ile ikili ilişkilerin de gerginleşmesine sebep olmuştu. 2002 yılının Aralık ayında Türkmenistan, Pakistan ve Afganistan tahmini 2,5 -3,5 milyar dolarlık maliyeti finanse edilmesi için yatırımcı aranması ile ilgili üçlü anlaşma imzalamışlardı. Yalnız 2003 yılının Temmuz ayında Trans- Afgan doğal gaz boru hattının destekleyicilerinden biri olan Asya Gelişme Bankası ilave fizibilite çalışmaları için projenin ertelenmesine sebep olmuştu.⁷⁷ Ancak hala Afganistan'da güvenliğin sağlanamamış olması, bu projenin önündeki en büyük engel olarak duruyor.

İran vasıtasıyla Güney kısımdaki boru hattının geliştirilmesi ile ilgili İran ile Libya arasındaki anlaşmazlıktan dolayı problemlili durumdaydı ve bu da ABD menşeli olmayan yatırımcıların teşvikini empoze etmekteydi. ABD menşeli şirketlerin kanunlar gereği İran'a yatırım yapmaları yasaklanmıştı. Yalnız 1997 senesinde, Türkmenistan ile İran arasında 190 milyon dolarlık maliyet ile kurulan Korphezei-Kurt Kui boru hattı iki devlet arasında bağlantıyı sağlamaktadır.⁷⁸

⁷⁶ A.e., s.45.,

⁷⁷ GAYIBOV Anar, a.g.e., s.46

⁷⁸ A.e., s.46.

Türkmenistan ve Kazakistan düşük kapasitede İran ile petrol takası yapmaktalar. Tankerlerle petrolü İran'ın kuzeyindeki bir bölgeye taşıyarak Basra Körfezinden elde edilen aynı hacimde bir ham petrol ile takas yapmaktalar. 2004 senesinde İran bu takas kapasitesinin hacmini günlük 50 000 varilden 170 000 varile çıkarmak için dâhildeki ağ dağılımını biraz daha geliştirdi. Yalnız 2004 yılının son dönemlerinde bu iki ham petrol arasındaki fiyat farkından dolayı bu takas işlemleri yazın yapılan işlemlere nispeten daha az ekonomik olmaya başladı. Bundan dolayı Rusya ve Hazar bölgesi üreticileri petrolü İran'a göndermek yerine batıya doğru Avrupa'ya gönderdiler. Daha önce İran ham petrolü Hazar Denizi'ndeki sahip olduğu Neka limanına getirerek takas işlemlerini burada yaparak Basra Körfezindeki aynı tutardaki petrolü değerlendiriyordu. 2004 yılının Aralık ayında yaz aylara nispeten bu oran 75% azalarak günlük 35 000 varile düşmüştü.⁷⁹

1.2.3.4. Kuzey ve Kuzey-Batı Güzergâhı

Rusya çok boru hatlı bir güzergâh öngörerek mevcut ve olası altyapıları daha faydalı hale getirdi. Kısaca bağımsızlıktan sonra iki yeni kuzeybatı güzergâhlı boru hattı kuruldu; "Kuzey" ve "Batı" erken petrol boru hatları. Bunlardan biri Bakü'den Novorossiysk (Rusya)'e diğeri ise Bakü'den Supsa (Gürcistan)'a uzanıyor. Yaklaşık olarak günlük 245 000 varil bileşke kapasiteleri var. Aynı zamanda kuzeyde mevcut olan ek bir boru hattı olan Kazakistan'ın Atrau bölgesinden başlayarak Rusya'nın Samara eyaletine kadar uzanan diğeri bir boru hattının geliştirilmesi için yatırımlar yapılmış, ama bu hattın CPC kadar önemli boyutta olacağı beklenmiyor. Yalnız, bağımsızlıklarını yeni kazanan eski Sovyetler Birliği'ne bağlı olan kıyı devletlerinin ihracatlarını yapmak için Rusya'ya güvenip güvenmeyecekleri hala bir soru olarak kalmaktadır. Çünkü bölge üreticileri ihracat seçeneklerinin geliştirilmesi için gerekli işlemlerin yapılması ile ilgili isteklerini belirtmişlerdi.⁸⁰

⁷⁹ Michael Cohen ,a.g.e., s. 7.

⁸⁰ GAYIBOV Anar,a.g.e.,s.47

Bu bölümde, fosil kaynakların önemi, Hazar havzasının genel durumu, Hazar'ın enerji rezervleri ve taşınma güzergahları konusunda bilgi verilmiştir. Bir sonraki bölümde ise, Hazar havzası ülkelerinden olan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın bu bölgedeki genel durumu değerlendirilecek, enerji rezervleri ve taşınma güzergahları ayrı-ayrı ele alınacaktır.

BÖLÜM 2

HAZAR HAVZASI ÜLKELERİNİN ENERJİ KAYNAKLARI VE BAĞIMSIZLIK SONRASI BU ÜLKELERİN DIŞ POLİTİKASINA ETKİLERİ

Tarihsel açıdan, çok önemli bir konumda bulunan Hazar havzası, günümüzde de, bu önemini muhafaza etmektedir. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla Hazar Denizi'ne kıyısı bulunan ilave üç (Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan) yeni bağımsız devlet ortaya çıkmıştır. Bu devletler kazanmış oldukları siyasi bağımsızlıklarını ekonomik bağımsızlıkla pekiştirmek için sahip oldukları enerji kaynaklarını anahtar unsur olarak görmektedirler. Bu açıdan, ülkelerin sahip oldukları enerji kaynaklarının çok büyük bir kısmının kaynağı durumundaki Hazar Denizi, söz konusu ülkeler açısından oldukça hayati bir öneme sahiptir. Bu devletleri, enerji kaynakları açısından ayrı-ayrı incelediğimizde, enerji sektöründeki önemleri ve bölgenin stratejik konumu daha da iyi anlaşılacaktır.

2.1.Azerbaycan'ın Enerji Kaynakları ve Bu Kaynakların Azerbaycan Dış Politikasına Etkileri

Harita-1:

Azerbaycan Transkafkasya'nın doğu kesiminde yer alan ve Hazar Denizi'ne geniş kıyısı olan bir cumhuriyettir. Hazar Denizi aynı zamanda ülkenin doğu kıyısını belirlerken, güneyinde İran, batısında Ermenistan ve bu cumhuriyet arazisiyle Azerbaycan'dan ayrılmış olan ancak Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti yer alır.

(Türkiye'nin de taraf olduğu Gümrü ve Moskova anlaşmaları ile "Özerk Cumhuriyet" statüsü verilen Nahçıvan, Azerbaycan'ın egemenliğine bırakılmıştır. Anlaşmalar gereği, Türkiye'nin izni olmadan, Nahçıvan'ı Azerbaycan dahi üçüncü bir ülkeye devredemez.) Nahçıvan, Türkiye ile 11 km'lik bir sınıra sahiptir. Azerbaycan'ın kuzey batısında Gürcistan ve kuzeyinde de Rusya Federasyonu yer almaktadır.⁸¹

Azerbaycan'ı coğrafi açıdan üç bölgeye ayırmak mümkündür. Ülkenin kuzeyinde büyük Kafkas dağları yer alır. Yer yer 4000 metreyi aşan bu dağlar, güneye doğru alçalarak Hazar Denizine ulaşır. Ülkenin batısında, Kuzey Doğu Anadolu Dağları'nın bir uzantısı olan Küçük Kafkaslar bulunmaktadır. Bu dağlar da gittikçe alçalan bir seyir izleyerek Talış bölgesine ve dolayısıyla Hazar Denizine ulaşmaktadır. Üçüncü bölge olarak da kuzey ve güneyden dağlarla çevrili olan ve Azerbaycan topraklarının en büyük kısmını oluşturan Kür-Araz ovası vardır. Kura

⁸¹ Gadir Bayramov, "Hazar Bölgesi ve Azerbaycan: Enerji Kaynakları ve Sorunlar", İstanbul Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul-2002,s.28

nehirinin Kara Nehirle Zerdab'da, bununda daha sonra Sabirabad'da Araz nehriyle birleşmesiyle Hazar Denizine doğru genişleyen üçgen şeklinde verimli bir ovaya dönüşmüştür.⁸²

Orta Asya ülkelerinden bir çok yönden farklılık gösteren Azerbaycan, öncelikle bir Kafkas ülkesi olarak bölgesinin siyasi tarihi ve coğrafyasıyla kendine özgü farklı özellikler taşımaktadır. Bu bakımdan Azerbaycan, başlı başına jeopolitik değerlere sahip olmaktan çok Kafkaslar jeopolitiği içerisinde, Kafkas jeopolitiğini oluşturan jeo-stratejik unsur ve bölgelerden birisi olarak önem taşımaktadır. Kafkaslar ise jeopolitik değer olarak dikkate alınabilecek büyüklükte bir sahaya sahip olmanın ötesinde, Avrupa Rusya'sı ile Orta Doğu arasında kısaca, Rusya-Akdeniz, Rusya-Orta Doğu yolları üzerinde tek geçit yeri olması, kuzey-güney yönünün boğum noktasında bulunması sebepleriyle, bu coğrafi konumundan kaynaklanan bir jeopolitik varlık ve değer taşımaktadır. Sahip olduğu enerji kaynakları ise bu değeri güçlendirmektedir.⁸³

Azerbaycan yeraltı ve yer üstü kaynakları bakımından zengin bir ülkedir. Halkın beslenmesi için gerekli olan gıda maddelerinin üretimi yönünde çok elverişli doğal şartlara sahiptir. Ancak iklim koşulları ve doğal ortamın son derece elverişli olmasına rağmen; makine ekipman yetersizliği, kaliteli tohum, gübre ve zirai ilaç kullanılmaması, bankacılık mevzuatındaki yasal eksikliklerden dolayı tarımsal kredilerin açılmaması nedenleriyle ülke potansiyeli yeterince değerlendirilemediği görülmektedir. Öte yandan petrol, doğal gaz ve yan ürünleri sanayi oldukça gelişmiştir. Sumgayıt'da, demir-çelik, demir dışı metalleri işleme sanayi ve kimya endüstrisi; Bakü, Gence ve Mingeçevir'de petrol ve doğal gaz endüstrisi ve yan sanayi, elektrik, makina ve ekipmanları üretim sanayi vardır. Sanayi sektöründe, üretim kapasitesi birçok alanda yurtçi talepten fazladır ancak teknoloji yenilenmesine gidilmediğinden mevcut birçok fabrika potansiyel kapasitesinin altında üretim

⁸² TOBB, "Azerbaycan'da Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve Türkiye ile İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi", TOBB, Yayın No:295:BOM:29, Ankara,1995,s.3.

⁸³ Osman Nuri Aras; **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi** , DER YAYINLARI, İstanbul-2001,s.3-4

yapmaktadır.⁸⁴ Yer altı kaynakları bakımından zengin olan Azerbaycan'da kurşun, çinko, bakır, demir cevheri, barit, alunit, kobalt, arsenik, mermer, kireçtaşı, siyanit, maden tuzu ve kaya tuzu kaynaklar arasında dikkat çekmektedir. Az miktarda altın ve gümüş gibi değerli maden de bulunmaktadır.⁸⁵

Sovyetler'in dağılmasıyla beraber, bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan, bağımsızlığının ilk yıllarında büyük bir ekonomik darboğaz yaşamıştır. Bu ekonomik sıkıntıya, Azerbaycan'ın geçiş ekonomisi yaşamasının yanısıra Karabağ Savaşı'nın da büyük bir etkisi olmuştur. 1994 yılında sağlanan ateşkesle beraber, Azerbaycan'da ekonomik ve siyasal istikrarın sağlanmış olması, büyük petrol üretim sahalarının keşfi ülkeye yabancı yatırımcıları çekmiş ve Azerbaycan hızlı bir gelişim sürecine girmiştir.

Tablo-4 :Azerbaycan'ın GSMH'sı

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
GSMH(Milyar\$)	2,4	3,2	4,0	4,5	4,6	5,2	5,7	6,2	7,3	6,2	12,6
Kişi Başına GSMH(\$)	319	416	513	570	583	665	714	775	897	1.041	1.517,6
Reel GSMH Büyüme(%)	-11,8	1,3	5,8	10,0	7,4	11,3	9,9	8,5	7,8	9,0	12,0

Kaynak: ADSK, 2006.

2.1.1. Azerbaycan Petrolü'nün Tarihsel Süreci ve Yapılan Anlaşmalar

Eski çağlardan beri petrol Azerbaycan'ın doğal kaynakları arasında önemli yere sahip olmuştur. Bakü ve Abşeron petrolü hakkındaki ilk bilgiler XIII. yüzyıla aittir. Ünlü Venedik gezgini Marco Polo'nun Bakü'de petrol çıkarıldığı hakkında bilgi veren ilk Avrupalı gezgin olduğu sanılmaktadır. Kendisi Kafkaslar'da

⁸⁴ TİKA, "Azerbaycan Ülke Profili", Ankara, 2004, s.11.

⁸⁵ Osman Nuri Aras, a.g.e., s.4

bulunmamıştı ve verdiği bilgiler duyduklarına dayanıyordu. Buna rağmen Marko Polo aşağıdaki bilgiyi veriyordu: “Gürcistan’la sınırda çok miktarda yağ kaynağı var. Bu yağı yüz kadar gemiye yüklemek mümkündür. Yemeye yararlı değil, yakmak ve uyuz derilerin üzerine sürmek için yararlıdır. Söz konusu yağ için uzak yerlerden gelirler, bu yağ ülkenin her yerinde yakılmak için kullanılır”.⁸⁶ Tarih boyunca, petrol, bu topraklar’da günlük hayatta yanacak gibi, tıpta ise ilaç olarak kullanılmıştır; hatta Zerdüş kahinlerinin dini merasimlerinde petrolden gerekli araç olarak kullandıkları da bilinmektedir.⁸⁷

1848 yılında, mekanik usullerle dünyada ilk modern petrol kuyusu Bakü yakınlarında Bibiheybet bölgesinde kazılmıştır. İlk petrol ayrıştırma fabrikasında Bakü’de kurulmuştur. Karşılaştırmak için söylememiz gerekirse, Amerikada ilk petrol kuyusu 11 yıl sonra Pensilvaniya eyaletinde kazılmıştır.

E.Muradaliyeva’nın bir makalesinde, 19.yüzyılın sonlarında dünyanın iki önemli petrol merkezini (Abşeron ve Pensilvaniya) karşılaştırmalı verilerle incelemesine bakarsak: “Pensilvaniya’da delinmiş 14.000 kuyudan 3-4 bini çalışmaktaydı. Delinen kuyu sayısı Abşeron’da 100’den fazla değildi ve bu kuyuların 40 adedi petrol vermekteydi. Kuzey Amerika’da petrol en az 1.500 feet derinlikten çıkarılmaktaydı. Abşeron yarımadasında çalışan kuyuların derinliği tahmini olarak 360 feet idi. Kuzey Amerika’da bir petrol kuyusunun günlük kapasitesi 600 pud, Abşeron’da 1000 pudan fazlaydı. Petrolün bir pudu Kuzey Amerika’da ortalama 36.5 Kopek, Abşeron’da 3-4 Kopek idi”.⁸⁸

1878 yılında, Balahanı petrol kuyuları ile Bakü’deki petrol ayrıştırma fabrikalarını birleştiren ilk petrol boru hattı çekildi. Bu hattın uzunluğu 12 km’di. 1898 yılının sonlarına doğru petrol boru hatlarının uzunluğu 230 km’ye kadar çıkıyor

⁸⁶ I.P.Minaev, **Marko Polo’nun Kitabı (çeviri)**, Moskva 1955, s 56’ten Aktaran: Gadir Bayramov, “Hazar Bölgesi ve Azerbaycan: Enerji Kaynakları ve Sorunlar”, İstanbul Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul-2002,s.37

⁸⁷ Nesip Nesipli, **Azerbaycan’ın Jeopolitikası ve Petrol**, Hazar Üniversitesi Yayınları, Bakü-2000, s.11

⁸⁸ E.B.Muradaliyeva, “Bakü’nün Dünya Petrol Merkezine Dönüşmesi (XX Asrın Son Çeyreği)”, **Azerbaycan Petrol Sanayisi Tarihine Dair 1.Uluslararası Konferans**, Bakü, 7 Haziran 1996,s.26’dan Aktaran:Gadir Bayramov.s.42.

ve tahminen yılda 1 milyon ton ham petrol nakli yapılıyordu. 1896-1906 yılları arasında Bakü'yle Kara Deniz sahilindeki Batum'i birleştiren 833 km'lik petrol boru hattı çekildi. 200 mm diyaetrli petrol hattı, yılda 900.000 ton petrol nakli yapabiliyordu.⁸⁹

1874-1878 yılları arasında petrol kuyu sayısı 2'den 301'e ve petrol üretimi 113 katına çıkan Azerbaycan, 1870'li yılların sonunda dünyanın başta gelen mali merkezlerinden biri oldu. 1879'da "Nobel Kardeşler Birliği"nin temeli atıldı. Nobel Kardeşler şirketi petrol taşımacılığı alanında köklü değişikliklere neden olacak dünyanın ilk petrol tankını inşa etmişlerdir. Bakü'ye 1880'li yıllarda Fransız sermayesi, 1890'lı yıllarda ise İngiliz sermayesi girdi. Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya petrol endüstrisi ile ilgilenmeye başlayan Rothschilds Kardeşler ve Parisli Bankerler, petrolün tankerlerle Karadeniz'e taşındığı Bakü-Tiflis-Batum demiryolunun açılmasının hemen ardından, Batum Petrol Sanayi ve Ticaret Şirketinin hisselerine sahip olmuşlardır. 1891 yılında ise İngiliz petrol taşıma şirketi Shell yaptığı gizli bir anlaşma ile Bakü petrolünün nakliye ve satışını devralmıştır. 1893 yılında Shell ve Roschids kardeşler tankerlerini Suveyş kanalından geçirme izni alarak Bakü petrolünü yakın, orta ve uzak doğuya sevk etmeye başlamışlardır.⁹⁰

Bakü'nün petrol zenginliği, tüm dünyada dikkatleri üzerine çekmiştir. Özellikle Rusya İmparatorluğu Bakü'nün vazgeçilmezliğinin farkındaydı. Daha 1890 yılında Rusya petrolü'nün %97,7'sini Bakü karşılıyordu. 1918 yılında, Mehmet Emin Resulzade liderliğinde, kendi bağımsızlığını kazanan Azerbaycan (Azerbaycan Demokratik Respublikası), bağımsızlığının 2ci yılında Sovyetler tarafından işgal edildi.

Rusya'nın bolşevik lideri Vladimir Lenin, işgalden az önce Bakü'de "bolşevik inkılabının kaçınılmaz olduğunu" bildiren bir açıklama yapmış ve Kuzey Kafkasya'da olan Kızıl Orduya Bakü'yü işgal etmek hakkında emir vermiştir. "Bakü'de Nisan İnkılabı" olarak adlandırılan bu işgalden sonra Lenin şöyle yazıyordu: "Hepimiz biliyoruz ki, sanayimiz yakıt eksikliği yüzünden durmuştur,

⁸⁹ Nesip Nesipli, a.g.e., s.11

⁹⁰ Osman Nuri Aras, a.g.e.,s.19-20.

ancak şimdi Bakü proletaryası hakimiyete gelmiş ve Azerbaycan hükümetini devirmişlerdir. Bu o demektir ki, biz şimdi sanayimize hayat verebilecek esas iktisadi unsura sahip olduk".⁹¹

Sovyet hakimiyeti döneminde Bakü petrolünden gelen gelirler merkezi hükümete gitmekte ve merkezi Sovyet bütçesine girmekteydi. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin o zamanki lideri Neriman Nerimanov 1923 yılında Lenin'e yazdığı rica mektubunda, Bakü petrolünün hiç olmazsa %4'ünün Azerbaycan için harcanmasını istiyordu.⁹²

Yeni İktisadi Siyaset (NEP) yıllarında petrol sanayisinde yeni ekonomi idare yöntemleri uygulanmaya başlanmıştı. Birkaç petrol yatağı kiraya verilmiş, yabancı petrol şirketleri ile ilişkiler kurulmuş, birkaç yeni teknoloji yenilikler uygulanmıştı. 1924 yılında dünyada ilk kez denizden petrol çıkarıldı. Bibiheybet körfezinde ağaç direkler üzerinde kurulmuş makinelerle 71 No.lu kuyudan petrol çıkarılması denizde petrol çıkarma işlerinin başlangıcı oldu.⁹³

Sovyet Devriminden II.Dünya Savaşına kadar, Azerbaycan'da petrol sanayinin hızlı bir gelişim yaşaması, yeni kuyuların açılmasına sebep olmuş, otomatik sistemlerin uygulanmaya başlaması, derin petrol kuyularının açılması ve kuyuların tekrar işletilmesi teknolojisinin uygulamaya başlanmasıyla Azerbaycan'da petrol üretimi artmıştır. II.Dünya Savaşı öncesinde, Azerbaycan'da petrol üretimi 23.5 milyon ton kadardı. Bu miktar, o dönem SSCB'de üretilen petrolün %71'ine denk geliyordu.

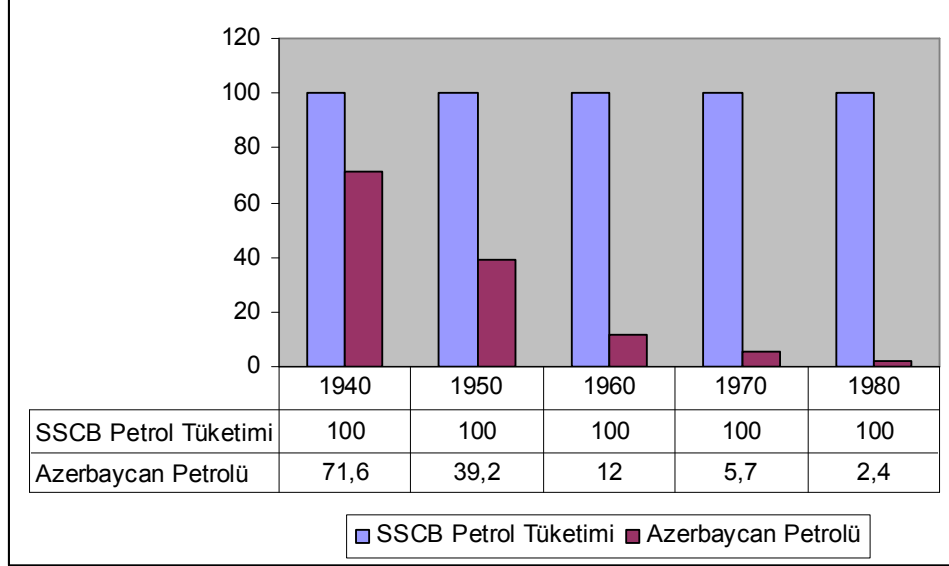
Sonraki yıllarda Sovyetler İttifakının diğer petrol alanlarında "İkinci Bakü", "Üçüncü Bakü" diye petrol alanlarının keşfi ile Azerbaycan'da petrol üretimi, uzun bir dönem aralıksız istismardan sonra azalmaya başladı.

⁹¹ Nesip Nesipli, **a.g.e.**,s.12.

⁹² **A.e.**, s.12-13.

⁹³ Gadir Bayramov, **a.g.e.**,say.49-50.

Tablo:5: S.S.C.B Petrol Tüketiminde,Azerbaycan Petrolünün Payı⁹⁴

Sibiryaya yatakları başta olmak üzere, Sovyetler'in Volga boyunda, Tataristan'da, Başkırdistan'da, Batı Sibiryada, Kazakistan'da, Türkmenistan'da petrol üretimine başlanması, İkinci Dünya Savaşı'nda günlük 500.000 varil üretilen Bakü petrol üretiminin 1950'lerden sonra önemli düzeyde azalmasına neden olmuştur.⁹⁵

1980'ler geldiğinde o güne değin tüketilen rezervlerin yerini iki önemli yataktan elde edilen petrol almıştı. Azeri ve Güneşli yatakları o kadar zengindi ki sadece bu iki alandan çıkartılan petrol bile büyük bir öneme sahipti. Nitekim Sovyet petrol teknolojisinin silahlanma ve uzay yarışına feda edildiği dönemde tamamen tükenişi, Azerbaycan üretiminin yarısını tek başına karşılamaya başlamış olan Güneşli'deki onshore rezervlerin bitmesiyle başlayacaktı. Arama, kuyu açma, kuyu geliştirme ve çıkartma teknolojilerini geliştirmek yerine sığ alanlarda bulunan petrolden faydalanarak günü kurtarmaya çalışan SSCB yönetimi Azerbaycan'daki petrolün %90'ının ulaşılamayan offshore alanlarda olduğunu henüz bilmiyordu.⁹⁶

⁹⁴ Nesip Nesipli, **a.g.e.**,say.13.

⁹⁵ Kadir Dikbaş, "Hazar Petrolleri ve Avrasya Enerji Koridoru", **Diyalog Avrasya Dergisi**, S.1, İlkbahar-2000,s.11.

⁹⁶Mert Bilgin, **Avrasya Enerji Savaşları**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık,İstanbul-Mayıs 2005,s.189.

Sovyetler, Gorbaçov'un Prestroyka siyasetiyle çözülmeye giderken, 15 Sovyet Cumhuriyeti kendi bağımsızlığı için mücadele etmeye başladı. Özellikle Azerbaycan, bu cumhuriyetler içerisinde, bağımsızlığını elde etmek için, çok çaba sarfediyordu ve bu merkezi idareyi oldukça rahatsız ediyordu. 18 Ekim 1991 yılında Azerbaycan bağımsızlığına kavuştu ve ilk demokratik seçimlere gitti. Haziran 1992 yılında, cumhurbaşkanı olan Ebülfez Elçibey, tamamen Rusya karşıtı milliyetçi politikalar yürütmeye başladı. Rusya çıkarlarını gözetmeyen bu politikalar ile Batı sermayesini Azerbaycan'a çekebilmek için yoğun bir mücadeleye girişti ve petrol yataklarının ortak kullanımını üzerine yabancı şirketlerle görüşmelere başlandı.

“1991 yılının Ocak ayında hükümet projeleri ihaleye açtı. BP, Statoil, Amoco, Unocal ve diğer şirketler bu ihaleye katıldılar. 1991'de, içinde Amoco, BP, McDermott, Pennzoil, Ramco, Unocal, TPAO ve Statoil gibi şirketlerin bulunduğu bir grup yabancı şirket Azerbaycan ile Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki sektöründe yer alan Çırak ve Güneşli alanlarının iyileştirilmesi konusunda 3 yıl boyunca devam edecek görüşmeleri başlattılar... 1992 yılında Hazar'ın petrol yataklarında faaliyet göstermek isteyen şirketler konsorsiyumda birleşerek görüşmeler yaptılar. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR)'ın projenin %30'unu alması kaydıyla, Elçibey yönetimi ile Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu (Azerbaijan Internatiolal Oil Consortium-AIOC) arasında petrol alanlarının geliştirilmesi amacıyla bir anlaşma yapıldı. Anlaşmalar gereğince Haziran 1993'de, Londra'da görüşmelerin devam etmesi gerekiyordu. Ancak Azerbaycan'da cereyan eden hakimiyet değişikliği nedeniyle görüşmeler sonuçsuz kaldı.”⁹⁷

1993 yılının haziran ayında, Azerbaycan'da çıkan ayaklanmalar, Elçibey hükümetinin devrilmesine sebep oldu. Azerbaycan'ın yeni lideri Haydar Aliyev bu ayaklanmalarda kilit rol oynayan Rusya'yı geçici olarak memnun edebilmek için, yabancı şirketlerle olan petrol görüşmelerini durdurdu. Ve daha sonra, Azerbaycan'ı BDT'ye (Bağımsız Devletler Topluluğu) üye yapan Haydar Aliyev, Rusya'ya bir

⁹⁷ Osman Nuri Aras, a.g.e.,s.58.

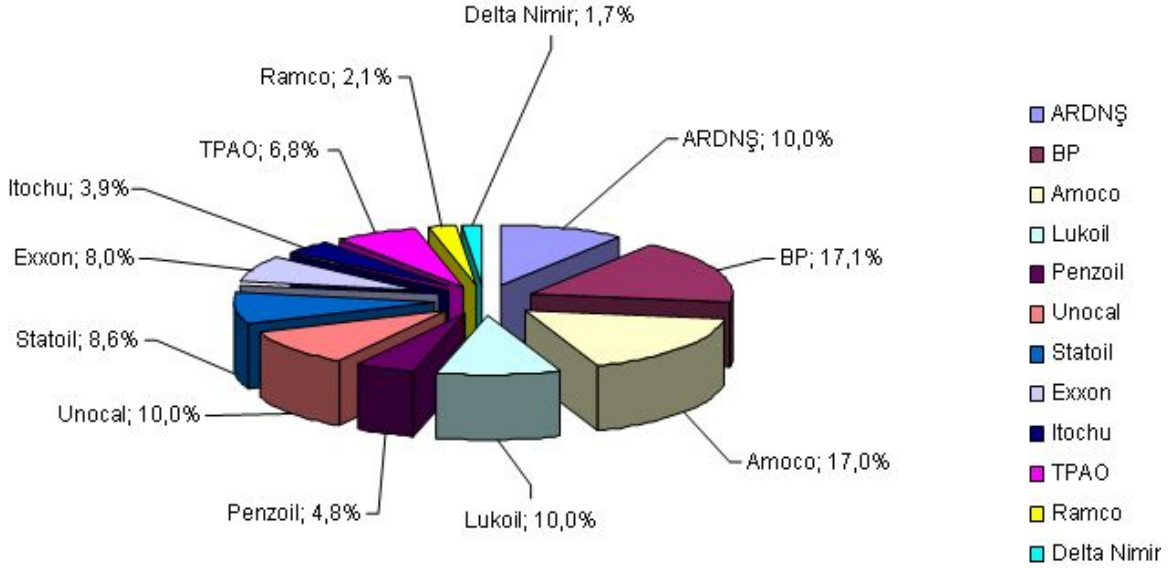
taviz daha vererek, Ebülfez Elçibey'den daha farklı politika izleyeceği mesajını vermiş oldu.

Bu dönemde, devam eden Karabağ Savaşında, Rusya'nın tarafsız olmamaya devam etmesi, Rusya'nın Azerbaycan'a verdiği sözleri tutmaması, yabancı şirketlerin Azerbaycan'a yeni konsorsiyumun açılması konusunda baskı uygulamaları yanı sıra, Haydar Aliyev'in dengeli ve uzakgören politikaları sonucu, 1994 yılında yeniden yabancı petrol şirketleri ile görüşmeler başlandı. SOCAR başkanının birinci yardımcılığına Azerbaycan'ın şu anki cumhurbaşkanı olan İlham Aliyev getirildi ve görüşmeleri sürdürme yetkisi yeniden SOCAR'a devredildi. Bu vesileyle, Haydar Aliyev görüşmeler sürecini daha yakından kontrol edebilme imkanını elde etmiş oldu. Uzun görüşmeler sonucu, 20 Eylül 1994 yılında, dünya basınında "Asrın Kontraktı" olarak bilinen sözleşme imzalandı ve Haydar Aliyev'in dengeli ve realist politikası başarıyla sonuçlandı.

"Bu sözleşmeye göre, 30 yıl boyunca üç yatağın rezervlerinin kullanımı için 8 milyar dolar'a kadar sermaye yatırılacak, 511 milyon ton, veya tahminen 4 milyar barel petrol çıkarılacaktı. Sözleşme "production sharing" (ürünün paylaşılması) prensipine dayanarak gerçekleşmiş. Sözleşmeye göre paylar aşağıdaki gibidir: SOCAR- %20, BP-%17, Amoco- %17, Lukoil- %10, Penzoil -%9.8 , Unocal- %9.5, Statoil – %8.6, Mc.Dermot International-%2.45, Türkiye'nin TPAO (Türk Petrolü Anonim Ortaklığı)- %1.7, Ramco- %2 ve Delta Nimir (Suudi Arabistan)- %1.7. SOCAR 1995 yılının ilkbaharında kendi hissesinden %5'i Exxon'a, diğer %5'i ise TPAO'ya Verdi. Exxon ve TPAO 173.2 milyon dolar hacminde bonus ödemeye ve SOCAR'ın kalan %10'unu ödemesi için ona kredi vermeyi taahhüt ettiler. Japonya'nın Itochu şirketi Amerika'nın Mc.Dermot şirketinden %2.45 olarak konsorsiyuma girdi."⁹⁸ Itochu Amoco'un %1.5 payını alarak, payını %3.9 yükseltmiştir . Daha sonra Exxon Amoco'dan %3, Unocal'da %0.5 alarak, konsorsiyumdaki paylarını arttırdılar.

⁹⁸ Nesip Nesipli, **a.g.e.**, s.19

Tablo-6: “Asrın Kontraktı” Paylaşım Yüzdeleri ⁹⁹

“Asrın Kontraktı”yla beraber, Azerbaycan, bağımsızlığından itibaren bir türlü kavuşamadığı ekonomik ve iç siyasi istikrara kavuşmuş oldu. Dış politikada da, artık Rusya’dan umduğunu bulamayan Azerbaycan, bu anlaşmayla yüzünü Batı’ya çevirmiş oldu.

“Asrın Kontraktı” sözleşmesi başarıyla imzalandıktan sonra, Azerbaycan diğer yataklarınında işlenmesi için bazı anlaşmalara gitti. Bunlardan en önemlileri; “Karabağ” Yatağı Anlaşması, “Şah Deniz” Yatağı Anlaşması, “Eşrefi” ve “Dan Ulduzu” Yatakları Anlaşması, “Lenkeran Deniz” ve “Talış-Deniz” Yatakları Anlaşması, “Yalama” Yatağı Anlaşması, “Abşeron” Yatağı Anlaşması, “Nahçıvan” Yatağı Anlaşması, “Oğuz” Yatağı Anlaşması, “Kürdaşı”-“Kırgan”-“Arazdaşı” Yatakları Anlaşması, “İnam” Yatağı Anlaşması, “Alov”-“Şark”- “Araz” Yatakları Anlaşması, “Yanan Tava” – “Ateşgah” – “Muğan Deniz” Yatakları Anlaşması olarak gösterilebilir.

⁹⁹ Nesip Nesipli, a.g.e.,s.19.

10 Kasım 1995'te, Azerbaycan'daki ikinci büyük uluslararası petrol konsorsiyumu olan Hazar Uluslararası Operasyon Şirketi (CIOOC) kuruldu. 130 milyon ton petrol rezervine sahip olduğu tahmin edilen "Karabağ" Yatağında keşif yapmak ve 25 yıllık işletmek bu konsorsiyuma havale edildi. Ama daha sonra yeterli düzeyde petrol ve doğal gaz bulunamadığı için, bu konsorsiyum dağıtıldı.

Üçüncü uluslararası konsorsiyum ise, "Şah Deniz" Yatağı'nın işletilmesi için 1996 yılının Temmuz ayında kuruldu. "Şah Deniz Yatağında bir trilyon metreküp doğal gaz, 3 milyon tona yakın kondensat rezervi keşfedilmiştir. Yılda 60 milyar metreküp gaz çıkarılabileceği tahmin edilmektedir".¹⁰⁰ 3-4 milyar dolar olan anlaşmanın değeri, 30 yıllık bir süreyi kapsamaktadır.

"Bu konsorsiyumun tarafları BP/Statoil alyansı, ARDNŞ, Lukoil, Elf(Fransa), İran'ın milli petrol şirketi (NIOC) ve Türkiye'nin TPAO şirkettir. BP/Statoil alyansı konsorsiyumda %51, TPAO %9, diğerleri ise %10 paya sahiptirler."¹⁰¹

"Şah Deniz" Yatağı Konsorsiyumu'nun dış politika açısından, en dikkat çeken özelliği, Azerbaycan petrol sektöründe en büyük paya sahip olan Amerikan şirketlerinin hiçbirinin iştirak etmiş olmamasıdır. Azerbaycan'ın Şah Deniz Yatağı'ndaki %20'lik payından İran'a %10 vereceğini taahhüt etmesi sonucu, Washington, Amerikan Şirketlerinin anlaşmada yer almalarını yasakladı ve dolayısıyla ABD Azerbaycan'ın en önemli anlaşmalarının birinde pay sahibi olamadı.

Aşağıdaki tablo, Azerbaycan'da yapılan ilk beş petrol anlaşmasına katılan şirketleri ve bu şirketlerin anlaşmalardaki paylarını yüzde olarak göstermektedir.

¹⁰⁰ Osman Nuri Aras, **a.g.e.**, s.68.

¹⁰¹ Nesip Nesipli, **a.g.e.**, s.20-21

Tablo-7: Azerbaycan'da İlk Beş Petrol Anlaşması ve Katılımcı Şirketler'in Yüzdeleri¹⁰²

ŞİRKET	ÜLKE	I Konsorsiyum	II Kons.	III Kons.	IV Kons.	V Kons.
Amoco	<i>ABD</i>	17,0	-		30,0	
Exxon	<i>ABD</i>	8,0	-			
Penzoil	<i>ABD</i>	4,8	30,0			
Unocal	<i>ABD</i>	10,0	-		25,5	
BP	<i>İngiltere</i>	17,1	-	25,5		
Ramco	<i>İngiltere</i>	2,1	-			
Statoil	<i>Norveç</i>	8,6	-	25,5		
Itochu	<i>Japonya</i>	3,9	-		20,0	
Lukoil	<i>Rusya</i>	10,0	12,5	10,0		
ARDNŞ	<i>Azerbaycan</i>	10,0	7,5	10,0	20,0	25,0
TPAO	<i>Türkiye</i>	6,8		9,0		
Delta-Nimir	<i>Suudi Arabistan</i>	1,7			4,5	
Lukacip	<i>Rusya-İtalya</i>	-	45,0			
Acip	<i>İtalya</i>	-	5,0			
Elf Akviten	<i>Fransa</i>	-		10,0		40,0
Total	<i>Fransa</i>	-				10,0
OIEC	<i>İran</i>	-		10,0		10,0
Demineks	<i>Almanya</i>	-				10,0
Fina Oil Gas	<i>Belçika</i>	-	-	-	-	5,0
		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Bu tablodan da görüleceği gibi, Azerbaycan petrol sektörüne esas yatırımları Amerika'lı petrol devleri yapmışlardır. Amerikalı şirketlerin Azerbaycan'ın ilk 5 petrol anlaşmasında %25 pay almasını, sadece ekonomik olarak değerlendirmek çok basit bir analiz olur. Zbigniew Brzezinski 'Büyük Satranç Tahtası' adlı kitabında, Amerika için Azerbaycan'ın stratejik önemine bu şekilde vurgu yapmaktadır:

'Sınırlı büyüklüğüne ve az nüfusuna rağmen, çok çeşitli enerji kaynaklarıyla Azerbaycan da jeopolitik olarak önemlidir. Eğer Azerbaycan tamamen Moskova'nın hakimiyeti altına girerse, Orta Asya devletlerinin bağımsızlığı, neredeyse anlamsız hale gelebilir. Azerbaycan'ın bağımsızlığı geçersiz kılındıktan sonra, son derece

¹⁰² Nesip Nesipli, a.g.e., s.22.

önemli petrol kaynakları da Rusya'nın hakimiyetinin öznesi olabilir. Rusya'nın kontrolündeki bölgeden geçmeyen boru hattıyla Batı pazarına bağlanmış bağımsız Azerbaycan, ileri ve yüksek enerji tüketimi olan ekonomilerle enerji kaynakları zengin Orta Asya arasında ulaşımı sağlayan anayol olabilir.¹⁰³

Amerika'nın Azerbaycan'da bu kadar etkin hale gelmesi, bölgeyi kendi arka bahçesi olarak gören Rusya'nın çıkarlarını açıkca tehdit etmektedir. İleride bu bölgede çatışan stratejileri incelerken, bu konular daha ayrıntılı bir biçimde incelenecektir.

¹⁰³ Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, İnkilap Kitabevi, İstanbul 2005, s.72.

2.2. Türkmenistan'ın Enerji Kaynakları ve Yeni Dönem Türkmen Dış Politikası

Harita-2: Türkmenistan

Hazar Havzası devletlerinden biri olan Türkmenistan, batıda Hazar Denizi, kuzeyde Kazakistan, kuzeydoğuda Özbekistan, güneyde İran ve Afganistan'la sınırlara sahiptir.

488,1 bin kilometrekare yüzölçüme ve 4,5 milyon nüfuzla sahip Türkmenistan'ın topraklarının büyük bir kısmı çöllerle kaplıdır.

“Türkmenistan'ın tarihi oldukça eskilere dayanır. M.Ö. VI.yüzyılda Perslerin, MÖ IV yüzyılda Makedonyalıların, daha sonraları Sogolian, Harezmi ve Samaniler gibi köleci devletlerin egemenliği altına giren ülke toprakları M.S. VII.yüzyılda Müslüman Arapların eline geçti. XII.yüzyılda Cengiz Han Türkmenistan'ı imparatorluğuna kattı. VII.-XIX.yüzyıllar arasında ülke toprakları İran Şahları, Buhara emirlikleri ve Afgan feodal beyleri arasında el değiştirdi. 1869'da Çarlık Rusyası'nın sınırları içine girdi. 1881'de Türkmen ayaklanmasından sonra ülke Rus Türkistanı'na bağlandı. 1917 Sosyalist Devriminden sonra S-R'ler (Sosyalist Devrimciler) Aşkabat'ta geçici bir hükümet kurdularsa da, Kızıl Ordu 1919'da Aşkabat'ı, 1920'de Hazar Denizi kıyısındaki Krasnovodsk'u ele geçirdi. Böylece Türkmenistan da Sovyet rejiminin kurulmasıyla önce RCFSC içinde özerk bir SSC oldu, ardından 27 Ekim 1924'de S.S.C.B. Merkez Yürütme Komitesi kararıyla S.S.C.B.'ye cumhuriyet olarak girdi.”¹⁰⁴

¹⁰⁴ Gadir Bayramov, a.g.e, s. 119.

“İç savaş döneminde çok ciddi zarar gören Türkmenistan tarımı ve sanayisi, II Dünya Savaşı öncesi yeniden toparlanmaya başlamıştır. Bu dönemde, Türkmenistan Özbekistan’dan sonra S.S.C.B’nin ikinci pamuk üreticisi durumuna geldi. Sulama sistemleri ve barajların kurulması hızlandırıldı. Çeleken yarımadasında petrol çıkarılmasına devam edildi ve Nebitdağ’da yeni yataklar işletmeye açıldı. Türkmenistan’da üretilen hammaddenin yaklaşık olarak tümü diğer Sovyet cumhuriyetlerine gönderilmekte idi. İkinci Dünya Savaşı Türkmenistan’ın ekonomik gelişmesine hız verdi. Savaşın başında birçok sanayi tesisi S.S.C.B.’nin batı bölgelerinden Türkmenistan’a taşındı ve adı geçen ülkede ulaşımı geliştirme gereği de ortaya çıktı. Söz konusu dönemde Orta Asya demiryolu hattı Hazar kıyısındaki Krasnovodsk (Türkmenbaşı) limanı ile birleştirildi.”¹⁰⁵

Ama genel itibariyle, Moskova yönetimi, Sovyetler dönemi boyunca Türkmenistan’a çok önem vermemiştir:

“Sovyet dönemi boyunca Moskova Türkmenistan’a pek dikkat etmemiştir. Türkmenistan, bütün Sovyetler Birliği içinde işsizlik ve bebek ölüm oranı en yüksek, Tacikistan’dan sonra da endüstrileşme oranı en düşük cumhuriyetti. Moskova , Sibiry’a’daki petrol ve doğalgaz endüstrisine yatırım yaptıkça, Türkmenistan’ın muhtemel petrol rezervleri gözardı ediliyordu. Yine de 1989 yılında Türkmenistan’ın yıllık gelirinin yüzde 47’si, diğer Sovyet Cumhuriyetleri’ne yapılan 3.2 trilyon feet\küplük doğalgaz satışından gelmekteydi. Sovyetler Birliği’nin dağılması, Türkmenistan’ın müşterilerini faturalarını ödeyemeyen, fakirleşmiş ve bağımsız ülkeler haline getirmişti.”¹⁰⁶

Başta doğalgaz olmakla beraber, petrol ve pamuk üretimi ile de Türkmenistan, SSCB ekonomisine önemli katkılarda bulunmaktaydı. Ama bu katkı, orantılı bir şekilde Türkmen halkına refah getirmemiş, Sovyetlerin en fakir halklarından biri olmuştur. Sovyetlerin doğal gaz tedarikçisi durumunda olan Türkmenistan’ın kendi halkı, çölden odun toplayarak ısınmalarını sağlıyorlardı.

¹⁰⁵ A.e, s.120.

¹⁰⁶ Ahmed Raşid; “**TALİBAN:İslamiyet, Petrol ve Orta Asya’da Yeni Büyük Oyun**”, çev. Osman Akınhay, Everest ve Mozaik Yayınevleri, Kasım 2001, s.246

Bağımsızlık sonrası, belki de Türkmenbaşı'nın yaptığı en önemli işlerden bir tanesi, Türkmenistan'ın tüm yerleşim birimlerine doğal gazı ulaştırarak, Türkmen halkının ısınma problemini çözmesiydi. Doğal gazı halka ücretsiz olarak dağıtan Türkmenistan, bunun yanısıra su ve tuzun tamamını, elektriğin de belli bir miktara kadar halka ücretsiz yapmıştır.

Türkmenistan, 1990 yılında ilk önce S.S.C.B. içinde bağımsızlığını ilan etti, daha sonra 1991 yılının 27 Ekiminde bağımsızlığını ilan etti. 1990 yılında, Saparmurat Niyazov Türkmenistan'ın cumhurbaşkanlığına seçildi.

“Orta Asya’lı benzerleri gibi Niyazov da, kendi ülkesinde siyasal muhalefete izin vermeyen, medyaya sansür uygulayan ve ekonomi üzerinde devlet kontrolünü devam ettiren, kuvvetli bir otokrat hükümdardı. Her yere astırdığı portreleri ve diktirdiği heykelleriyle, Stalin tarzı, haşin bir kişilik kültü geliştirmişti. Hatta bütün işi cumhurbaşkanının resimlerini ülkenin dört bir tarafına yaymak olan bir devlet dairesi bile kurmuştu. Niyazov da rakibi Kerimov gibi yetimdi. İkisi de komünist kimsesizler yurdunda büyümüşler ve Komünist Partisi’ne küçük yaşlarda katılarak, bağımsızlıktan çok önce Genel Sekreterlik mevkiine kadar yükselmişlerdi.”¹⁰⁷

2006 yılının Aralık ayında vefat eden Turkmenbaşı, otoriter yönetimiyle, tek elde birleştirdiği Türkmenistan yönetimini bir anda başsız bırakmıştır. Daha sonra yapılan başkanlık seçimini Gurbanguli Berdimuhammedov kazanmıştır.

Türkmenistan başkanlık sistemi ile yönetilen, anayasasına göre, demokratik, laik bir hukuk devletidir. Tarafsızlık statüsü Birleşmiş Milletler Teşkilatı tarafından onaylanmıştır. Halk Maslahatı milli iradenin en yüksek temsilcisi niteliğindedir. Ayrıca anayasa değişikliği, referandum, ülkenin ekonomik, sosyal ve politik gelişmesine yön verecek ana konularda tavsiyeleri tartışma ve karar alma yetkisine sahiptir. Ancak Halk Maslahatı yasama organı değildir. Türkmenistan'ın yasama organı Meclis'tir. Halk Maslahatı kararları Meclis tarafından yasalaştırılır. Meclis, anayasanın hazırlanması ve değiştirilmesi, kanunların yasalaştırılması, parlamento ve başkanlık seçimlerinin tarihlerinin belirlenmesi, Başbakan yardımcılarınca yürütülen

¹⁰⁷ A.e., s.249.

faaliyetlerin onaylanması, bütçenin onaylanması hususlarında yetkilidir. Türkmenistan'da tek parti bulunmaktadır.

Bitki örtüsü bakımından fakir olan Türkmenistan, madenler yönüyle oldukça zengindir. Madencilik ve enerji sektörü, sahip olduğu zengin mineral kaynaklar nedeni ile sanayi üretiminde önemli bir yer tutmaktadır. Ülkenin işletilebilen başlıca doğal kaynakları; doğalgaz, sodyum sülfat, krom (Karaboğaz Lagunu), sülfür, kurşun, galyum (Gaurdak Bölgesi), bentonit (Oglanlı Bölgesi), brom, iyot (Çeleken, Nebitdağ) ve petroldür. Ayrıca, önemli miktarda sodyum ve potasyum çıkartılarak, kimya sanayinde kullanılmaktadır. Tuz üretimi madencilik faaliyetleri arasında önemli bir yer tutmakta ve üretimin büyük kısmı kimya sanayinde kullanılmaktadır. Ülkede son yıllarda altın ve platin rezervlerine de rastlanmıştır. Türkmenistan, SSCB'nin en büyük sodyum sülfat üreticisi olmasına rağmen, zamanla bu rezervler tükenmiş ve sodyum sülfat tesislerinin faaliyetleri durdurulmuştur.

Kazakistan ve Azerbaycan daha çok petrol rezervleriyle ön plana çıkarken, Türkmenistan doğal gaz rezervleriyle ilgi çekiyordu. Türkmenbaşı da bu doğal gaz zenginliğini kullanarak, dış politikada bağımsız bir devlet kurma hayalindeydi. Ama bunu gerçekleştirebilmesi için, şartlar o kadarda uygun değildi.

“Azerbaycan ve Kazakistan'da çokuluslu firmaların giderek daha etkin hale gelmesi, bu ülkelerin Batılı devletler'in yanı sıra, IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlarla daha yakın bir etkileşim içerisine girmelerini de sağlamaktadır. Dolayısıyla bu iki ülke ekonomik reformlarını gerçekleştirmekte ve görece daha liberal bir yapıya kavuşmaktadır. Buna karşın, petrolden çok gaz ticaretine dayalı bir ekonomiye sahip olan Türkmenistan gaz taşımacılığının sadece boru hatlarıyla yapılması nedeniyle Rusya'yla olan ilişkisini devam ettirmektedir. Çokuluslu firmalarla Batılı kurumlara şüpheyle bakan Türkmenbaşı'nın bu durumdaki etkisi büyüktür. Sonuçta Türkmenistan ekonomisi Azerbaycan ve Kazakistan kadar dönüşmemiş ve siyasi yaşam daha otokratik bir hava kazanmıştır.”¹⁰⁸

¹⁰⁸ Mert Bilgin, a.g.e.,s.33.

Ama Türkmenbaşı'nın izlediği tarafsızlık politikası, en azından onu bu bölgedeki çoğu karmaşadan uzak tutmayı başarmıştır.

“Zayıf ve fakir düşmüş, İran, Afganistan ve rakibi Özbekistan'la uzun sınırlarını koruyacak askeri güçten yoksun Türkmenistan, bu koşullarda tarafsız bir dış politika izlemeyi daha akılcı bulmuştu. Bu tercih, Türkmenlerin, Rusya'yla arasındaki mesafeyi korumasına ve Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda ortaya çıkan ekonomik ve askeri anlaşmalara çekilmekten kurtulmasını sağlayacaktı. Tarafsızlık, Türkmenistan'ın Taliban-karşıtı ittifakla birleşmeyi reddetmesi nedeniyle, Moskova ile Taşkent'i sinirlendiren bir tutumla Afgan anlaşmazlığında Aşkabad'ın taraf tutmaktan kaçınmasına da yararmıştı. Aşkabad, 1992'de Kabil'in düşmesine kadar, Afganistan'daki komünist rejime yakıt sağlamış ve bu alışverişi 1995'e kadar Herat'ı kontrol eden İsmail Han'la, daha sonra da Taliban'la sürdürmüştü. Herat'daki Türkmen konsoloslugu Taliban'la iyi ilişkilerini devam ettirirken, Mezar-ı Şerifteki konsoloslugu da Taliban-karşıtı ittifakla yakın ilişkiler içerisindeydi.”¹⁰⁹

Türkmenistan, kesinleşmiş ve potansiyel doğal gaz rezervleri ile, sadece bölgede değil, tüm dünya ülkeleri içerisinde üst sıralarda yer almaktadır.

“Türkmenistan, toplam 22.9 trilyon metreküp doğalgaz, 12 milyar ton da petrol rezervine sahip bulunmaktadır. Türkmenistan'ın şu an için sahip olduğu tahmin edilen bu doğalgaz rezervi Avrupa'nın, bugünkü rakamlarla, 75 yıllık ihtiyacına cevap verebilecek büyüklüktedir. Petrol ise 16 yıllık tüketimine denktir. Ülke genelinde tamamlanması halinde rezervin daha büyük rakamlara ulaşacağı tahmin edilmektedir.”¹¹⁰

¹⁰⁹ Ahmed Raşid; **a.g.e.**, s.248.

¹¹⁰ Kadir Dikbaş, “Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi”, **Avrasya Dosyası-Türkmenistan Özel**, Yaz 2001, s.76,

Türkmenistan'ın en büyük doğal gaz rezervleri Amu-Derya havzasında bulunan yataklardır. Bu bölgede bulunun Devletabad-Dönmez sahası, 1974 yılında keşfedilmiş ve şu anda da en fazla işletilen sahadır. 1982 yılında keşfedilen ve Devletabad-Dönmez sahasının bir parçası olduğu iddia edilen Sovyetabad bölgeside Türkmenistanin zengin yataklarından birisidir.

“Bunun yanı sıra, Murgab sahasında da büyük doğal gaz rezervleri vardır. Şu anda en fazla işletilen yataklar Devletabad, Şatlık, Açinsk, Gugurtli, Kuzey Açak, Naip, Maysk, Kirpiçli, Balkuin, Tedcen, Beurdeşik, Bayram-Ali, Sakar, Saman-Tepe ve Üç Adcin'dir.”¹¹¹

Türkmenistan'ın diğer doğal gaz rezervine sahip ülkelerden en önemli farkı, burdaki rezervlerin yüzeye yakın olması ve kolay üretilebilir olmasıdır. Zaten 1980'lere gelindiğinde Sovyetler'in eski teknolojisiyle Hazar havzasında yeni yatakların keşfi azalmıştı, ama Türkmenistanda hala bu eski teknolojiyle yeni yataklar bulunabiliyordu, ama burda da başka bir problem ortaya çıkıyordu.

“Türkmenistan'da yeni keşifler kolay gerçekleştirilirken gazın çıkarılması ve ayrıştırılması o kadar kolay olmuyor, Sovyet gaz endüstrisi bu aşamada yetersiz kalmaya başlıyordu. Problemlerin çoğu bu alandan çıkan su ile gazın yüksek bir basınçla dışarıya püskürtülmesinden ve ortaya çıkan karışımın CO2, kükürt ve balmumsu maddeler içermesinden kaynaklanmaktaydı.”¹¹²

Türkmenistan'ın doğal gaz ihracatında kullandığı en önemli hatları, Orta-Asya-Merkez (Devletabat-Şatlık-Hive-Merkez sistemi iki hattır), Batı Türkmenistan-Bektaş -Beynau-Merkez (Rusya)'dir.¹¹³

“Ayrıca Türkmenistan mevcut gazını geleneksel ithalatçılar dışında diğer ülkelere ihraç etmek amacıyla yeni doğal gaz boru hatları araştırma yoluna gitmiştir.

¹¹¹ Gadir Bayramov, **a.g.e.**, s. 122.

¹¹² Mert Bilgin, **a.g.e.**,s.232.

¹¹³ Gadir Bayramov, **a.g.e.**, s. 122.

Daha önce mevcut bulunan Kuzey boru hattına (Türkmenistan-Özbekistan-Rusya Federasyonu) ek olarak üç boru hattı daha geliştirmiştir. Bunlar;

Batı Hattı 1: Türkmenistan- İran-Türkiye-Avrupa.

Güney Hattı: Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan.

Doğu Hattı: Türkmenistan-Özbekistan-Kazakistan-Çin Halk Cumhuriyeti-Güney Kore ve Japonya.

Batı Hattı 2: Türkmenistan-Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye-Avrupa.”¹¹⁴

“Azerbaycan, doğalgaz hattının Hazar Denizi’nin altından gelerek, kendi üzerinden Türkiye’ye geçmesini istemektedir. Böylece, doğalgazdan yararlanmayı ummaktadır. Türkmenistan ise İran ile olan sınırından dolayı, Hazar Denizi geçişinin dört kat pahalı olacağını savunarak, İran geçişini tercih etmektedir... Öte yandan bu geçiş, dünyanın büyük rezerv ülkelerinden İran’ın doğalgazının da, Türkiye üzerinden Avrupa’ya pazarlanmasını sağlayacaktır. Batı ise Ermenistan ve Gürcistan’ın dahil edilmesini, bu ülkelerin korunması ve gazın akış güvenliği için istemektedir. Sonuçta, doğalgazın nereden geçeceği tartışması, sadece Batı ile Avrasya ülkeleri arasında değil, Türk cumhuriyetleri arasında da menfaat çekişmeleri doğurmaktadır.”¹¹⁵

Türkmenistan’ın yabancı ortaklı projelerini ele alarsak, karşımıza çıkacak esas yataklar ve ortaklıklar şunlardır:

1. Nebitdağ (Burun Yatakları)- ExxonMobil %40, Burren Energy %25.
2. Garaşsızlık 2- Mobil Exploration and Production Turkmenistan Inc(MEPTI) % 52,4 , Lasmo % 27,6 , Türkmenneft % 20.
3. Amu Derya Nehri- ExxonMobil ilgili.¹¹⁶

En son 2007 yılının Mayıs ayında Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin’in 6 günlük Orta Asya gezisi sonucunda, Türkmenistan gazının Kazakistan ve Rusya

¹¹⁴ Abdurrahman IŞIK, “Saparmurat Türkmenbaşı Önderliğinde Türkmenistan’da Gerçekleştirilen Reform Hareketi, **Avrasya Dosyası-Türkmenistan Özel**, Yaz 2001, s.52.

¹¹⁵ Atakan Gül-Ayfer Yazgan Gül, “ **Avrasya Boru Hatları ve Türkiye**”,Bağlam Yayınları,1995, s.30.

¹¹⁶ Mert Bilgin, **a.g.e.**,s.237-240.

üzerinden inşa edilecek yeni bir boru hattı ile taşınması ve eski hatların modernizasyonu ile Batılı pazarlara iletilmesi konusunda "Orta Asya'da Doğalgaz Nakil Sisteminin Geliştirilmesine Dair Ortak Deklarasyon" adıyla bir mutabakat imzalanmıştır. Bu mutabakat, Türkmenistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığını daha da arttırmıştır. Ve Rusya ABD'yle olan enerji mücadelesinde en azından şimdilik Türkmenistan'da galip gözüküyor. Ama Afganistan'a yerleşerek her türlü maliyeti göz önüne alan ABD'nin de bu rekabetten çabuk pes edeceğini düşünmek yanlış olur.

Mart 2008'de, Türkiye'yi iki günlük ziyaret eden Berdimmuhammedov, Nabucco projesinin hayata geçilebilirliği ile ilgili umutları yeniden doğurdu. Türkiye, Türkmen gazının Nabucco projesi çerçevesinde, Türkiye üzerinden Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Avusturya güzergahı izleyerek Avrupa'ya iletilmesini istiyor. Kasım 2007'de, Berdimmuhammedov'un Brüksel temasları sırasında da, AB yetkilileri de bu projeye destek verdiklerini ifade etmişlerdir. Türkmen gazı halihazırda Rusya üzerinden dünyaya ihraç ediliyor. Cumhurbaşkanı Gül'ün Türkmenistan ziyareti, daha sonra ise Berdimmuhammedov'un Ankara ziyareti, Ankara ile Aşkabat arasında stratejik ilişkilerin geliştiği iması yaratıyor. Bu iyi ilişkiler, enerji ticaretine yansıtılabilirse, Nabucco projesi hayal olmaktan çıkar ve Türkmenistan'ın direk olarak Avrupa'ya gaz ihracatının önü açılır.

2.3. Kazakistan'ın Enerji Kaynakları ve Bağımsızlık Sonrası Kazak Dış Politikası

Harita-3:Kazakistan

Kazakistan, doğusundan Çin (1.533 km), kuzeyinden Rusya (6.846 km), batısından Hazar Denizi (1.894 km), güneyinden ise Kırgızistan(1.051 km), Özbekistan(2.203 km) ve Türkmenistan(379 km)'la çevrili bir Orta

Asya Cumhuriyetidir . 1998 yılında başkent Almatı'dan Astana'ya taşınmıştır. BDT ülkeleri içerisinde yüz ölçümü olarak Rusya'dan sonra ikinci olan Kazakistan (2.717,3 km²), 17 milyonluk nüfusuyla da dördüncü büyüklükte bir ülke.

M.Ö. II ve I. bin yıllarında Kazakistan topraklarında göçebe hayatı yaşayan kabileler hakim olmuştur. Eski Türk yurtlarından biri olarak bilinen Kazak topraklarına 8-9. yüzyıllarda Araplar gelmiş, İslam dini kabul edilmiş, 13-14.yüzyıllarda Moğollar bölgeyi işgal etmişlerdir. İlk güçlü Kazak devleti 16.yüzyılda Kasım Han tarafından kurulmuş, daha sonra diğer Kazak Hanlıkları ortaya çıkmıştır. Çarlık Rusyası'nın Kazaklara olan egemenliği 1731'de Küçük Orda kabileleri önderi A.B.Dulhayır'ın Rusya'ya boyun eğmesi ile başladı. Ruslar İrtiş ırmağı boyunca üç kale kurarak bölgeye yerleşti ve Kazaklarla Kalmuklar arasındaki savaşımlardan yararlanarak konumlarını güçlendirdiler. Napolyon Savaşlarından sonra Ruslar Kazak topraklarını istila hareketlerine devam ederek Rus ve Ukraynalıları bu bölgeye yerleştirmeye başladılar. Bu istilaya karşı girişilen bir dizi direniş içinde en önemlisi Keseri Kasımov önderliğindeki Orta Ordalıların direnişi olup, Kasımov'un

1847’de öldürülmesiyle sonuçlandı. Diğer direnişler de önemli sonuçlar vermedi ve Çarlık Rusyası bölgede egemen oldu. ¹¹⁷

1919-1920’de Kızıl Ordu, Beyaz Ordu birliklerini bozguna uğratarak Kazakistan’da Sovyet egemenliğini kurdu. Ağustos 1920’de geçici merkezi Orenburg olmak üzere Kırgız adlı cumhuriyet kuruldu. 1925’de Cumhuriyetin adı Kazak olarak değiştirildi. Başkent önce Kızıl Orda’ya oradan da Alma-Ata’ya taşındı. 1925 yılında Komünist Parti milli yönetime ait geleneksel yapıları değiştirmeye başladı. ¹¹⁸

Kazakistan’ın en büyük sorunlarından olan, nüfus yapısı sorununun da temeli bu yıllarda atılmışdır.

“1907-1912 yılları arasında Rusya’nın Avrupa bölümünden iki milyon dört yüz bin Slavın taşınması, 1930-1940 yıllarında ise Uzak Doğu’daki Korelilerin Polonyalıların Kazakistan’a tahliyesi sonucu Kazaklar kendi topraklarında azınlık durumuna düştü. Yerli halkın oranı %30’a indi.”¹¹⁹

Bağımsızlıktan sonra, Kazakistan’daki etnik dağılımının %53.4’ünü Kazak, %30’unu Rus, %3.7’sini Ukraynalı, %2.4’ünü Alman, %2.5’ini Özbek, %1.4’ünü Uygur, %6.6’sını diğer halklar(milletler) oluşturmaktadır. ¹²⁰Bu çarpıcı demografik yapı, Kazakistan’ın diğer Sovyet Cumhuriyetlerden farklı olarak, Rusya’ya hep yakın ve dost davranmasına sebep olmuştur. Nitekim, Sovyetler’in dağılma sürecinde, ünlü Rus yazarı Soljenitsin, Beyaz Rusya, Ukrayna ve Kazakistan’ı biraraya getirerek, yeni bir birlik kurmayı öneriyordu. Bu önerinin temelinde de, Kazakistan’ın çarpık demografik durumu yatıyordu.

“Bu sebeptendir ki, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Orta Asya Cumhuriyetleri içerisinde verdiği demeçlerde ve üçüncü ülkeler ile ilişkilerinde

¹¹⁷Gadir Bayramov., **a.g.e.**, s.107- 108

¹¹⁸ **A.e.**, s.108.

¹¹⁹ Saule BAYCAUN, “Bağımsızlıktan Günümüze Kazakistan İç Politikası ve Demokrasi Yolundaki Gelişmeler”, **Avrasya Dosyası, Kazakistan-Kırgızistan Özel**, Kış 2001-2002,Fasikül:23,Cilt:7, Sayı:4, s.71.

¹²⁰ Mehmet S.Erol, Saule Baycaun,“Kazakistan Ülke Profili”, **Avrasya Dosyası, Kazakistan-Kırgızistan Özel**, Kış 2001-2002,Fasikül:23,Cilt:7, Sayı:4, s.9.

ihtiyatı elden bırakmamış; birçok konuda Rusya ile paralel politikalar oluşturmaya, Rusya'yı karşısına alacak kararlardan uzak kalmaya özen göstermiştir. Nazarbayev'in bu denge politikası Rusya'daki bazı çevrelerce Kazakistan'a karşı zaman zaman oynanmak istenen "Rus kartı"nı bir anlamda etkisizleştirmiştir."¹²¹

Rusya'ya sıkı-sıkıya bağlanan Kazakistan, hatta Sovyetler dağılırken bile, birliğin korunmasında ısrar ediyordu.

"1990'da Baltık ülkeleri başta olmak üzere diğer Sovyet Cumhuriyetleri'nin merkezden egemenliklerini ilan etmesiyle Sovyetler Birliği'nin çözülme süreci hızlanmıştı. Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, uzun yıllar Moskova ve Cumhuriyetlerin iktidarı paylaşmaları gerektiğini savunmuştu. Ağustos darbesinden önce birliğin korunması yolunda Gorbaçov ile birlikte hareket eden Nazarbayev, istediklerinin gerçekleşmemesi üzerine partiden istifa ederek ülkesindeki başkanlık seçimlerine bağımsız aday olarak katılmış ve daha sonra da Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurulmasında büyük rol üstlenmişti. Kazakistan 25 Ekim 1990'da egemenliğini, 16 Aralık 1991'de eski SSCB devletlerinden –en sonuncu- olarak bağımsızlığını ilan etmişti."¹²² Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesine rağmen, Nazarbayev yine eski sistemin devam edebilmesi için, güçlü bir birlik kurulmasını arzu ediyordu.

"Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya S.S.C.B'den çıktıktan sonra dahi Nazarbayev S.S.C.B.'nin korunmasından yana idi. 16 Aralık 1991'de Kazakistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra güçlü bir B.D.T kurulmasından yana idi. 1994'de B.D.T.'nin zayıf bir kurum olduğu ortaya çıktıktan sonra, Nazarbayev, B.D.T. yerine Avrasya İttifakı kurulmasını teklif etti. Söz konusu ittifak yeni yasama organı, tek para ve ortak ekonomi ve dış politika yürütmeliydi. Ama B.D.T.'nin diğer üyeleri tarafından Avrasya İttifakı teklifi rağbet görmediğinden, söz konusu ittifak kurulmadı."¹²³

¹²¹ Sinan OĞAN, "Demografinin Gölgesi Altında Rusya Kazakistan İlişkileri", **Avrasya Dosyası, Kazakistan-Kırgızistan Özel**, Kış 2001-2002, Fasikül:23, Cilt:7, Sayı:4, s.128.

¹²² Saule BAYCAUN., **a.g.e.**, s 72.

¹²³ Gadir Bayramov., **a.g.e.**, s.108- 109.

Kazakistan'ın hammadde zenginliği, ülkede hammadde üretiminin gelişmesini ve buna bağlı olarak ülkenin sanayileşmesini sağlamıştır. Kazakistan volfram, kurşun ve barit kaynakları açısından dünyada birinci; krom, çinko ve gümüş açısından ikinci; manganezde üçüncü; bakırda dördüncü; altın ve demirde yedinci ; gaz ve kömürde dokuzuncu ve petrolde on üçüncü sıradadır. ¹²⁴

2.3.1.Kazakistan'ın Enerji Kaynakları Bakımından Değerlendirilmesi

Kazakistan Hazar Denizi'nin Kuzeydoğu bölgesinde yer alır ve Hazar'ın en fazla enerji rezervleri de bu ülkede bulunmaktadır. Kazakistan'ın onshore ve offshore olarak ispatlanmış rezervleri 9 milyar barrelle 29 milyar barrel arasında değişiyor. (En az olarak karşılaştığımızda OPEC üyesi Cezayir, en çok olarak karşılaştığımızda Katar'la eşit rezervlere sahip) Kazakistan en son yapılan petrol rezerv araştırmalarından sonra, kesinleşmiş ve muhtemel petrol rezervleri toplamının tahminen 29 milyar barrel olduğu söylenmiştir. ¹²⁵

1975'de 480 bin varil/gün olan üretim, 1980'de gerilemiş ve 373 bin varil/gün'e düşmüştür. 1991'de ise tekrar 570 bin varil/gün'e yükselmiştir. ¹²⁶ Kazakistan 2004 yılında yaklaşık 1,22 milyon varil ham petrol üretmiş, ve sadece 224,000 bin varilini tüketerek, 1 milyon varil net ihracat yapmıştır. Kazakistan hükümeti 2015 yılına kadar günlük üretimi 3,5 milyon varile kadar çıkarmayı hedeflemektedir. ¹²⁷

Yabancı yatırımcılar, ülkenin milli petrol şirketi KazMunaiGaz(eski adı Kazakoil) ile ortak yatırımlara (joint venture) gitmekte, ayrıca Üretim Paylaşım Anlaşmaları(ÜPA) ve arama imtiyazları imzalamaktadırlar. Bölgedeki diğer ülkelere göre yabancı yatırımlara daha uygun olan ortam, daha yoğun sermaye akışı

¹²⁴ Anar SOMUNCUOĞLU, "Geçiş Döneminde Kazakistan Ekonomisi", **Avrasya Dosyası, Kazakistan-Kırgızistan Özel**, Kış 2001-2002,Fasikül:23,Cilt:7, Sayı:4, s.30.

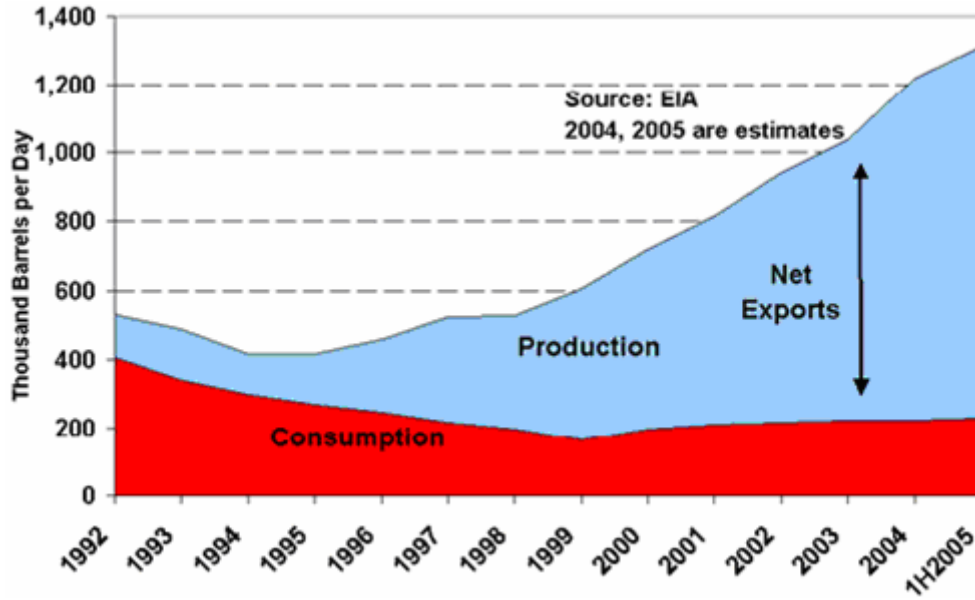
¹²⁵ (Çevrimiçi);<http://www.eia.doe.gov/cabs/Kazakhstan/Background.html>; Erişim:01.09.2007

¹²⁶ Bahir Çaylı,"Hazar Petrolleri, Petrol Boru Hattı Projeleri ve Türkiye",Yüksek Lisans Tezi,İstanbul 2002,s.18

¹²⁷ (Çevrimiçi); <http://www.eia.doe.gov/cabs/Kazakhstan/Background.html>;Erişim:01.09.2007

sağlamış ve petrol üretimi ve ihracatı da buna koşut olarak artmıştır. Ancak 2003'te yapılan değişikliklerle, ÜPA'nda KazMunaiGaz'ın %50 hak sahibi olması zorunlu kılınmış ve 2004'te vergi (rent tax) oranlarında önemli artış yapılmıştır. Takip eden düzenlemelerle, yabancı firmaların denizel alandaki girişimlerine garanti verilmesi de kaldırılmıştır.¹²⁸ Bu değişiklikler neticesinde, Kazakistan petrol üretimindeki artış hızı düşmüştür.

Tablo-8:Kazakistan'da,yıllara göre Petrol Üretimi ve Tüketimi (1992-1H2005)¹²⁹

Çok önemli petrol yataklarına sahip olan Kazakistan'ın petrol yataklarının başında Ülkenin Kuzey-Batısında bulunan ve 6-9 milyar varil petrolün olduğu tahmin edilen Tengiz yatağı gelmektedir. Yapılan son rezerv tespit çalışmalarında, Tengiz'in 10 katı büyüklükte yeni yatakların varlığı ortaya çıkmıştır. Kazakistan'ın petrol yataklarının coğrafi dağılışı ana çizgileriyle; Batı Ural-Emba petrol havzası, Mangışlak yarımadası yatakları ve Hazar şelf sahası şeklindedir.

¹²⁸ A.Necdet PAMİR, "Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri", **Türkiye'nin Çevresindeki Gelişmeler ve Türkiye'nin Güvenlik Politikalarına Etkileri Sempozyumu**, Harp Akademileri, İstanbul, 10 Mart 2006.

¹²⁹ (Çevrimiçi); <http://www.eia.doe.gov/cabs/Kazakhstan/Background.html>; Erişim;01.09.2007

1.Tengiz Sahası

Tengiz kapladığı zengin yataklarla Dünya'nın en önemli petrol ve gaz sahalarından biri olarak adlandırılabilir. Sovyet döneminde önemli bir petrol sahası olan Tengiz sıg onshore rezervlerin tükenmesiyle gözden düşmüştür. Buna karşın Sovyet sonrası dönemin en önemli sahalarından biri haline gelmiştir. Bunun sebebi çok zengin hidrokarbon yataklarının derinlerde bulunmasıdır. Bu zenginlikle SSCB dağılmadan ilgilenmeye başlamış olan Chevron ve ExxonMobil bu dönemde kurmuş oldukları teknolojik üstünlüğün alternatifsizliğiyle arama ve üretim paylaşma anlaşmasını kısa bir sürede hayata geçirebilmişlerdir. Üstelik hisselerin çoğunluğunu ele geçirerek. Nitekim Chevron ve ExxonMobil'in toplam hissesi yüzde 75'i bulmaktadır. Buna karşın diğer iki ortak olan Kazakhoil yüzde 20 hisseye sahipken, Rus-Amerikan ortaklığıyla kurulan Lukarco firması yüzde 5 hisseye sahiptir.¹³⁰

Tengiz sahası, Hazar'ın kuzeybatı kıyısında yer alan ve Chevron'a göre, 6-9 milyar varil rezervi olduğu tahmin edilen dev bir sahadır. Sahanın geliştirilmesi, ABD'li Chevron-Texaco liderliğindeki uluslararası bir konsorsiyum tarafından gerçekleştirilmektedir. 2005'in ilk altı ayında Kazakistan üretiminin 1/5'ini tek başına gerçekleştiren sahadan, 2006 yılı itibarı ile günde 450000 varil üretilmesi beklenmektedir. 2010 yılı hedefi 700000 varil/gündür. Sahadan üretilen petrol , Rusya sınırları içinden geçen Caspian Pipeline Consortium (CPC) boru hattı ile Karadeniz'e (Novorossisk Limanı) ulaşmaktadır. Eklemler gaz (associated gas) kullanımına izin vermeyen düzenlemeler nedeniyle, Tengiz sahasında üretimin 2005'te duraklamaya başlayacağı da öne sürülmektedir.¹³¹

2.Karaçakanak Sahası

Rezervlerin varlığı 1979 yılında kesinleşmiş olan Karaçakanak Bölgesi, 1980'li yıllarda Sovyet petrol endüstrisindeki düşüşten nasibini almış ve

¹³⁰ Mert Bilgin, **a.g.e.**,s.217

¹³¹ A.Necdet PAMIR, **a.g.e.**

zenginliğiyle karşılaştırıldığında oldukça ihmal edilmiştir. Dolayısıyla petrol alt yapısı yetersiz kalmıştır. Aksai şehrinden 16 km uzakta bulunan Karaçaganak, Sovyet sonrası dönemde hak ettiği önemi tekrar kazanmıştır.¹³²

Karaçaganak petrol ve doğal gaz sahası Kazakistan'ın kuzeyinde, Rusya'nın Orenburg sahasının sınırında yerleşen onshore sahadır. Karaçaganak sahası, British Gas (İngiltere) ve Agip (İtalya)'in başını çektiği Karachaganak Integrated Organization (KIO) adlı konsorsiyum tarafından işletilmektedir. British Gas'ın açıklanmalarına göre, bu sahada 2,4 milyar varil petrol, 16 tcf gaz üretilebilir rezerv vardır. Bu sahada, 2005 yılının birinci yarısında ortalama 230,000 varil/gün olan petrol ve kondensat üretimi, Kazakistan üretiminin %18'ine denk gelmektedir. Konsorsiyum üyeleri, bu sahadan 2010 yılında 500,000 varil/gün petrol ve kondensat üretimi yapmayı hedefliyorlar.¹³³

“10 Şubat 1995'te, Rusya Kazakistan'a, Karaçaganak petrol alanı ile ilgili anlaşmaya dahil edilmemesi durumunda Rusya, Karaçaganak gaz ve petrol ihracatına ambargo koyacağı ve bu alandan yapılacak ihracata, üretilen petrolün dünya piyasa değerinin %15'i sınırlaması getireceği tehdidinde bulundu. 2 Mart 1995'te, British Gaz, Agip ve Gazprom ile Üretimi Paylaşma Prensipleri Anlaşması imzaladı.”¹³⁴

3.Kaşagan Sahası

Kaşagan sahası Atyrau şehri yakınında, Hazar Deniz'i Kuzey kıyısında bulunmaktadır. Orta Doğu'da yer almayan en büyük rezerve sahip olan Kaşagan, aynı zamanda dünyanın da 5. en büyük rezervine sahip sahasıdır. Üretilebilir rezerv, sahayı geliştiren konsorsiyum (Agip Kazakhstan North Caspian Operating Company- Agip KCO (önceleri OKIOC) tarafından, kullanılan tekniğe bağlı olarak değişmek üzere, 9 ila 13 milyar varil olarak verilmektedir. 2008 yılına kadar bu

¹³² Mert Bilgin, **a.g.e.**, s.218-219

¹³³ (Çevrimiçi); www.eia.doe.gov/cabs/kazak.html, 10.03.2007

¹³⁴ Osman Nuri Aras, **a.g.e.**, s.261-262.

sahada üretim beklenmemektedir. 2016 yılında, en yüksek üretim hedefi olan 1.2 milyon varil'e ulaşılacağı tahmin edilmektedir. ¹³⁵

Agip KCO'un Kaşagan'a bu kadar önem vermesi son derece doğaldır çünkü bu bölge Tengiz'le beraber Dünya'nın en önemli petrol sahalarından biri olmaya adaydır. Nitekim konsorsiyumun projeksiyonlarına göre petrol zenginliği en az 10 milyar varil civarındadır ve çalışmalardan elde edilen olumlu neticeler bu zenginliğin 40 milyar virile kadar ulaşabileceğini işaret etmektedir. Konsorsiyum, Kaşagan bölgesine 20 milyon dolarlık bir yatırım yapmayı hedeflemektedir ve bu rakam bütçelenmiştir. Büyük bir aksilik olmazsa, Kazakistan'ın üretimini katlayacak petrol bu bölgeden elde edilebilecektir. ¹³⁶

Kazakistan'daki diğer konsorsiyumlar ise bunlardır;

4."Uralsk, Aktubinski, Atyrau ve Aktau"(Kazakturkmunai ve TEPCO LLC Girişimi) ; "Federovskeye Yatakları" ; "Adaiski Bloğu"(FIOC-Rosneft) ; "Sagiski Bloğu" (FIOC-Falcon Energy Overseas) ; "Begaidar Bloğu" (FIOC-Potential Oil); "Mangystau" (Texaco %65, Suudi Nimir Petrol %35) ;"Karazhanbas" (Nations Energy) ; "Saigak" (Maersk, Veba Oil & Gas) ; "Kızılov" (Atlantic Caspian Resources PLC) ; "Akşabulak, Nuraly ve Aksai" (Kazgermunai) ; "Aktobe Preussag" ; "Anako" ; "Arman" ; "Uzen" ; "Aktobe" (CNPC %60, Aktobemunaigaz % 40) ; "Demunai" ; "Embavedoil" (Onshore) ; "Gyural" ; "Hurricane-Kumkoi" ; "Karadukmunai JV"; "KazakOil-Telf"; "Kazpromstavba" ; "Atyrau"; "Kumkol-Lukoil"; "Matin" ; "Svetlandoil"; "Tasbulat Oil"; "Tenge" ; "Turan "(Vega-D Geophysical %25, Technoeko %25) ; "Zhetbay-Quest"; "American International Petroleum Corporation"; "Ertismunai"; "Mertvyi Kultuk PSA/Ostrovnyaya"; "Munai NPT" ; "Temir"; "Aktobe"(Tulparmunai JV); "Mangystau"(Partex %50,Oman Oil Oman %50);"Aktobe"(BP Amoco,TPAO); "AKJT Yatakları"; "Pavlodar"; "Aktobe"(Repsol %60,Enterprise %40) ; "Aral Sahası" ; "JNOC"(%50); "Sazankurak". ¹³⁷

¹³⁵(Çevrimiçi); www.eia.doe.gov/cabs/kazak.html, 10.03.2007

¹³⁶ Mert Bilgin, **a.g.e.**, s.220-221

¹³⁷ Mert Bilgin, **a.g.e.**, s.221-231

2.3.2-Kazakistan Doğal Gaz Rezervleri

Kazakistan, 1999'da yürürlüğe koyduğu bir kanun ile yer altı kaynaklarını işleten firmaların, planlarına doğal gaz çıkarımını da eklemelerini zorunlu kılmıştır. Bu sayede, 2004 öncesine kadar iç tüketimini karşılayacak kadar doğal gaz üretemeyen ülke, bu tarihten sonra ithalata ihtiyaç duymamaya başlamıştır. Yeni konsorsiyumların özellikle Hazar'daki arama çalışmaları sonucunda ciddi gaz rezervleri bulması beklenmektedir.¹³⁸

Kazakistan Enerji Bakanlığı 2010'da 1,66 tcf, 2015'te ise 1,84 tcf gaz üretimi hedeflemektedir. Karaçakanak gazı, ülkenin parçalı dağıtım ağı dolayısıyla, Orenburg'da (Rusya) proses edilmektedir. Diğer doğalgaz sahaları ise Amangeldi, Tengiz ve Kaşagan'dadır. Son iki sahada öncelik petrol üretimine verilmekte ise de, önümüzdeki yıllarda bu sahalardan da önemli miktarda gaz üretimi için yataklara tekrar enjekte edildiği de göz önüne alınırsa; petrol üretiminin bitmesinden sonra Kazakistan'ın ciddi bir doğal gaz üreticisi haline geleceği söylenebilir.¹³⁹

Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ı, ayrı-ayrı incelememizin sonucunda, bu devletlerin, enerji rezervleri açısından dünya genelinde alt sıralarda yer almasına rağmen, ortaya çıkacak açığı kapatmak, petrol ve doğal gaz arzında yaşanacak enerji krizini ortadan kaldırmak için bu aşamada bulunabilecek yegane kaynak durumunda olmaları, bu üç devlete ayrı bir önem atfetmektedir. Bu önemin farkında olan büyük ve bölgesel güçler, Hazar havzasındaki petrol ve doğal gazın çıkarılmasında ve taşınmasında söz sahibi olabilmek için, ciddi bir rekabete girmişlerdir. Bir sonraki bölümde, bu konu ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

¹³⁸ Necdet PAMIR, "Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri", **Türkiye'nin Çevresindeki Gelişmeler ve Türkiye'nin Güvenlik Politikalarına Etkileri Sempozyumu**, Harp Akademileri, İstanbul , 10 Mart 2006,s.31

¹³⁹ A.e., s.31

BÖLÜM 3

BÜYÜK VE BÖLGESEL GÜÇLERİN HAZAR STRATEJİLERİ

3.1. Hazar Havzasında Büyük Güçlerin Rekabeti

Enerji ve enerji güvenliği denilince 1990'lara kadar genellikle akla Orta Doğu gelmekteydi. Orta Doğu, 2002 rakamlarına göre dünya ispatlanmış petrol kaynaklarının %65.3'ünü, dünya doğal gaz rezervlerinin %36,1'ini içermektedir. Enerji meselesinde ilginin Orta Doğu'nun yanı sıra Orta Asya ve Kafkaslara da kayması ve bu bölgelerin son yıllarda giderek artan biçimde dünya kamuoyunun gündemine gelmesinde iki tarihsel olay başrol oynamıştır. Bunlardan ilki, SSCB'nin dağılması, diğeri ise 11 Eylül 2001'de ABD'yi hedef alan terorist saldırılardır. Sovyetler Birliğinin dağılması, bölgeye ilişkin bilgilerin dünya kamuoyunda daha yaygın ve serbest dolaşmasını ve bölge kaynakları üzerinde Sovyet egemenliğinin kırılmasını sağlamıştır. 11 Eylül saldırıları ise, enerji aktarımının güvenlik sorununun altını çizmiş, Orta Doğu'ya alternatif enerji kaynaklarının daha fazla öne çıkmasına yol açarak uluslararası ilgiyi ve yatırımları teşvik etmiştir. Bu iki tarihsel olayın yanı sıra petrol ve doğal gazın yenilenemeyen enerji kaynakları olduğu göz önünde bulundurularak alternatif rezervlerin aranması, dünyanın giderek artan nüfusu ve buna bağlı olarak artan enerji ihtiyacının karşılanması için bir zorunluluk idi. İşte bu durumda, Hazar Havzası ülkelerinden Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan sahip oldukları enerji kaynakları sebebiyle Batılı Devletlerin ve enerji piyasasının devlerinin dikkatini yönelttiği ülkeler olmuştur.¹⁴⁰

ABD, Hazar havzasının çok büyük petrol kaynakları bulunduğuna dair bir 'mitos' yarattı. Bölgenin ticari, stratejik önemi alabildiğine abartıldı. Rusya, İran, ABD arasında, 'büyük oyun' tekrar gündeme geldi.¹⁴¹ Bugün farklı aktörler var ve yeni sömürgeci oyunun kuralları 100 yıl öncesinden çok daha karmaşık: ABD, İngiltere'nin öncü rolünü devralmıştır. Rusların yanı sıra Çin, İran, Türkiye ve

140 Dilek Karakaya- Fatih Koraş, **Enerji Bağlamında Türkiye-Rusya İlişkileri**, <http://www.turksam.org/tr/yazilar/asp?kat1=2&yazi=411> ; 7 Temmuz 2005

¹⁴¹ Suat Parlar, **Barbarlığın Kaynağı Petrol**, Anka Yayınları, 1. Basım, Mayıs 2003, s.605

Pakistan gibi bölgesel güçler güç arenasına dahil oldular. Bölgede ayrıca uluslararası şirketler (bazılarının bütçesi birçok Asya ülkesinin bütçesinden daha büyüktür) de kendi çıkarları doğrultusunda strateji izliyor.¹⁴²

Orta Asya ve Kafkas petrolünün, Batı'nın enerji sorunlarını çözebileceği ve hem de Rusya, Çin ve İran'a karşı jeopolitik avantajlar sağlayacağı 'rüya'sı tüm cazibesi ile paylaşıldı. Büyük petrol şirketleri ve politik komplolarla örülen 21.Yüzyıl'ın bu 'büyük oyun'u, 20.Yüzyıl'da Suudi Arabistan'dan petrol imtiyazı koparma mücadelesi ile benzerlikler göstermektedir. Dünyanın işlenmemiş son önemli petrol ve doğalgaz kaynaklarından biri olan Hazar havzasının aniden ortaya çıkması, büyük petrol şirketlerini, işe girmek ya da rakiplerinin gerisinde kalmak arasında tercih yapmaya zorladı. Gözlerine girmek için çırpınan petrol şirketlerinden etkilenen yerel rejimler, Batılı devletlerin, Moskova'nın hakimiyetine karşı bir tampon oluşturmada katkı sağlayacağı inancındaydı.¹⁴³

Bu ülkelerin enerji rezervlerinin dünya pazarına ulaştırılması için gerekli olan boru hatları üzerinde söz sahibi olabilmek ve daha genel anlamda bölgede etkinlik kazanabilmek için devletler ve çokuluslu şirketler büyük bir rekabet içine girmiştir. Bu rekabetin başka deyişle "Yeni Büyük Oyunun" aktörleri Rusya Federasyonu, ABD, AB üyeleri ve Çin'dir.¹⁴⁴ Bölgesel aktörler ise Türkiye ile İran'dır. Bu bölümde bu aktörlerin Hazar stratejileri ve politikaları ele alınacaktır.

¹⁴² Lutz Kleveinan, **Yeni Büyük Oyun: Orta Asya'da Kan ve Petrol**, çev.Hür Güldü, Everest Yayınları, İstanbul-Ekim 2004,s.3.

¹⁴³ Suat Parlar, **a.g.e.**, s.605

¹⁴⁴ Dilek Karakaya- Fatih Koraş, **Enerji Bağlamında Türkiye-Rusya İlişkileri**, <http://www.turksam.org/tr/yazilar/asp?kat1=2&yazi=411> ; 7 Temmuz 2005

3.1.1. ABD Dış Politikasında Hazar Havzasının Önemi

ABD'nin küresel bir güç olarak tek kutuplu dünyaya hükmetme arzusu devlet dışı kurumların çıkar endişelerinden kaynaklanan tutarlı bir politikaya dönüşerek süreklilik kazanmıştır. Bu bakımdan son Irak müdahalesini gerçekleştiren neo-con'larla bu müdahale sırasında iktidar dışında olan Demokrat Parti'yle dillenen neo-liberaller arasındaki temel fark, gücün kullanım derecesi, şiddeti ve yaygınlığı ile ilgilidir. Neo-con bakış açısına göre sert ve etkili müdahalelerin sonuçları ABD'nin temel çıkarlarını desteklediği sürece meşrudur. Buna karşın dünyanın daha yumuşak bir dönüşümünü savunan neo-liberaller, sert müdahalelerin kısa dönemde amaca ulaşmayı sağlarken, orta ve uzun vadede kendi dış kurucu ögesini yaratarak tehdidi güçlendirdiği fikrindedir. Nitekim 11 Eylül saldırıları bunun en somut ifadesidir. Başka bir deyişle neo-liberal bir yaklaşımla yumuşak dönüşüm sağlanmış olsaydı, ABD'ye karşı oluşan karşıtlık ve terör saldırıları bu kadar yoğun olmazdı. ABD'de devlet dışı kurumların siyasette ve ekonomideki etkinliği düşünüldüğünde neo-con ve neo-liberal politikaların birbirini dengeler görünürken, ABD'nin küresel üstünlüğüne süreklilik katmayı hedefleyen anlayışın birbirlerinin açığını kapamaya hizmet eden iki farklı yaklaşımı olduğu söylenebilir.¹⁴⁵ Bu iki yaklaşımın önemli ortak paydalarından bir tanesi enerji konusudur. Dünya üretiminin yüzde yirmi yedisini tek başına karşılayan ABD, dünyanın en büyük üçüncü üreticisidir.¹⁴⁶

ABD enerji kaynakları ihtiyacının %40'ı petrol tarafından karşılanmaktadır. Bunun yarısı petrol rezervlerinin önemli bir kısmını bünyesinde bulunduran İran Körfezinden ithal edilmektedir. Dünyanın başka bölgelerinde petrolün bulunması, ABD'nin 1970'li yıllarda İran Körfezine olan bağımlılığını, 1980'li yıllarda geçici olarak azalttı. Tüketim artışıyla birlikte yeniden bağımlılık kendini hissettirmeye başladı. Petrol tüketimindeki artış ek kaynakları arama ve bu kaynaklar üzerinde etkin olma politikasını beraberinde getirmiştir. Zira yabancı petrole olan bağımlılığın üstesinden gelinmesi en iyi şekilde arzın çeşitlendirilmesiyle mümkün olabilecektir. Öte yandan ABD'nin kendi rezervlerinin azalması da yabancı petrol kaynaklarına

¹⁴⁵ Mert Bilgin, a.g.e., s.75-76

¹⁴⁶ Blin, Louis, *Le Petrole du Golfe*, Paris, Editions Maison Neuve et Larose, 1996, s.13'ten Aktaran : Mert Bilgin, a.g.e., s.76

uzun vadede bağımlılığı güçlendirmektedir. ABD'nin enerji güvenliği programının amaç edindiği yeni petrol piyasalarına açılma eğilimi, aynı zamanda milli güvenlik politikası ile de ilgilidir.¹⁴⁷ ABD dışında ve İran Körfezi'nden uzak petrol üretiminin geliştirilmesi politikası bağlamında ABD yönetimi, Hazar'da petrol ve doğal gaz yataklarının işletilmesi ve geliştirilmesine katılmak isteyen Amerikan şirketlerini desteklemektedir. ABD yönetimi devletin uzun dönem çıkarları ile özdeşleşmesi nedeniyle, şirketlerin çıkarlarını korumayı önemli görev saymaktadır. Bir başka açıdan, ABD'nin amaçları daha pragmatik ve hükümetleri, çıkarlarını dikkate almaya zorlayan şirketler tarafından belirlenmektedir.¹⁴⁸

ABD'nin dünyanın en çok petrol tüketen ülke olması, bu ülkenin en büyük petrol ithalatçısı olmasını da beraberinde getirmektedir. ABD'nin petrol tüketimi günlük 20 milyon varil civarındadır ki, bu rakam dünya toplam tüketiminin yüzde yirmibeşine denk düşmektedir. Birleşik Devletler iç tüketiminin yüzde 52'si ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Bu rakamın 2010'da yüzde 67'ye yükselmesi beklenmektedir. Başka bir deyişle ABD her geçen gün daha fazla ithalata bağımlı olmaktadır. ABD'nin doğal gaz yoluyla bu bağımlılığı düzeltmesi mümkün görünmemektedir. ABD'nin geniş coğrafyası toptan bir doğal gaz şebekesinin kurulmasını zorlaştırırken, böyle bir altyapıya gaz bulunması da zaten pek muhtemel görünmemektedir. ABD'nin güncelleştirilmiş tahminlere göre 187 tcf civarında doğal gaz rezervi vardır ki, bu rakam dünya rezervlerinin yüzde üçüne tekabül edip ABD'nin rezervleri bakımından dünyanın altıncı büyük ülkesi konumuna taşımaktadır. ABD'nin 19 tcf civarında olan yıllık üretimi 22 tcf civarındaki tüketimi karşılamamakta, aradaki fark esas olarak Alberta, British Columbia ve Saskatchewan'dan gelen Batı Kanada gazıyla karşılanmaktadır.¹⁴⁹

Üretim, tüketim ve ithalat rakamlarının getirdiği en önemli gerçek ABD'nin petrole olan bağımlılığıdır. Bu bağımlılık ABD'nin petrol ve petrole ilişkilendirilebilecek tüm konulara özel bir önem atfetmesini sağlamıştır. Bu önem çerçevesinde yürütülen faaliyetlerle bugün ABD dünya petrol piyasalarını kontrol

¹⁴⁷ Resul Kuliye, 'Neft ve Siyaset', **Kanun Dergisi**, N:10, 15-31 Mayıs 1997.

¹⁴⁸ 'Oil and Politics: Rings in the Same Chain', **Trend Magazine**, No.4, May 1996, s.36'ten Aktaran: Osman Nuri Aras, a.g.e., s.234.

¹⁴⁹ Mert Bilgin, **a.g.e.**, s.76

edebilmektedir. Büyük petrol rezervine sahip olan Irak bunun en güzel örneğidir. ABD'nin bu ülkeye yaptığı müdahalenin nedenleri arasında Çin ve Fransa'nın Irak petroleri ile ilgili imtiyaz hakları alması ile Irak'ın petrolünü dolar yerine euro karşılığında satacağı sinyalinin vermesi önemli bir yer tutar.¹⁵⁰

Tüm bunlardan hareketle Hazar havzasının ABD için tedarikçi çeşitliliği anlamına geldiği söylenebilir. Buna karşın, Hazar havzasının ABD için önemini sadece bu bölgenin sahip olduğu rezervlerle açıklamak mümkün değildir. Bu bölge ABD'nin ithalatında çok belirleyici bir rol oynamayacaktır. Üstelik bu bölgeden hareket eden petrol ABD'ye Orta Doğu kaynaklı petrol nakliyesi için kabul edilen 6 haftadan daha uzun bir zamanda ulaşmaktadır. Bu durum son yıllarda önem kazanan Venezuela petrolünün ABD'ye 6 günde ulaşmasıyla apayrı bir dezavantaj yaratmaktadır. O halde ABD'nin Hazar havzasını ekonomik kriterlerden öte, siyasi endişelerle değerlendirdiği sonucuna varmak mümkündür. Bu siyasi endişeler iki ana vechede şekillenen bir strateji bütününde ifade edilmektedir. ABD öncelikle Rusya, İran ve Çin'in güç pekiştirmesini engellemek için Hazar petrol ve gazının dünyaya açılımını kontrol ederken, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ı mümkün olduğunca eksenine çekmeye çalışmaktadır.¹⁵¹ İlk vecheyi ilgilendiren açılımlara bakıldığında ABD'nin mutlak bir başarı elde ettiği söylenemez. Her şeyden önce başta Amerikan firmaları olmak üzere çokuluslu şirketler Rus sistemini taşıma safhasında kullanmaya devam etmişlerdir. İlginç bir şekilde aynı firmalar İran ile olan ilişkilere de sıcak bakmaktadırlar. Bu arada ABD bölgenin liberalleşmesinin Rusya'nın etkinliğini azaltacağını düşünmüş ve bu yolda hareket etmiştir.¹⁵²

ABD'nin bu projesi, Azerbaycan ve Kazakistan'da belli ölçülerde tutmuş ve bu iki ülke liberalleşme yolunda önemli adımlar atmıştır. Buna karşın Türkmenistan, liberalleşme yolunda çok fazla adım atmadığı için, burada Rusya'nın varlığı ciddi bir şekilde devam etmiştir.

¹⁵⁰ "Irak: Petrol Fiyatları Normal Seyrine Dönecek", **Hürriyet**, 01.03.2001

¹⁵¹ Brownback, Sam, "U.S. Economic and Strategic Interests in the Caspian Sea Region: Policies and Implications", **Caspian Crossroads**. Vol. 3, No.2, Sonbahar 1997; www.ourworld.compuserve.com/homepages/usazerb/casb.htm.

¹⁵² Bremmer, Ian, "Oil Politics: America and the Riches of the Caspian Sea", **World Policy Journal**, Bahar 1998, s.30-35'ten Aktaran:Mert Bigin, a.g.e.,s.79.

Hazar'ın Batı için Basra Korfezi petrolünden sonra ikinci en büyük enerji sağlayan bölge haline geleceği ve böylece Basra Korfezi'ne bağımlılığın azalacağı düşüncesi, ABD'yi Hazar'ın statüsü ile ilgili olarak, bölgesel (sektörel) bölünme yönünde bir politikayı desteklemeye sevk etmektedir. ABD, Hazar'ın kıyıdaş ülkeler arasında bölünmesi durumunda, Hazar'ın enerji kaynaklarının fazla vakit kaybetmeden çıkarılmasını kolaylaştıracağını düşünmektedir.¹⁵³

“Amerika, Brzezinski'nin ısrarla dediği: ‘ABD Avrasyaya hakim olamaz ise dünya devleti konumunu sürdüremez’ ifadelerinin gereğini yapıyor: Güney Kafkasya'ya hakim olmak için önemli adımlar atıyor, çünkü burası Avrasya'nın kalbi.”¹⁵⁴

Amerikan yönetiminin Orta Asya ve Kafkasya petroleri için takip ettiği politikada temel noktalar şunlardır.¹⁵⁵

- 1) Bölgenin zengin enerji kaynakları, Batı'ya güvenli şekilde aktarılmak,
- 2) Bu kaynaklar üzerinde Amerika'nın kontrolünü sağlamak. Kısacası Amerikan yönetimi enerji kaynakları üzerindeki Rus hakimiyetinin kalkmasını isterken, kendisi de bu kaynaklar üzerinde hakimiyet kurmayı arzulamaktadır. Ancak bu sayede kendini güvende hissedebilir.

Bu iki amaca ulaşmak için aslında Rusya ve İran seçenekleri dışında kalan tüm seçeneklerin Amerikan yönetimince kabul edildiği görülmektedir. Pakistan, Hindistan, Çin ve Türkiye çıkışlarını savunan ABD, bu projelerin hayata geçirilmesi için Amerikan petrol şirketlerine aşırı mali ve siyasi destek sağlamaktadır. Ancak bu güzergahların içinde Amerikan üstünlüğünü pekiştiren güzergah, Bakü-Ceyhan hattıdır. Çünkü, Çin hattı uzun ve pahalıdır. Kısa vadede düşünülmesi mümkün değildir. Pakistan hattı Afganistan meselesinden dolayı sekteye uğramaktadır. Bu durum Hindistan güzergahını da etkilemektedir, ABD uzun yıllar soğuk ilişkiler

¹⁵³ CROISSANT Cynthia M-CROISSANT Michael P.-‘Hazar Denizi Statüsü Sorunu: İçeriği ve Yansımaları’, **Avrasya Etüdlere**, C.3, S.4, Kış 1996/1997, s.36-37’ten Aktaran Osman Nuri Araş,a.g.e.,s.235.

¹⁵⁴ MANİSALI Erol, “Bıçak Sırtı”, **Cumhuriyet**, 24 Kasım-1999.

¹⁵⁵ BROWNBACK Sam, “U.S. Economic and Strategic Interests in the Caspian Sea Region: Policies and Implications”, **Caspian Crossroads Magazine**, V.3, Issue No.2, Fall-1997 ; www.ourworld.compuserve.com/homepages/usazerb/casp.htm .

yaşadığı İran'a da fazla güvenmemektedir. Böylece geriye Bakü-Ceyhan hattı kalmaktadır.¹⁵⁶

Amerika'nın ve Avrupa'nın Türkiye'ye yaklaşımlarındaki fark ise şöyle ifade edilebilir. Türkiye'yi tarih boyunca mücadele ettiği farklı kültür ve uygarlık projesine ait karşı bir güç olarak gören Avrupa, gelecek yirmi yıl içinde nüfus bakımından Avrupa'nın en kalabalığı haline gelecek, sorunlu, farklı kültürel özelliklerini muhafaza eden ürkütücü bir 'potansiyel partner' olarak görmektedir. Bu sebeple, AB üyeliği konusunda, Almanya'dan ve Yunanistan'dan başlayarak derece derece bir olumsuz tavır ortaya konulmaktadır. Akdenizliler (İtalya, İspanya) ise, Almanya ekseninde oluşmakta olan kuzeye karşı denge unsuru olarak Türkiye'ye ihtiyaç duymaktadır. Anglo-Sakson dünyanın bir uzantısı olan İngiltere de, Amerika'nın Avrupa'daki acentesi olarak Türkiye'yi kollama eğilimindedir. Avrupa'dan farklı olarak Amerika, "tek süper devlet" olma özelliğine sahip, ayrıca dünyanın büyük kara bloklarından iki büyük okyanus, Atlantik ve Pasifik'le ayrılmış, tarihi ve kültürel olarak Türkiye'yle bir "problemlili geçmişi bulunmayan", hatta yarım yüzyıldır dostluk ve müttefiklik ilişkisi bulunan bir ülke. Bu açıdan Türkiye'ye "globalstratejik prizma"dan bakarak yaklaşmaktadır. Amerikan stratejik çıkarlarıyla, Türkiye'nin en azından taktik çıkarları arasında bir dizi kesişme noktası mevcuttur. Türkiye ise, Amerika ile senkronize olabildiği oranda bir dünya devleti kimliğine bürünecektir.¹⁵⁷

"Amerika için özellikle Kafkasya'da Türkiye'yi "yanına almak" çok önemli, Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullar da ABD için ideal."¹⁵⁸

- Avrupa Birliği'ne yakın bir gelecekte tam üye yapılmayacak olan Türkiye, Amerika ile "yakın işbirliği" yapmak zorundadır.

- İç sorunları ve çevresindeki olaylar, Türkiye'ye destek verecek 'bir büyüğü' zorunlu kılmaktadır.

- Üstelik Kafkasya'da doğan yeni imkanlardan pay almak isteyen Türkiye, Amerika ile "işbirliği" yapmazsa bunu elde edemeyeceğini görmektedir.

¹⁵⁶ ARAS, a.g.e., s.239-240.

¹⁵⁷ ARAS, a.g.e., s.237

¹⁵⁸ MANİSALI Erol, "Bıçak Sırtı", Cumhuriyet, 24 Kasım-1999

Amerika, Güney Kafkasya'ya hakim olmak için Türkiye'yi yanına almak zorunda. Bakü-Ceyhan boru hattı ve Türkmenistan doğal gazı projeleri, Türk-Amerikan beraberliğinin gerekleri arasında yer almaktadır. Türkiye'nin bu projeler için ABD desteğine ne kadar ihtiyacı varsa Amerika'nın da Güney Kafkasya'ya yerleşmek için Türkiye'nin işbirliğine o kadar ihtiyacı vardır. ABD'li bazı şirketler Bakü-Ceyhan aleyhtarı açıklamalarda bulunarak, hattın iktisadi açıdan doğru olmadığını, ayrıca Hazar'dan nakledilecek petrolün Bakü-Supsa ve Bakü-Novorossiysk hattını dolduracak kadar olduğunu, Bakü-Ceyhan için Kazak petrolüne ihtiyaç olduğunu bunun için de 8-10 yıl beklemek gerektiğini savunmaktadırlar. Ancak, ABD ve İngiltere'nin ısrarı "konsorsiyum" içindeki petrol şirketlerinin Bakü-Ceyhan hattına yönelmelerini sağladı. Amerika'nın stratejik hesapları, şirketlerin özel hesaplarının önüne geçti. ¹⁵⁹

"BTC hattının ekonomik olmadığını iddia eden BP'nin fikir değiştirmesinde etkili olan kişi, Clinton döneminde BP'nin danışmanlığını sürdüren eski ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski'ydi. Brzezinski, baba Bush'un Ulusal Güvenlik Danışmanı Brent Scowcroft'la birlikte ABD-Azerbaycan Ticaret Odası'nın yönetim kurulu üyeliğini sürdürüyor. Bu isimlere, Dick Cheney'nin Başkan Yardımcısı olmadan önce de katılmış olduğunu düşünürsek, şu andaki yönetim için Azerbaycan'ın ne kadar stratejik öneme haiz olduğu rahatlıkla görülür." ¹⁶⁰

ABD'nin milli güvenlik stratejisinde değişmeyen görevlerden biri olarak, "BDT devletlerinde demokratik sürecin sürdürülmesi ve pazar ekonomisine geçişin desteklenmesi" yer almaktadır. Demokrasi ve pazar ekonomisi noktasında bu ülkelerde mesafe alınması ile bağımsızlığın sağlanması, Rusya'nın bu ülkelerdeki önemli enerji rezervleri üzerinde denetimini azaltacak ve söz konusu enerji kaynakları ve ihraç yollarında Batı'nın Rusya'ya bağımlılığı azalmış olacaktır. Böylece Azerbaycan'ın ve diğer bölge devletlerinin ekonomik açıdan gelişmeleri, bu ülkelerin Rusya'dan ekonomik ve siyasi açıdan uzaklaşmalarına neden olacak ki, bu da ABD'nin bölgedeki politikasına uygun düşecektir. ABD'nin bölgedeki hedefleri ve Azerbaycan'ın hedefleri arasında paralelliğin varlığı, Azerbaycan için önemli bir

¹⁵⁹ ARAS, a.g.e. , s.238.

¹⁶⁰ AYDIN Mustafa, " 'Büyük Oyun'dan 'Öz Büyük Oyun'a ", **Akşam Gazetesi**, 27 Temmuz 2005, <http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2005/07/27/mercekalti/mercekalti1.html> ;Erişim:01.03.2008

avantajdır. Azerbaycan bağımsızlığını kuvvetlendirmek için ABD'den yararlanma imkanına sahiptir.¹⁶¹

ABD, bölgeden geçecek petrol ve doğal gaz boru hatları konusunda da bölgedeki çıkarları doğrultusunda hareket etmektedir. Öncelikle ABD Rusya'nın kendinden fazla uzaklaşmamasını sağlayacak şekilde, erken petrolün ihracında iki güzergah seçeneğinin kabul edilmesine ağırlık vermiştir. Ancak temel ihrac boru hattı konusunda ise petrol şirketlerinin görüşlerinden ayrılarak Bakü-Ceyhan boru hattını desteklemiştir. Erken Azerbaycan petrolünün ihracında boru hattının rotasıyla ilgili karada iki hatlı bir çözüme destek vererek, bir yandan Rusya'yı Hazar kaynaklarının taşınması işine katmayı bir yandan da Azerbaycan'a Rusya dışı boru hattı alternatifi sağlamayı amaçlayarak bölge ile ilgili politikalarında dengeleyici bir tutum gösteren ABD, statü konusunda Rusya'nın teklifine sıcak bakmayarak Hazar Denizi'nin sektörel bölünmesi fikrini savunmuştur.¹⁶²

ABD'nin Afganistan'a olan müdahalesi ise Hazar'ın doğudan da kontrol altına alınmasını sağlamıştır. Nitekim 11 Eylül saldırılarının akabinde Bush yönetimi hedef olarak belirlediği ülkeler arasında yer alan Afganistan'a Sonsuz Özgürlük adını verdiği operasyonu, 7 Ekim 2001'de başlatmış ve iki ay içerisinde Taliban rejimine son vermiştir. ABD'nin Afganistan'ı kontrol etmesi Rusya'nın bu ülkeyi aşarak sıcak denizlere ulaşma hayaline son verirken, Kazakistan ve Türkmenistan'ın Afganistan üzerinden kendi başlarına yapabilecekleri petrol ve doğal gaz ticaretine de önemli kısıtlamalar getirmiştir. Afganistan'ın kontrol altına alınması sadece kuzey hattından güneye inebilecek boru hatlarının inşasında ABD'nin onayını önemli bir zorunluluk olarak getirmekle kalmamış, aynı zamanda Orta Asya üzerinde ABD'ye stratejik üstünlük sağlamıştır. Nitekim bu müdahaleye koşut olarak ABD Afganistan'ın yanı sıra Özbekistan ve Kırgızistan'da da askeri üsler kurmuştur.

Transkafkasya ve Orta Asya ülkelerinde, ABD - Rusya ve İran arasındaki mücadele dikkate alındığında, ekonomik boyutun ötesinde stratejik açıdan da Hazar enerji kaynaklarının önemli olduğu görülmektedir. Sovyetler Birliğinin dağılmasının

¹⁶¹ ARAS ,a.g.e., s.234.

¹⁶² CROISSANT Cynthia M- CROISSANT Michael P.; a.g.e., s.28'ten Aktaran Osman Nuri Aras, a.g.e., s.235.

ardından ABD, dünya üzerindeki egemenliğini Hazar bölgesinde de sağlamaya çalışmaktadır. Bu amacın ekonomik olmanın ötesinde stratejik yönü de vardır. ABD bölgeye yerleşerek Rusya ve İran'ın bölgedeki nüfuzunu azaltmaya çalışmaktadır.¹⁶³

Doğu Bloku çöktükten sonra Doğu Avrupa, Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkasya'da ortaya çıkan "boşluklar" dolduruluyor: En kritik bölge olan Güney Kafkasya'ya ABD yerleşmek istiyor. Güney Kafkasya'ya ABD'nin yerleşmesi Rusya'nın sadece Kuzey Kafkasya'da kalması demektir. Amerika Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya'yı elinde tutarak petrol, doğal gaz ve Avrasya'ya hükmedeceğini biliyor ve bunu da adım adım gerçekleştiriyor. Rusya'nın Güney Kafkasya'ya inmesinin onü kesiliyor. Çeçenistan sorununa bu açıdan da bakılması gerekmektedir...Uluslararası arenada meydana gelen gelişmeler incelendiğinde, ABD'nin isteğinin zamanla gerçekleşmesi yüksek ihtimal dahilindedir. Bu nedenle Bakü-Ceyhan hattı ve Trans-Hazar hattı ABD'nin siyasi ve mali desteğiyle hayata geçirilecek görünmektedir. Trans-Hazar doğal gaz boru hattı konusunda ABD'nin takındığı tavır yukarıdaki ifadeleri teyit eder durumdadır. ABD projeyi hem finansman hem de teknik açılarından desteklemektedir. Hazar Denizi Kıta Sahaneliği meselesinde de Azerbaycan'ın tezini açıkça desteklemektedir.¹⁶⁴

¹⁶³ BROWNBACK Sam, "U.S. Economic and Strategic Interests in the Caspian Sea Region: Policies and Implications", Caspian Crossroads Magazine, V.3, Issue No.2, Fall-1997;

www.ourworld.compuserve.com/homepages/usazerb/casp.htm

¹⁶⁴ ARAS, a.g.e., s.239-240.

3.1.2. “Arka Bahçe Politikası” ve Rusya

Harita-4:Rusya

SSCB'nin topraklarının %75'ini, nüfusunun %51'ini, üretim fonlarının %60'ını, işletme ve fabrikalarının %75'ini, GSMH'sinin % 50'den fazlasını devralan Rusya, yeni bir değişim dalgasının oluşturduğu ortamda, yeni iç ve dış politika araçlarına ihtiyaç duymaktadır. Zira sosyo-ekonomik değişim dalgasında önemli tıkanmalar yaşayan Rusya, Batı ve Doğu'da yeni ve istikrarsız komşulara sahip olmuştur. Bu bakımdan Rusya için, petrol ve doğal gaz ve bölgede enerji kaynakları bakımından önemli bir potansiyele sahip olan Hazar, Sovyetler Birliği döneminden daha fazla önem kazanmıştır.¹⁶⁵

Deniz kudretine dayanan devletlerin en güçlüsü olan ABD, soğuk savaşta en güçlü kara devleti olan Rusya'ya karşı zafer kazandı. Asıl eski Rusya, jeopolitik biliminin temelini oluşturanlardan McKinder'in belirlemesine göre, 'Tarihin coğrafi ekseninin kalbini oluşturmaktaydı ve Avrasya arazisinin bir çok anahtar kara bölgesini kapsamaktaydı. “Anakara Stratejisi”nin beceriyle kullanılışı sayesinde kara bölgelerinden onlara birleşik 'iç hilali'nin kıyı bölgelerinin ayrılması, Rusya'nın Baltık Denizi ve Karadeniz'deki etkisini en aza indirmekle kalmamış aynı zamanda

¹⁶⁵ ARAS, a.g.e., s.221.

Merkezi Asya ve Transkafkasya'yı kaybetmekle Rusya'yı "sıcak denizler" Hint Okyanusu bölgesinden kenara atmıştır. Rusya Avrasya'nin içerilerine doğru itilmiştir.' Rusya Federasyonu, tarihin kendisini getirdiği bu sıkıntılı dönemde bağımsızlıklarını ilan eden devletlerdeki gelişmeleri sancılı biçimde seyretmekte ve oraları en azından nüfuz alanı olarak muhafaza etmenin yöntemlerini aramaktadır. Bu arayı, kendisine geldiği zaman, daha kapsamlı bir takım hak dayatmalarının alt yapısını oluşturmaya yönelik bir beklentiyi de içermektedir. İşte Rusya, bu bakış açısının bir gereği ve sonucu olarak, söz konusu Cumhuriyetleri, 'near abroad' (yakın kuşak) olarak görmekte ve bütün dünyanın da bunu kabullenmesini istemektedir. Bu statü çerçevesinde Rusya, "nüfuz alanı" olarak algıladığı bu bölgelerdeki ihtilaflara müdahale etme, buralarda üsler oluşturma, ekonomik kaynaklardan ayrıcalıklı yararlanma hakkı elde etme ve buralarda yaşayan etnik Rus azınlığın haklarını koruyup gözetme yetkisini elinde bulundurma gayretindedir. Esasen gevşek dokulu bir konfederatif yapıyı andıran BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) formülü bu politikanın uygulamaya yansıyan bir sonucudur.¹⁶⁶

Dolayısıyla Rusya günümüzde de, Lenin'in devrim hükümetinde olduğu gibi, çarlık yönetimi tarafından istila edilen Kafkasya ve Orta Asya'yı Rusya'nın bir parçası olarak görmeye devam etmektedir. Rusya ve Ortadoğu arasında stratejik bir kara köprüsü olan bölgede Moskova, yüzyıllardır varolan nüfuzunu iki tarihi rakibi olan İran ve Türkiye'ye karşı devam ettirmeyi amaçlamıştır. Ancak böyle bir amaç için, yani bölgede hakim güç olmak için, İran ile "de facto" bir ittifak izlenimi verdiği de görülmektedir. Dış politikasının ana çizgisini Batı ile ilişkilerin oluşturduğu kısa bir dönemin ardından Rusya, 1992 yılının sonunda eski Sovyetler Birliği devletlerinin kendi özel nüfuz alanı olduğu sonucuna vardı. Rusya'da "Yakın çevre" doktrini olarak bilinen politika doğrultusunda Moskova kendisini eski Sovyet Cumhuriyetleri'nde barış ve istikrarın tek garantörü olarak algılamaya başladı.¹⁶⁷

Çarlık idaresi gibi Sovyet idaresi de söz konusu bölgeyi, Rus ekonomisi için önemli bir tamamlayıcı unsur olarak gördü. Bu anlayışa göre Sovyet hükümeti

¹⁶⁶ Kürşat Karacabey, "Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın Gececeği Ülkelerin Jeopolitiği", **Türkistan Bülteni**, S.099, 12 Şubat 2000.

¹⁶⁷ CROISSANT Cynthia M.-CROISSANT Michael P., a.g.e., s.26'ten Aktaran:Osman Nuri Aras, a.g.e.,s.222.

bölgede her şeyden önce, mevcut hammadde kaynaklarının çıkarımını ve pamuk üretimini geliştirdi. Sovyet idaresi altında hammaddelerin işlenmesi, Rusya'dan Ukrayna'ya kadar uzanan geniş bir alanda yapılıyordu.¹⁶⁸

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ise Rusya'nın eski SSCB cumhuriyetleri ile ilişkilerinde ve bu cumhuriyetlere bakışında petrol ve doğal gaz en önemli unsurlardan biri olmuştur. SSCB'nin son 30 yılında Ortadoğu'daki petrol yatakları üzerinde söz sahibi olma mücadelesi verildiği gibi, bu defa da Rusya tarafından, Orta Asya ve Kafkasya'daki enerji kaynakları üzerinde etkin olabilmek için çeşitli yollara başvurulmuştur.¹⁶⁹

Bölgedeki olayları çok iyi tahlil edebilmek için Rusya'nın askeri, enerji, milli güvenlik ve dış siyasetiyle ilgili doktrinlerindeki değişimleri çok iyi bilmek ve değerlendirmek gerekir. Zira söz konusu doktrinler, Rusya'nın resmi siyasetini yansıtan belge niteliğini taşımaktadırlar. Bu doktrinler bağlamında Rusyanın Azerbaycan üzerinde etkin olabilmek için farklı araçlara başvurduğu ve/veya başvurabileceği sonucu çıkmaktadır.¹⁷⁰

Rusya'da iktidar kadar hızlı değişmeyen yapılar tıpkı daha önceki liderlerin olduğu gibi, Putin'in de en önemli sorunu haline gelecekti. Nomenklatura, oligark ve mafya üçgeninde oluşan kemikleşmiş yapının çıkarlarıyla, Rusya'nın genel çıkarları çoğu zaman örtüşmez hale gelmişti. Rusya Federasyonu'nda Sovyet sonrası dönemde hemen hemen tüm kurumlar eski Komünist Partisi'nin önde gelen üyeleri ve yakınları tarafından kontrol edilmektedir. Korumacılık üzerine oturan bu sistem, Rusya Federasyonu'nun dönüşüm sürecinde gücünü ve zenginliğini arttırarak klan sistemini içine alan bir oligarklar dünyası yaratmıştır. Bu dünyanın oluşumunda iki unsur etkili olmuştur.¹⁷¹

Putin şu ana kadar güçlü ve gerçekçi bir devlet politikası izlemiş ve gerek Rusya Federasyonu'ndaki çıkar gruplarının bir kısmından gerekse uluslararası platformda

¹⁶⁸ GUMPEL Werner, "Orta Asya Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişme ve Entegrasyon", **Avrasya Etüdüleri**, İlkbahar 1998, s.19, 22.

¹⁶⁹ Aydın Turan, "Rusya'nın Petrol ve Doğal Gaz Politikası", **Avrasya Etüdüleri**, C.1,S.4,Kış 1995 s.45-46.

¹⁷⁰ Yuri Fyodorov, "Russia's Policies Toward Caspian Region Oil: Neo-Imperial or Pragmatic", **Perceptions on Central Asia**, V.1, No.6, September 1996.

¹⁷¹ Mert Bilgin,**a.g.e.**, s.41.

elde ettiği destekle başarılı bir şekilde iktidarını kuvvetlendirmiştir. Bunca karmaşık bir dinamikle yoğrulan Rusya'nın, Hazar havzasında Sovyet dönemindeki etkinliğini sürdürebilmesi imkansızlaşmıştır. Rusya'nın Hazar havzasıyla olan etkileşimini iki aşamada değerlendirmek gerekmektedir. İlk olarak Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın bağımsızlıklarını kazanması iki farklı etki yaratmıştır. Birinci etki, bu üç ülkenin Rusya'nın özellikle Avrupa petrol ve gaz piyasasındaki tekeline sarsacak boyutta birer rakibi haline gelmesidir. İkinci olarak araştırma, çıkartma, işleme, nakliye ve pazarlama süreçlerinde bulduğu yer Rusya'nın Sovyet sonrası dönemdeki konumunu belirleyecektir. Bu aşamada başta Çeçenistan ve Gürcistan olmak üzere Kafkasya'nın Rusya nezdinde sorun haline gelmesi büyük ölçüde hidrokarbonların dünya piyasalarına taşınmasıyla ilgilidir.¹⁷²

Bu yapı içerisinde Rusya'nın Hazar havzasında oynadığı ve oynayabileceği rolü somutlaştırmak çok zor görünmemektedir. Başta bölgedeki hegemonik varlığını sürdürmeyi düşünen Rusya, SSCB'nin dağılmasından sonra girdiği ekonomik krizlerin ve etnik sorunların da etkisiyle sarsılmış ve kendisini birdenbire çokuluslu firmaların bölgeye akınıyla baş başa bulmuştur. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın bağımsız birer devlet olmalarının yanı sıra Kafkasya'daki etnik hareketler Rusya'nın hareket kabiliyetini iyice sınırlandırmıştır. Nitekim Rusya hegemonik düşlerini bir kenara bırakarak, Hazar petrol ve gazı ile ilgili emellerini yeniden düzenlemiştir. Buna göre Rusya üretim aşamasında görece düşük yüzdelerle yetiniyor gözükmüş, buna karşın Kazakistan'ın petrol, Türkmenistan'ın ise gaz ikmalinde kontrolü elinde bulundurmaya çalışmış ve bunda önemli bir ölçüye kadar başarılı olmuştur. Bu açıdan yaklaşıldığında petrol ve gaz ticaretindeki Rus varlığı, Kazakistan ve Türkmenistan'da Azerbaycan'a nazaran daha yoğundur. Bu yaklaşım ranta dönüşmeye başlayan petrol ve gaz gelirlerinden mümkün olan en büyük payı almak, çokuluslu firmalarla işbirliğini Rusya'nın taşıma projeleriyle örtüştürerek arttırmak ve bu arada başta ABD olmak üzere diğer ülkelerin nüfuzunu arttırmalarını önlemek olarak özetlenebilir.¹⁷³

¹⁷² Mert Bilgin, a.g.e., s.46

¹⁷³ LOCATELLI Catherine, "Energie et Transition en Russie:les nouveaux acteurs industriels, Paris, Editions L'Harmattan,1998 ,s. 250'ten Aktaran: Mert Bilgin, a.g.e., s.47.

Rusya, Hazar ve çevresinde hakim güç olmak üzere Rus şirketlerinin bölgede yatırım yapmalarını teşvik etmektedir. Öyle ki, Hazar'ın statüsüyle ilgili politikası doğrultusunda, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın enerji kaynakları ile ilgili antlaşmaları tanımamasına rağmen, Hazar havzasında Rus şirketlerinin yoğun yatırım işlerini desteklemiştir. Rusya hükümeti ile yakın stratejik ortaklığı olan Lukoil şirketi, Azerbaycan ve Kazakistan'daki Batılı petrol projelerinde milyar dolarlık pay elde etmiştir. Hazar petrol sözleşmelerinde Rus şirketlerin pay sahibi olması, Rusya'ya kendi bölgesel çıkarlarına uygun şekilde Hazar petrolünün gelişimini etkileme gücünü vermektedir. Öte yandan, Rusya petrol görüşmelerinden istediği sonucu alamadığı için, 1921 ve 1940 yıllarında imzalanan Sovyet-İran anlaşmalarına dayanarak Hazar'ın kaynaklarının kıyıdaş olan devletlerin ortak mülkiyetinde olduğu iddiaları ile yaptığı baskılar neticesinde, Rusya'nın Rosneft ve Lukoil petrol şirketleri, Azerbaycanın devlet petrol şirketi (SOCAR) ile Hazardaki Kepez yatağının ortak işletilmesi yönünde sözleşme imzaladı. (Lukoil %30, Rosneft %20). Çırac, Azeri ve Güneşli yataklarından da işletilme payı aldı.¹⁷⁴

Çok uluslu şirketlere benzeyen Lukoil, Tataristan'ın yanı sıra Azerbaycan'da da etkili olmasıyla Rusya için alışılmamış bir çalışma stratejisi izlemektedir. BDT'de ekonomik bütünleşmeyi sağlamaya yönelik çalışmaktadır. Rusya'daki petrol lobisinin istekleri doğrultusunda BDT'nin kapladığı alanda tek bir ekonomik alan olarak düşünüldüğünde, Rus şirketler daha rahat çalışabilecek, petrolün elde edilmesi ve ulaştırılması üzerinde etkinliği ile Rusya, petrolü Avrasya ve Avrupa ülkelerine karşı bir silah olarak kullanabilecektir.¹⁷⁵

Ekonomik açıdan bölge her şeyden önce Rusya'da azalan enerji üretimi dolayısıyla önem kazanmaktadır. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyeleri içinde en büyük petrol ve doğal gaz üreticisi olan Rusya Federasyonu'nda petrol üretimi 1985 yılında 542 milyon ton iken, 1992 yılında 393 milyon tona geriledi. Ham petrol üretiminde SSCB'nin zirvesi 1987 yılı olmuştur. Ülkede 624 milyon ton ham petrol üretilirken, bunun 569 milyon tonluk kısmı Rusyada elde edilmiştir. Daha sonraki yıllarda üretimin azaldığı ve bu azalmada Batı Sibiry'a'daki petrol üretiminin

¹⁷⁴ ARAS, a.g.e., s.224.

¹⁷⁵ Aydın Turan, a.g.e.,s. 55.

düşmesinin neden olduğu görülmektedir. 1987 yılında 394 milyon ton petrolün elde edildiği Batı Sibirya'da 1993 yılına gelindiğinde, 1975 yılında üretilen rakam olan 200 milyon ton düzeyine gerilemiştir.¹⁷⁶ 1980'lerden itibaren keşfedilen petrol yataklarının çoğunun ise işletilmesinin çok maliyetli olduğu görüldü. 1990'ların ikinci yarısından itibaren Rusya az verimli yataklara yatırım yapmak ve bunları işletmek zorunda kalmıştır. Yukarıdaki nedenlerden dolayı bu gün için yaklaşık 6.7 milyar ton petrol rezervine sahip olan Rusya yeni petrol alanlarını değerlendirmeye yönelme zorunda kalmıştır.

Rusya'nın Federasyon içerisindeki etnik sorunları, özellikle 1998 yılında doruğa çıkan ekonomik krizin yükü ile Rus petrol ve gaz endüstrisinin Hazar'ın derin yataklarında yetersiz kalması çokuluslu firmalarla diğer aktörlerin bu bölgede etkinliklerini arttırmasındaki en önemli sebeplerdir. Buna karşın Sovyet döneminde kurulan organik bağlar ve özellikle petrolle gaz taşımacılığında kullanılan tüm altyapının Rusya'nın güdümünde olması bu süreçte Rusya açısından sigorta işlevini üstlenmiştir. Çokuluslu firmaların bölgedeki varlığının artmasıyla beraber bu yapı biraz olsun değişmiştir. Buna karşın Rusya'ya olan bağımlılığın tamamen ortadan kalkması güç görünmektedir. Her şeyden önce Rusya çokuluslu firmaları rakip olarak görmeyen öte yanında fırsat olarak değerlendirmiştir. Azerbaycan'daki varlığı görece azalmış olsa da, Kazakistan'da önemli üretim projelerinde yer almakta, bu ülkenin petrol sevkiyatının önemli bir bölümünü kendi kontrolü altındaki Novorossiysk limanına açılan hatlardan gerçekleşmesini sağlayabilmiştir. Türkmenistan'la olan gaz fiyatı ile boru hattı kiralari hakkındaki anlaşmazlıklara rağmen, Rus taşıma sistemi Türkmen doğal gazı için halen tek alternatiftir. Başka bir deyişle, gücü Sovyet dönemine nazaran azalmış olsa da, altyapı ve organik bağlarından kaynaklanan avantajlarla Rusya etkinliğini sürdürmekte ve hatta vereceği kararlarla Hazar havzasının ekonomik ve siyasi geleceğini derinden etkileyebilme yeteneğini taşımaktadır.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Russia's Oil: Temporary Problems of a Terminal Crisis, **East European Report**, 1-7 May 1994, s.48'ten Aktaran: Osman Nuri Aras, a.g.e.,s.47.

¹⁷⁷ MITCHELL (John V.), "The New Geopolitics of Energy", London, **The Royal Institute of International Affairs**, 1996, s.611'ten Aktaran: Mert Bilgin, a.g.e., s.47-48.

2 Nisan 1996'da Kremlin'de imzalanan BDT içi antlaşma olan Gümrük Birliği anlaşması da, Rus petrol şirketlerinin Avrasya enerji kaynakları üzerindeki kontrollerini güçlendirmeye yönelik bir adımdı.¹⁷⁸

Rusya, üsler ve kalıcı stratejik destek noktaları elde etmek, kendine özel bir nüfuz sahası oluşturmak ve yerel enerji kaynakları ve ihraç hatları üzerinde kontrolü ele geçirmek için, Kafkasya'yı güçsüz, istikrarsız ve bölünmüş kılacak şekilde, Gürcistan ve Azerbaycan'a karşı irredantistleri ve isyancıları desteklediği görülmektedir. Rusya petrolün Gürcistan üzerinden gitmesini engellemek üzere Gürcistan'daki iç çekişmeleri de desteklemiştir. Çünkü, siyasi kargaşa Gürcistan'ı zayıflatırken, Avrasya petrolü için Gürcistan'ı daha az çekici bir güzergah yapacak ve petrol ihracında Rusya kontrol rolünü oynayacaktır. Gürcistan'daki Abhazya sorununun devamı, Karabağ sorunu gibi Rusya'nın bağımsızlığını kazanan bir ülkeyi elden çıkarmama girişiminin sonucu olarak görülebilir.¹⁷⁹

Öte yandan Karabağ bölgesi ise, Hazar Denizi'nden Türkiye'ye olası bir stratejik petrol boru hattı güzergahının üzerinde bulunmaktadır. Azerbaycan ve Ermenistan Sovyet Birliği içerisinde yer alırken Ermenistan Azerbaycan'a askeri müdahalede bulundu. 1988'de tırmanmaya başlayan Karabağ sorunu 1992'de genel savaşa dönüştü. Sıcak çatışmaların yaşandığı bu bölgede Azerbaycan topraklarının beşte birini kaybetti. Yine çoğunluğu Azerbaycanlı olan bir milyon kişi bu savaş sonucu göç ederek sığınmacı durumuna düştü. Mayıs 1994'te Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanan ateşkesten sonra Azerbaycan diplomatik yollarla sorunu çözmeye çalışmaktadır. Nisan 1997'de Dağlık Karabağ'da tekrar çatışmalar yaşanmıştır. AGIT Minsk Grubu, Rusya, ABD ve Türkiye bu bölge için yeni bir barış planı yapmışlarsa da kesin bir çözüme varılamamıştır.¹⁸⁰

Rusya Karabağ sorununun çözümünde birinci derecede rol almaya çalışarak, petrol boru hattı güzergahı konusunda kendi teklifini gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Karabağ sorununun çözümünde doğrudan etkili olması bakımından

¹⁷⁸ COHEN Ariel, " 'Yeni Büyük Oyun': Avrasya'da Boru Hattı Siyaseti", **Avrasya Etüdleri**,C.3,S.1,İlkbahar-1996, s.6.

¹⁷⁹ ARAS, **a.g.e.**, s.226-227

¹⁸⁰ BLANK Stephen, "Kafkasya Güvenliğinde Yeni Eğilimler", **Avrasya Etüdleri**,Sayı 13, İlkbahar 1998, s.3.

Rusya baskın durumdadır. Özellikle Rusya'nın Ermenistan'a silah vermesi ve aralarında karşılıklı savunma anlaşması imzalamaları Azerbaycan'a baskı oluşturma amacını gütmektedir.¹⁸¹

Ayrıca Rusya Aliyev'e karşı ülkenin kuzeyindeki Lezgi ulusal hareketini ve güneyinde Talış hareketini desteklemesiyle Azerbaycan'da etnik ayrımcı kozunu kullanmıştır. 1994-95 yıllarında Aliyev Rusya'nın ortak askeri kuvvet oluşturma, Azerbaycan toprakları üzerine asker yerleştirme ve üs kurma baskılarına karşı direnmiştir. Azerbaycan BDT'ye katılmasına karşın ülkeye Rus askerlerinin gelmesine izin vermemiştir. Ancak halen bir çözümün sağlanamadığı Karabağ sorunu ve Hazar Denizi'nin statüsü konularında Moskova Rus askerlerinin Azerbaycan'da konuşlanması konusunda ısrar etmektedir.¹⁸² Ancak tam bağımsızlığını koruma adına Azerbaycan'ın böyle bir teklifi kabul etmemekte kararlı olduğu görülmektedir. Rusya Ermenistan'ı destekleyici bir politika uygulamaktadır. Sadece 1996-97 yılları içerisinde Rusya, Ermenistan'a 1 milyar dolar değerinde silah vermiştir.¹⁸³

Böylece Gürcistan ve Ermenistan'da askeri üsleri de bulunan Rusya, bölgede amaçlarına ulaşmada, çatışma alanlarından yararlanmaktadır. Böylece Hazar'ın statüsü konusunda, Azerbaycan'ın imzaladığı anlaşmaları tehlikeye sokmaya çalışmaktadır. Rusya'nın, açık denizlere çıkışı olmayan Hazar Denizi'nin bir göl olduğunu iddia ettiği argüman, bütün kıyıdaş ülkeleri ortak bir şekilde Hazar doğal kaynaklarını işletmeye zorlar ki böyle bir işbirliğinin devletler arasındaki sürekli çekişmelerden dolayı başarıma ihtimali çok zayıftır. Dolayısıyla Rusya Hazar'ın statüsündeki tavrıyla da ekonomik reform sürecinde nakit sıkıntısı çeken bölgedeki yeni bağımsız devletler'e nakit akışını da engelleyecek bir sonuç doğuracaktır. Öte yandan, Hazar Denizi'nin kalkınmasında "dış güçler" in yer almasını engellemek üzere Rusya'nın ileri sürdüğü, Tahran ve Moskova arasında 1920 ve 1941 yıllarında

¹⁸¹ COHEN Ariel, "The New 'Great Game': Oil Politics in the Caucasus and Central Asia", **The Heritage Foundation**, 25 Ocak 1996

<http://www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/BG1065.cfm>

¹⁸² COHEN Ariel, " 'Yeni Büyük Oyun': Avrasya'da Boru Hattı Siyaseti", s. 11.

¹⁸³ Haydar Aliyev, **Dünya Siyasetinde Azerbaycan Petrolü**(Der. İlham Aliyev- Akif Muradverdiyev, Çev. Abdullah Çiftçi-Ergun Kocabıyık), Sabah Kitapları No.77, İstanbul, 1998, s. 104-105.

imzalanan antlaşmaların geçerliliği söz konusu olsa bile, özel şirketlerce işletilmenin “dış güçler”in faaliyetleri olarak görülemeyeceği de ifade edilmektedir.¹⁸⁴

Rusya başta Kazakistan olmak üzere bu bölgeyle ekonomik bütünlüğünü güçlendirmek için yeni arayışlara girmekte ve belki de bunu eski güzel günlere dönmek için en güçlü silah olarak telakki etmektedir. Aslına bakılırsa Rusya'nın bu bölgedeki ülkelerle ekonomik birliğe girmesi, ya da en azından ilişkilerini arttırması, tüm taraflar için mantıklı görünen bir oluşumdur. Bu yaklaşım Rusya Federasyonu içerisindeki siyasi istikrarla yakından ilişkili olarak hayata geçirilebilecek gibi gözükse de, komünistlerden reformcu G. Yavlinskiy'e kadar farklı yelpazeden kişi ve gruplarca sıkça dillendirilmektedir.¹⁸⁵ Böylelikle Rusya eski hegemonik varlığından vazgeçmek zorunda kalsa da etkinliğini bir ölçüde koruyabilmiş olmayı hedeflemektedir.

Rusya bu süreçte stratejik yönünü iyi bildiği doğal gazı özel bir önem vermektedir. Bu önemin temel nedeni yarattığı taşıma sistemiyle ilgili coğrafyada etkinliğini arttırmaktır. Nitekim Rusya yakın çevresi üzerindeki etkinliğini petrol ve gaz ticareti üzerinden sağlamakta, gelecekte ise bunu Avrupa'ya doğru genişletmeyi istemektedir.¹⁸⁶

Tablo 9- Rusya'nın Doğal Gaz Üretim ve İhracatı (Milyar metre küp)¹⁸⁷

	1995	2000	2010
Gaz Üretimi	595	629	675
Gaz İhracatı (Avrupa)	VY	180	150-200
Gaz İhracatı (Toplam Avrupa)	VY	263	230-280

Doğal gaz dağıtım ağının Türkiye ve Avrupa'ya doğru yaygınlaşmasının getirmekte olduğu sonuçlar Rus dış politikası için Putin tarafından belirlenen hedeflere uygundur. Bu amaçla doğal gaz üretimine özel bir önem verilmektedir ve

¹⁸⁴ ARAS, a.g.e., s. 228-229.

¹⁸⁵ JACQUES Sapir, Le Chaos Russe (Paris: La Decouverte), 279'tan Aktaran: Mert Bilgin, a.g.e., s.49.

¹⁸⁶ “Strategiya ekonomicheskoy bezopasnosti”. <http://www.ginb.ru/mmab/2006/13>.

Erişim: 11.04.2007.

¹⁸⁷ Mert Bilgin, a.g.e., s.49.

bu süreçte Batı'da Avrupa, geliştirilmesi gereken var olan pazarı, doğuda ise Çin ve Japonya, girilmesi gereken yeni pazarları tanımlamaktadır.

Aslına bakılırsa pek çok doğal kaynak üreticisi ülkede olduğu gibi bu durum aynı zamanda Rusya'nın yumuşak karnını oluşturmaktadır. Rusya'nın ticari gelirlerinin yarısından fazlası enerji üzerinden elde edilmekte, bu da siyasi alanda bir yandan manevra kabiliyeti yaratırken öte yandan potansiyel bir tehdit olarak varlığını sürdürmektedir.¹⁸⁸ Nitekim hidrokarbon fiyatlarının yüksek seyretmesi Rusya'nın çevresi üzerinde etkinliğini derinleştirme imkanı verirken, aksi bir durum Rus varlığını tehlikeye sokabilmektedir. Bu yüzden Rusya Hazar bölgesinden başlayarak dünya piyasalarına ulaşacak olan petrol ve gaz sevkini kontrol etme gereğini duymaktadır. Aksi halde siyasi gücünün azalmasının yanı sıra, kontrol edemediği rakiplerin doğuşuna seyirci kalacaktır.

Tüm faktörler birlikte değerlendirildiğinde Rusya'nın hangi ölçüde Hazar bölgesini kontrolü altında tutabileceğinin, hidrokarbon ticaretinin Sovyet sonrası dönemde aldığı özelliklerle belirleneceği sonucuna varılabilir.¹⁸⁹ Tüm bunları göz önünde bulundurursak, bölgenin Çeçenistan'da görülen karmaşıklıkların benzerlerini sürekli yaşayacağını, çünkü farklı aktörlerin mücadelesinde iç dinamiklerin dış etkiler tarafından kullanmaya açık olduğu söylenmelidir.

Rusya'nın gücünü koruma hedefinin özellikle Hazar civarındaki en önemli engelleyicisi petrol ve gazın çokuluslu firmaların desteğiyle dünya pazarlarına ulaştırılmasıdır. Etkinliğin azalması üç boyutta cereyan etmektedir. İlk aşamada büyük üretim paylaşım anlaşmaları Azerbaycan, Kazakistan ve bir ölçüde Türkmenistan ile çokuluslu firmalar arasında gerçekleştirilmiştir. Arama ve üretim aşamalarında Rusya'nın etkinliği birkaç istisna dışında azalmaktadır. İkinci olarak petrol ve gaz endüstrileri önemli miktarda doğrudan yatırımı da beraberinde getirmektedir. Bu durum aynı anda bu ülkelerdeki liberalleşmeyi de teşvik etmektedir. Üçüncü aşamada petrol ve gazın uluslararası pazarlarda nakde çevrilmesi üretici ülkelerin kısa zamanda önemli miktarlarda gelir elde edeceklerini işaret

¹⁸⁸ DORIAN (James P.) 'Oil, gas in FSU Central Asia, northwestern China await development', **The Oil and Gas Journal**, 10-09-2001'ten Aktaran: Mert Bilgin, a.g.e., s.50.

¹⁸⁹ FREEDMAN (Robert O.) 'Russian Foreign Policy Making and Caspian Sea Oil' **Analysis of Current Events**, Vol 9, No 2, şubat 1997, s. 6-7'ten Aktaran: Mert Bilgin, a.g.e., s.50.

etmektedir. Tüm bu hususlar Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ı Rusya'nın güdümünden kurtarmaktadır. Buna karşın Rusya özellikle petrol ve gazın dünya piyasalarına hangi yollardan ulaştırılacağı konusunda kendi sistemi üzerinde ısrarcı olarak bölgedeki varlığını korumayı başarmıştır. Üretim ve nakit akışı safhalarında Rusya'nın etkinliğinin azalmasına neden olan petrol ve gaz dünya pazarlarına taşınma fazında Rusya'nın gücünü korumasına izin vermektedir.¹⁹⁰

Bakü-Ceyhan hattıyla birlikte, diğer hatların da işler hale getirilmesinden en çok rahatsızlık duyan ülke Rusya Federasyonu'dur. Çünkü yüzyıllardır kontrol altında tuttuğu Kafkasya ve Orta Asya enerji kaynaklarını kaybetme aşamasına gelmiştir.¹⁹¹ Zaten Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla sürekli Kuzeye doğru gerilemek zorunda kalan Rusya Federasyonu, Azerbaycan ve Orta Asya petroleri üzerindeki hakimiyetini kaybederse;

1) Yüklü miktarda aldığı taşıma ücretinden mahrum kalacak. Bu da milyarlarca dolar demektir;

2) Ucuza aldığı petrol ve doğal gazı, pahalı fiyatlarla sevk edemeyecektir;

3) Petrol ve doğal gaz fiyatlarını istediği gibi belirleyemeyecektir;

4) Petrol ve doğal gaz üzerindeki kontrolü sayesinde bölge devletlerinin siyasi, diplomatik, ekonomik ve sosyal hayatına istediği gibi müdahale etme imkanını kaybedecektir;

5) Batı karşısında elindeki kozu kaybedecektir;

6) Zamanla daha Kuzeye doğru geri çekilmeye devam edecektir;

7) İleriki dönemde askeri anlamda da bölgeyi Amerikan güçlerine terk etmek zorunda kalabilecektir... vs

Bu ve benzer nedenlerden dolayı Rusya Federasyonu, tarih sayfalarında da görüldüğü gibi, Ermenileri ve bazı eski rejim yanlısı yerel yöneticileri koz olarak kullanmakta ve gerekirse bölgede silahlı çatışma meydana getirmektedir. Amaç,

¹⁹⁰ PRINCE, Todd, "Russia Back in Caspian Oil Contest", **The Russia Journal**, 25-06- 2000.

¹⁹¹ "Mirovaya energetika: vzglyad na desyat' let vpered".

<http://www.polit.ru/research/2007/01/29/energy.html>. Erişim: 24.02.2007

petrol ve doğal gaz boru hatlarının geçeceği güzergahta istikrarsız bir ortam oluşturarak uluslararası konsorsiyum üyelerini endişeye sevk etmektedir.¹⁹²

Kısaca, geçmişte dünyanın en büyük petrol üreticisi iken, şimdi üçüncülüğe düşen ve aynı zamanda dünyanın en büyük doğal gaz üreticisi olan Rusya'nın petrol ve doğal gazı çeşitli alanlarda bir güç, bir silah olarak kullanma politikası izlediği görülmektedir. Hazar ekonomisi Rusya açısından hem ekonomik hem de jeopolitik olarak önem taşımaktadır.

Enerji kaynaklarının oynayabileceği jeopolitik rolün bilincine varan Rusya açısından Azerbaycan enerji kaynakları da önem arz etmektedir. Rusya, Azerbaycan üzerinde etkin olma noktasında, Hazar'ın statü sorunu, Karabağ sorunu ve İran ile ittifak gibi çok önemli baskı araçlarına sahiptir. Rusya Azerbaycan'ın ekonomik ve siyasi bağımsızlığını tehdit edecek şekilde Hazar'ın statüsü konusunda kendi yanında yer alan ve Ermenistan ile işbirliğine hazır konumda bulunan İran'ı nükleer reaktörler ile temin ettiği iddia edilmektedir.¹⁹³

Enerji kaynağı anlaşmalarına katılan Rusya, böylece kendi milli ve ekonomik güvenliğini sağlama ve BDT ülkelerinin politikalarında nüfuzunu güçlendirmeye çalışmaktadır. Rusya'nın, SSCB sonrasında Baltık ve Karadeniz'deki savaş gemilerinin büyük bir kısmını Astrahan'a nakletmiştir. Bu durumdan endişe duyan Azerbaycan Hazar'ın silahlandırılmasına da karşı çıkmaktadır.¹⁹⁴

Vladimir Putin'in yönetime gelmesinden sonra ilk iş olarak güvenlik doktrinini değiştiren Rusya, saldırgan ve yayılmacı bir yola girdi. Tahran ve Pekin'le askeri işbirliği anlaşmaları imzalayan Moskova, bunu NATO ve tek kutuplu dünya sistemine karşı bir gövde gösterisi olarak sundu. İran ve Rusya ilk kez nükleer işbirliğini açıkça deklare etti ve üçüncü ülkeleri uyardı. Moskova, Kafkaslar ve Orta Asya'da tahrik edici bir politikaya girişti. Gürcistan ve Azerbaycan'a yönelik tehditlerini arttıran Putin, Orta Asya liderlerini Moskova'da topladı. Türkiye ile Rusya ilk kez bu denli bir cepheleşme içine girdi.¹⁹⁵

¹⁹² ARAS, a.g.e., s.230.

¹⁹³ GERTZ Bill, "Russian Agents Teach Iranian Spies", *The Washington Times*, 09.11.1995, s.1.

¹⁹⁴ ARAS, a.g.e., s.231.

¹⁹⁵ İbrahim Karagül, 'Türk Rus Cepheleşmesi', *Yenişafak*, 19 Ocak 2000.

3.1.3. Bölgede Yükselen Yeni Güç: Çin

Dünya nüfusunun yüzde yirmisini 9 milyon 596 bin kilometrekarelik dev bir alanda barındıran Çin ekonomisi son yıllarda süreklilik kazanan ekonomik gelişimiyle dikkatleri çekmektedir. 1979 yılından itibaren uygulanan ekonomik reformlarla, dünya ekonomisiyle etkileşimini arttırmaya başlayan bu dev ülke, sunduğu ucuz istihdam gibi imkanlarla günümüze değin 300 milyar dolardan fazla yabancı sermaye çekmiştir. Ekonomik büyüme trendinin projeksiyonunun öngörüldüğü gibi gerçekleşmesi durumunda Çin 2020 yılında ABD'den daha fazla iç üretim yapabilir duruma gelecektir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ABD'nin hüküm sürdüğü tek kutuplu dünyada Çin'in yeni bir güç olarak yerini alması ekonomik büyüme trendini sürdürmenin yanı sıra siyasi nüfuzunu arttırabilmesine bağlıdır. Nitekim güncel global rekabette ABD ve Çin arasında gizli bir mücadele her geçen gün yoğunluğunu arttırmaktadır.¹⁹⁶

“Günümüzün,daha önemlisi önümüzdeki dönemin Çin'ini gerçek anlamda bir süper dünya devi olarak görmek yanlış olmayacaktır. Kimse artık Çin'i, dünya gelişmelerine pasif kalan ve geçmişin kendini dünyadan “soyutlamış” bir az gelişmiş ülkesi olarak görmemelidir...Çin bundan sonra yalnız ekonomi konularında değil,diplomatik, siyasi ve sosyal alanlarda da gerçek bir dünya devi olarak etkisini hissettirecektir.”¹⁹⁷

Çin, SSCB'nin çöküş nedenlerini iyi tahlil etmiştir. Bu çöküşün ardında, Komünist Parti'den devralınan kurumların yetersizliklerinin süratli demokratikleşmeyle daha da kötüleşerek ülkenin ihtiyaçlarına cevap veremeyecek duruma gelmesinin yer aldığını bilmektedir. Bu açıdan Çin, ekonomik liberalleşmenin kendine özgü kurumsal özelliklerini koruyarak gerçekleştirme yolunu seçmekle akıllılık etmiştir. Bu siyaseti uluslararası alanda kuracağı işbirliğiyle güçlendirmek için de SSCB'nin dağılmasıyla geçiş süreci yaşayan Rusya'nın da desteğini alarak kurduğu Shanghai Örgütü'yle pekiştirmek istemiştir.

¹⁹⁶ “Mirovaya energetika: vzglyad na desyat' let vpered”.

<http://www.polit.ru/research/2007/01/29/energy.html>. Erişim: 24.02.2007

¹⁹⁷ Deniz Gökçe; Metin Ercan: “Çin'i İyi Tanımak Gerekıyor”, **Stratejik Analiz**, Nisan 2004, say.74.

Buna göre Çin ve Rusya aralarında yer alan Orta Asya Cumhuriyetleri'nin de katıldığı bir paktla, siyasi ve ekonomik yaklaşımlarında ortak paydalar yaratarak bir nevi Doğu Birliği'nin öncüsü olacaklardı. Çin'in bu yaklaşımı anlaşılır bir özellik taşır. ABD'nin Orta Asya'da etkinliğini arttırması bir yandan Japonya, bir yandan da Güney Kore kaynaklı baskılara maruz kalabilecek Çin'i iyice sıkıştıracaktır. Bu anlamda Çin, Orta Asya'ya ve buraya sınırdaş olan Doğu Türkistan'a özel bir önem vermektedir. Bu aşamada Çin'in en büyük endişesi Afganistan'dan yeşerecek Taliban etkisinin Orta Asya'ya yayılması ve oradan Doğu Türkistan'ı da içine alacak bir etki yaratmasıdır. Doğu Türkistan ve Uygurlar konusunda ABD Çin'e destek vermemekte hatta zaman zaman tam aksi bir tutum izlemektedir.¹⁹⁸

Çin'in ekonomik büyümesine ve dünya gücü olma ideallerine paralel olarak artan enerji ihtiyacı, aynı zamanda yumuşak karnını oluşturmaktadır. 2003 yılı rakamlarına göre, Çin'in günlük petrol tüketimi 5.5 milyon varili aşmış durumdadır. Böylelikle Çin Dünya'nın en büyük ikinci petrol tüketicisi durumuna gelmiştir. Yapılan projeksiyonlara göre Çin'in günlük tüketimi 2025 yılında 12.8 milyon varil olacaktır.¹⁹⁹

“Bu sebepten ötürü, Çin, bağımsızlıklarını kazandıkları ilk günden itibaren, Orta Asya devletleri ile enerji alanında işbirliği içerisinde bulunmaya özel önem vermiştir. 1997 yılında, Çin Milli Petrol Şirketi, Kazakistan'ın Aktyubinsk petrol sahasının yüzde 60 hissesini satın aldı. Aynı yıl, Çin Novi Uzen bölgesine ilişkin ihalenin yüzde 60 hissesine talip oldu. Çin, Türkmen doğal gazı ile petrolünün, kendi topraklarına sevki için, Türkmenistan devleti ile anlaşma imzaladı. Çin Petrol ve İnşaat Şirketi, 1998 yılında, Türkmenistan'da 14 petrol sahasında araştırma yaptı.”²⁰⁰

Büyümesini devam ettirebilmek için duyacağı büyük enerji gereksiniminin farkında olan Çin, iki cepheli bir strateji uygulamıştır. Buna göre bir yandan milli petrol ve gaz firmalarını yeniden yapılandırarak modernize etmeye başlamış, bir yandan da yeni tedarik alanları yaratmaya çalışarak gerek Rusya ile gerekse Hazar

¹⁹⁸ Mert Bilgin ,a.g.e., s.84.

¹⁹⁹ US EIA. (<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspian.html>),Erişim:01.09.2007

²⁰⁰ Ertan EFEGİL, “Orta Asya Bölgesinin Jeostratejik,Askeri,Siyasi, İktisadi ve Doğal Kaynaklar Açısından Önemi”, ‘Yakın Dönem Güç Mücadeleri Işığında Orta Asya Gerçeği’, Gündoğan Yayınları, Şubat 2004,s.56.

ülkeleri ve İran ile olan ilişkilerini işbirliği odaklı olmak üzere yeniden tanımlamıştır. Çin'in Orta Asya'ya bakışını iki vechede özetlemek mümkündür. Tehdit vechesinde Çin'nin engellemek istediği husus, Orta Asya'dan gelebilecek etnik ve dini çağrışımın Doğu Turkistan nüfusu üzerinde etki yaratmasıdır. Fırsat vechesinde Çin Hazar havzasını enerji talebine cevap olabilecek bir kaynak olarak görmekte ve bu bölgede işbirliği imkanları yaratmaya çalışmaktadır. Bu iki hususun ABD ile olan ilişkileri nasıl belirlediği ilginçtir. Tehdit vechesinde Çin ABD'nin Taliban'la olan mücadelesinde kazandığı başarıyı onaylamaktadır. Buna karşın ABD'nin Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da etkinliğini kurduğu askeri üslerle arttırması, Çin'in Shanghai Örgütü etrafında kurmak istediği alternatifi kısıtlamaktadır. Çin ve ABD arasındaki sürtüşme fırsat vechesinde daha da somutlaşmaktadır. Başka bir deyişle, Çin'nin enerji ihtiyacını kullanarak bu ülkenin güçlenmesini sınırlamaya çalışan ABD ile enerji sorununu çözüp büyüme üzerine odaklanmaya çalışan Çin arasında gizli bir soğuk savaş yaşanmaktadır.²⁰¹

Tablo 10- Çin, Hindistan ve Kuzey Korenin Doğal Gaz Talebi (Mtoe)²⁰²

	1992	2000	2010	2020	2030	1992-2030 Arası Kaç Kat Arttığı	Yıllık Değişim Yüzdesi
Çin	13,6	51,6	92,2	157,5	212,7	15,6	7,5
Hindistan	11,3	39,8	76,1	143,2	231,9	20,5	8,3
Kuzey Kore	4,4	6,1	15,7	32	46,5	10,6	6,4
Dünya	1687,8	2121,1	2876,9	4148,7	5582,6	3,3	3,2

Siyasi ve ekonomik gücün pekiştirilerek genişletilmesinde kilit rolü hidrokarbonlar oynayacaktır. Çin büyüyen ekonomisinin ihtiyaç duyduğu enerjiyi kendi imkanlarıyla karşılayamamakta ve yıllık 3 milyon varillik petrol ihtiyacını ithalat yoluyla gidermek zorundadır. Başka bir deyişle tıpkı ABD gibi Çin de önemli miktarda petrol ve gaza ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaç Çin'i öncelikle Irak'a yöneltmiştir. ABD'nin Irak konusunda bu kadar hassas olmasının önemli sebeplerinden bir tanesi de Çin'nin bu ülkeyle yapmış olduğu petrol anlaşmalarıydı.

²⁰¹ BİLGİN, a.g.e.s.85-86.

²⁰² A.e., s.86

Nitekim ABD'nin müdahalesiyle İrak'ta yaptığı petrol arama ve çıkarma faaliyetlerine son veren Çin, ilgisini başka bölgelere çevirmek zorunda kalmıştır. Bu bölgeler içerisinde Orta Asya özel bir önem taşımaktadır.

Çin'in Orta Asya'ya olan ilgisi sadece ABD'ni endişelendirmemektedir. Rusya da muhtemel bir Çin etkisinden endişe etmektedir. Ancak Çin'in Rusya için başka bir anlamı daha vardır. Rusya bu ülkeye petrol ve gaz satmayı arzulamaktadır. Böylelikle bir yandan kendisine yeni bir pazar yaratırken, diğer yandan da Çin'nin Orta Asya üzerinde petrol ve gaz üzerinden elde edeceği muhtemel bir etkinliği frenlemiş olacaktır. Buna karşın Çin, Kazakistan seçeneğine stratejik nedenlerle daha sıcak bakıyor. Nitekim Çin CNPC firması yoluyla Kazakistan'daki etkinliğini arttırmaktadır. Her ne kadar Kazakistan bu hatta 2010'dan önce petrol veremeyeceğini açıklamış olsa da, bu projenin yaşama geçirilmesi halinde iki ülke arasındaki yakınlaşma ivme kazanacaktır.

3.1.4 Avrupa Birliği'nin Hazar Bölgesine İlgisi

Avrasya enerji rezervleri, Batı'nın Orta Doğu petrolüne bağımlılığını azaltabilecek ve gelecek yıllarda petrol ve doğal gaz fiyatlarının oluşumunda birinci derecede rol alacak ve böylece ekonomik büyümeyi sağlayacak bir öneme sahiptir. Petrol gelirleri üretim gelirleri ve transit ücretler vasıtasıyla bütçelerine gelir sağlayarak güneydeki Yeni Bağımsız Cumhuriyetlerin bağımsızlık ve refahını böylece desteklemiş olacaktır. Bu sonuç söz konusu devletlerin Rusya'ya bağımlılığını da Batı lehine azaltacak ve Rusya'nın bölgede yeniden bir imparatorluk gücü haline gelmesini engelleyecektir.²⁰³

21. yüzyılın başında Avrasya petrol kaynaklarını geliştirmek için fırsat yakalayan Avrupa ülkeleri, bu fırsatı en iyi şekilde değerlendirmek üzere enerji kaynağı anlaşmalarında ve ihracında yer alırken, bölgesel çatışmaların da çözülmesine çalışmaktadır. Şirketler vasıtasıyla petrol anlaşmalarında önemli pay sahibi olan

²⁰³ COHEN, 'Yeni Büyük Oyun: Avrasya'da Boru Hattı Siyaseti', s.3.

Avrupa ülkeleri, Azerbaycan enerji kaynaklarına yatırım yaparak, bu kaynakları işleyip yerel piyasalarına ihraç edebilme imkanına sahip olmaya çalışmışlardır.²⁰⁴

Avrupa ülkeleri Bakü-Ceyhan hattı konusunda ise, daha çok olumsuz tutum içerisinde olmaktadır. Avrupa ülkeleri Bakü-Ceyhan'ın ABD için stratejik önem taşıdığını, Avrupa ülkeleri için ne iktisadi ne de stratejik bir önemi olmadığını ileri sürmektedirler.²⁰⁵

Hazar bölgesinin dünya doğal gaz ve petrol ihtiyacına büyük katkıda bulunacağını dikkate alan AB Konseyi de, bölgedeki rezervlerin işletilmesinde ve bu amaçla oluşturulacak altyapıda AB'nin çıkarları doğrultusunda, bölgesel istikrarın desteklenmesine, sorunlara barışçı çözüm aranmasına, demokratik ve ekonomik kurumların güçlendirilmesine önem vermektedir. Konsey, Hazar gaz ve petrolünün güvenli bir şekilde ihracını sağlayacak yolların, bölgenin gelecekteki refahı açısından önemini de göz önünde bulundurmaktadır. Petrol ve doğal gaz ihraç yollarında çok seçenekli bir boru hattı altyapısını tercih eden Konsey, Kafkasya ve Orta Asya'daki kaynakları Avrupa'ya bağlayacak projelere destek vermektedir.

Diğer yandan, AB'nin petrol ithalatının yüzde 21'ini, doğalgaz ithalatının yüzde 41'ini Rusya'dan karşılıyor olması ve bu oranların giderek artma eğiliminde olması, Rusya'nın orta vadede AB'nin birinci petrol kaynağı olma ihtimalini gündeme getirmektedir.

Avrupa için tedarikçi çeşitlendirmesi sadece bağımlılıkla ilgili stratejik bir sorun değildir. Rusya sahip olduğu önemin farkındadır ve bunu gaz fiyatlarına yansıtılmaktadır. Rusya'da bin metre küp doğal gaz 25 dolar civarında satılırken, aynı miktardaki gazın Avrupa'ya ihraç fiyatı 100-125 dolar, Türkiye fiyatı ise 133 dolardır.²⁰⁶ Başka bir deyişle Avrupa Birliği'nin gaz tedarikçisini Hazar havzasından edineceği ortaklıklarla çeşitlendirmesi iki boyutta fayda sağlayacaktır. Stratejik anlamda Rusya'ya olan bağımlılık azaltılacaktır. Ekonomik anlamda ise pazarlık gücü artacağından fiyat bin metreküp gaz için 90-100 dolar aralığına çekilebilecektir.

²⁰⁴ COHEN, 'Yeni Büyük Oyun', s.11.

²⁰⁵ MUSTAFA Eziz, 'Bakü-Ceyhan'ın ABD Düyümü, **Zaman Azerbaycan**, 15-17 Nisan 2000, s.6

²⁰⁶ Necdet Pamir, 'Rusya Federasyonu ve Enerji', **Strateji**, 18 Ekim 2004, s. 15.

Avrupa Birliği için Hazar havzasının ifade ettiği husus, özellikle doğal gaz alanında Rusya'ya olan bağımlılığının azaltılabilmesine yönelik tedarikçi çeşitliliğinin sağlanmasıdır. Avrupa Birliği'nin doğal gazda dışa bağımlılığı, 1995 ve 2000 yıllarında yüzde 45 iken, bu oran 2010'da yüzde 55, 2020'de yüzde 70 olacaktır. Avrupa'nın gaz ithalatının yüzde 25'i Gazprom'dan sağlanmaktadır. Üstelik Rusya'nın Avrupa içerisindeki yapılanmasıyla bu oran her geçen gün artmaktadır.²⁰⁷

Tablo -11: Avrupa Birliği Doğal Gaz Arz Talep Tahmini (Milyar metre küp)²⁰⁸

	1995	2000	2010	2020
Gaz İthalatı	122	172	239	322
Üretim	185	200	194	144
Gaz Talebi	305	378	433	467
Bağımlılık (%)	40	45	55	70

Buna karşın, Avrupa Birliği'nin enerji ihtiyacını karőılanmasında önemli bir rol oynayabilecek Hazar bölgesi için, en azından 2004 yılına kadar yeteri kadar kaynak, dikkat ve çaba harcadığını söylemek mümkün değildir. Bu aşamada Avrupa Birliği'nin, Türkiye'nin düőtüđü yanılığıyı paylaőtıđı söylenebilir. Gerçekten de Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve hatta İran'ı içine alabilecek bir topyekun bakıőın altında, bu bölgeye özel bir önem atfetmek yerine, Avrupa Birliği Orta Asya ve Kafkasya'yı bir bütün olarak değerlendirmiş ve bölgesel geliőimi desteklerken Orta Asya ile Kafkasya'yı Batı ile entegre edecek projeler sunmuştur. Bu anlamda TACIS ile bölgenin kalkınmasına ve demokratikleőmeye olumlu katkı yapacak projelere destek verilmiştir. Bölge gelişimini hedefleyen bu programın yanı sıra, Avrupa- Kafkasya- Orta Asya arasındaki tüm lojistik ve ulaőım hatlarını, Rusya ile İran'ı mümkün olan en üst seviyede dışarıda bırakarak bağlamayı hedefleyen TRACECA „Avrupa Birliği'nin önem atfettiği bir proje olarak belirmiőtir. TRACECA aslında başlı başına bir boru hattı projesi olmaktan ziyade, bu bölgeden Batı'ya doğru her türlü ulaşımı kolaylaőtırıcı ve içerisine kara, demir ve hava yolu

²⁰⁷ BİLGİN, a.g.e., s.80

²⁰⁸ A.e., s.80.

taşımacılığını da alan geniş çaplı bir program. TACIS ve TRACECA çerçevesinde bölgede aktif olarak yer almaya başlayan Avrupa Birliği bu programların içsel dinamiklerle bire bir örtüşmemesi nedeniyle, yeteri kadar başarılı olamamıştır. Her şeyden önce, TACIS ve TRACECA Avrupa ülkelerinin Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığını azaltacak projeleri tam olarak kavrayamamıştır. İkinci olarak, Avrupa Birliği içerisinde İngiltere eksenini ile oluşan çıkar birliği, Almanya ve Fransa'nın hedefleriyle örtüşmemiştir. Üçüncü olarak, Avrupa Birliği ülkelerinden gelen çokuluslu firmaların ekonomik hedefleri ile Avrupa Birliği'nin siyasi amaçları arasında uyum görünmemiştir.

Avrupa ülkeleri iki farklı görüşün ortasında bir politika izlemektedir. Avrupa ülkeleri bir yandan Bakü-Ceyhan ve Trans-Hazar projeleriyle ABD'nin bölge enerji kaynaklarına hakimiyet kurmasından, diğer yandan da yeni hiçbir boru hattının inşa edilmemesiyle Rusya'nın hakimiyetini sürdürmesinden rahatsızlık duymaktadırlar. Böylece kendilerinin de söz hakkına sahip olabilecekleri bir güzergahı tercih etmektedirler.²⁰⁹

Nitekim Avrupa Birliği'nin en önemli sorunu, ortak bir politika belirleyememiş olmasıdır. Gerek Avrupa Birliği Enerji Sözleşmesi, gerekse 2003 yılının Aralık ayında hayata geçen Avrupa Güvenlik Stratejisi, bu bölgenin birlik içerisindeki önemini ifade etmekte yetersiz kalmaktadır. Aslında TACIS ve TRACECA yoluyla Çin'e kadar uzanan bir ipek yolunun yeniden canlandırılması ve bu süreçte Rusya ile İran'ın dışarıda bırakılması, Avrupa Birliği'nin siyasi nüfuzunu da arttırabilecek bir gelişme olabilirdi. Buna karşın, petrol ve doğal gaz boru hatlarının topyekun bir enerji rejimiyle Batı'ya doğru uzatılmadığı bir durumda, Avrupa Birliği'nin bu hedefine ulaşması beklenemez. Bu açıdan Avrupa Birliği Türkiye üzerinden kendisine ulaşacak Azerbaycan'dan ve Türkmenistan'dan gelecek doğal gaz boru hatları ile gene Azerbaycan'dan başlayacak ancak Kazakistan'a da uzanacak bir petrol boru hattının hayata geçmemesi durumunda, TACIS ve TRACECA'dan arzuladığı stratejik gücü elde edemeyecektir. Kısacası, BTC petrol boru hattına Trans-Hazar petrol boru hattı ile Kazakistan'ın dahil olması, BTE doğal gaz hattına

²⁰⁹ ERTAN Efeğil, Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesine Sistemik Bakış", **Türkistan News**, 20 September 1999.

ise ya paralel bir hatla, ya da aynı hat üzerinden Türkmenistan'ın Trans-Hazar doğal gaz boru hattıyla katılması, Avrupa Birliği'nin çıkarımadır ve hem TACIS hem de TRACECA programlarının amacına hizmet etmektedir. Oysa Avrupa Birliği bu projeler için yeterli bir girişimde bulunmamıştır. Burada Türkiye'nin Avrupa Birliği'ni bu konuda ikna etme gereğini duymama yanlışı da önemli rol oynamıştır.²¹⁰

Avrupa Birliği TACIS ve TRACECA'nın siyasi destekten yoksun haliyle stratejik bir anlam ifade etmeyeceğini anlayınca boru hatlarının kendi çıkarlarına uygun bir şekilde hayata geçirmesini teşvik edecek INNOGATE adlı programı oluşturmuştur. Bu programın amacına hizmet edebilmesi ise Trans-Hazar projelerinin hayata geçirilmesiyle mümkün olacaktır. Ancak son gelişmelerin ışığında Avrupa Birliği'nin topyekun bir enerji rejimi politikası izlemek yerine, tıpkı Türkiye gibi üretici ülkelerle yapacağı ikili anlaşmalar üzerinden petrol ve gaz politikasını izleyeceği anlaşılmaktadır.²¹¹

Batı'nın üç Kafkas devletinin ve üç Orta Asya devletinin bağımsızlıklarının devam etmesi ve büyük oranda laik ve makul derecede Batı yanlısı olarak kalmalarını garanti altına alması bakımından, Türkiye ve ABD arasında ortak hareket etmesinin daha da belirginleşerek süreceğini söylemek mümkündür. Zira ekonomik kalkınma, temel insan haklarını destekleme ve Batı'yla kültürel benzerlik ve laik Türkiye örneği bölgede radikalleşmeyi önleme açısından önemlidir.²¹²

²¹⁰ Mert Bilgin ,a.g.e.,s.82.

²¹¹ A.e.,s.83.

²¹² ARAS ,a.g.e.,s.242.

3.2. Bölgesel Güçlerin Hazar Stratejileri

3.2.1. Türk Dış Politikasının Bölgeye Yaklaşımı

Dünyanın iki bloklu yapısına endeksli olarak yaşana gelen Soğuk Savaş sürecinin, Sovyetler'in ani dağılışıyla birlikte sona ermesi, uluslararası ilişkiler ve ülkelerin jeopolitiği açısından adeta küresel ölçekte büyükçe bir deprem yarattı. Pek çok dengeler yeniden oluştu. Yaşanan depremin fay hatları; Kafkaslardan, Orta Asya'dan, Balkanlardan ve bir ölçüde de Orta Doğu'dan geçiyordu. Dolayısıyla, bu bölgelerle pek çok bakımdan göbek bağı bulunup, anılan bölgelerin tam ortasında yer alan Türkiye, depremden en çok etkilenen ülkelerden birisi oldu. Türkiye kendisini, asla hazırlıklı bulunmadığı genişlikte yepyeni bir fırsatlar ve sorumluluklar coğrafyasının merkezinde buluverdi. Bu ağırlaşma, Türkiye'nin zaten yüksek olan jeopolitik öneminin en az ikiye katlandığı anlamını taşımaktaydı.²¹³

Soğuk Savaş'la birlikte çift kutuplu dünya düzeninin sona ermesi Türkiye'nin uzun süredir donup kalmış jeopolitik konumunu sona erdirdi. Türkiye, Sovyetler Birliği'ne komşu olmaktan dolayı Amerika için taşıdığı önemi kaybetse de, değişen jeopolitik düzen içerisinde Orta Asya'nın dünyadaki yerini alması, Türkiye'ye yeni bir stratejik önem kazandırıp, politik ve ekonomik açıdan tarihi fırsatlar sunuyordu. Doğu Bloku dışındaki hiçbir ülkenin stratejik konumunun Soğuk Savaş sonrasında Türkiye kadar değişmediği söylenebilir.²¹⁴

“SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını ilan etmek durumunda kalan ve içlerinde Azerbaycan, Kazakistan ile Türkmenistan'ın da yer aldığı Türki Cumhuriyetler, Türkiye'de büyük bir heyecan dalgası yaratmıştır. Bu heyecanın birinci sebebi uzun yıllardır uzak kalmak zorunda kaldığı ve kendine yakın hissettiği bu ülkelerle yakınlaşma imkanının doğmasıydı. İkinci sebep ise Türkiye'nin bu bölgeyi siyasi ve ekonomik güç kazanma fırsatı olarak görmesiydi. Türkiye'nin bu arzusu ABD'nin

²¹³ ARAS, a.g.e, s.214.

²¹⁴ ILHAN Suat, "Türkiye'nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği", **Türk Kültürünün Araştırma Enstitüsü Yayınları** No:134, Ankara, 1993, s.141.

bölge üzerindeki hedefleriyle de uyumlu görünüyordu. Türkiye'nin etkinliğinin artması Rusya ve İran'ı sınırlayabilecek önemli bir gelişme olabilirdi.”²¹⁵

Jeopolitiğin “değişmeyen” unsurlarını ifade eden coğrafi konumuna ek olarak, değerlendirmeye daha çok “değişken veya değişebilir” nitelikteki şu unsurlar da dahil edildiğinde, Türkiye'nin jeopolitik konumunu bütünsellikle tanımlamak mümkün olabilir. Türkiye'nin bir çok konuda sınır ülkesi oluşu en önemli jeopolitik özelliğidir. Türkiye jeopolitik açıdan bir sınırlar ülkesidir. Bir çok konuda, bir çok bakış açısından bir sınır ülkesidir. Türkiye Asya ile Avrupa'nın sınırındadır, Asya'nın Avrupa komşusu, Avrupa'nın Asya komşusudur; NATO ile Varşova paktının sınırında yaşamıştır; çok partili sistemlerle, tek partili sistemlerin sınırındadır; kolektif ekonomik sistemle liberal ekonomik sistemin sınırında bulunan bir ülke idi; Müslümanlık ile Hıristiyanlığın sınırındadır; Doğu kültürü ile Batı kültürünün sınırındadır; farklı ideolojik uygulamaların sınırındadır.²¹⁶

Bütün bu özellikleri Türkiye'ye, dünya güç merkezleri için mutlak kontrol ve elde bulundurulması gerekli bir merkez olma niteliği kazandırmıştır. Aynı zamanda Türkiye, Dünya'nın toplam petrol rezervlerinin %65.8'ine sahip bulunan Orta Doğu'nun hemen yanbaşında yer almakta ve bölge ile derin tarihsel, dinsel ve kültürel bağlarla sahip bulunmaktadır. Türkiye, Asya, Avrupa ve Afrika'nın adeta ortak kalbi ve uluslararası ulaştırma yollarının kavşağı durumundaki Akdeniz'e uzun kıyıları ile en stratejik noktalardan bağlı bulunan bir ülkedir. Bu bakımdan, Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkeler ile onlarla irtibatlı çok sayıda ülkenin, sıcak denizlerle bağlantısını sağlayan Boğazlar, Türkiye'nin sınırları içerisinde. Etnik, dinsel, tarihsel ve jeopolitik hesaplar ve hesaplaşmalardan kaynaklanan bitmez tükenmez mücadele ve savaşlara beşiklik eden Kafkaslar, Balkanlar ve Orta Doğu'nun hepsine birden, önemli bağlarla bağlı ve aynı zamanda komşu olan tek ülke Türkiye'dir.²¹⁷

“Türkiye; küresel ölçekteki bir takım projelerle yeniden hayata geçirilmesi düşünülen tarihi ‘İpek Yolu’nun, önemli bir durağı ve kesitine ev sahipliği yapmaya

²¹⁵ BİLGİN, a.g.e., s.63-64.

²¹⁶ İLHAN, a.g.e., s.142.

²¹⁷ ARAS, a.g.e., s.216-217.

yeniden hazırlanmaktadır. Bu denli zengin bağlantı noktalarına ve özelliklere sahip bulunması ,Türkiye'ye çok büyük sancı ve sıkıntıların yanında, oldukça geniş bir ufuk da sunmaktadır. Türkiye'nin Orta Doğu ve Orta Asya ile ilişkilerini alabildiğince yoğunlaştırması, Türkiye'yi kendisini tamamlayan bir parça olarak gören Avrupa'yı çok ilgilendirmektedir. Bu ABD'nin de ilgilendiği bir konudur.”²¹⁸

Türkiye özellikle bağımsızlıklarının ilk yıllarında Orta Asya ve Kafkasya'daki cumhuriyetlere kendisini bir model olarak lanse edip bölgede liderliğe soyunmuştur. Bu çerçevede Türkiye Karadeniz'e kıyısı olan on bir devletin 1992'de İstanbul'da toplanarak kurduğu Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı(KEİ) önemli bir aşama olarak değerlendirilmiştir. Türkiye KEİ ile sadece Karadeniz Bölgesi'nde işbirliği olanaklarını aramakla kalmıyor, aynı zamanda bu alanı Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) ile pekiştirerek gücünü arttırmayı hedefliyordu. 1985 yılında Türkiye, Pakistan ve İran arasındaki işbirliğini arttırmayı hedefleyen ECO bir anlamda eski CENTO'nun yeniden inşasıdır. ECO'nun hayata geçmesinde SSCB'nin dağılması önemli rol oynamış ve kısa zamanda üye sayısı ona çıkmıştır. KEİ ve ECO'ya paralel olarak, 1992 yılında Turki cumhuriyetlerin katılımıyla önce Ankara, daha sonra ise İstanbul zirveleri düzenlenmiş ve katılımcı ülkeler arasında ekonomik, siyasi, kültürel işbirliğinin arttırılmasına yönelik ortak bir irade beyan edilmiştir.²¹⁹

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ortaya çıkan ve küresel pek çok dengiyi alt üst eden yeni devletlere ve yeni kaynaklara ulaşma ve bunlar üzerinde etkin olma şansına, hemen hemen her ülkeden daha yakın ve yatkın bulunmaktadır. “Daha Sovyetler Birliği resmen dağılmadan önce, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev, Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov Türkiye'yi ziyaret edip, ekonomik ve sosyal alanda şimdi kendilerinin yapmak istediklerini 10 yıl önce yapıp kapalı ekonomisini dışa açmış Türkiye'yi takip etmek istediklerini açıklamışlardı. Ankara, ekonomik yardım, siyasal destek ve Batı'ya ulaşmak isteyen Orta Asyalı liderlerin uğradığı ilk yabancı başkent olmuştu. Moskova'ya güçlü bir dış hamileri olduğunu göstermek isteyen liderler için Türkiye bir koz oluyordu. Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetleri,

²¹⁸ A.e.,s.217.

²¹⁹ BİLGİN,a.g.e.,s.65

geçen zaman içerisinde bu yaklaşımlarının gereklerine genel olarak bağlı kalmışlar; örneğin Suudi Arabistan ve İran'ın gayretlerine rağmen, alfabe değişikliklerinde, Türkiye'nin tezi doğrultusunda "Latin Alfabeti"ni benimsemişlerdir.²²⁰

Bu arada başta ABD olmak üzere arkasında destek hisseden Türkiye, Turki Cumhuriyetlerle olan dil, kültür ve tarih gibi bağılıklarının da verdiği cesaretle, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne uzanan bölgenin Türk kimliğine referansla canlandırılmasını dile getirmiştir. Ne var ki Türkiye, SSCB'nin dağılmasıyla kendisini kaptırdığı heyecanla Turki Cumhuriyetleri bir bütün içerisinde ele almış ve kendisini laik, demokratik ve serbest pazar ekonomisine dayalı bir model olarak lanse etmiştir. Böylelikle Orta Asya ve Kafkasya'nın Sovyet döneminde oluşturulan özgül yapısını göz ardı ederek bu bölgeden uzak kalmasını sağlayacak süreci başlatmıştır.²²¹

"Türkiye bu çabayı o kadar benimsemişti ki, Demirel 1992'de bölgeyi dolaşırken işi Özbek, Kırgız ve Kazak liderlere kendi ülkelerinde uygulamak üzere anayasa tasarıları vermeye kadar götürdü. Kendi ülkesinde 70 yıllık deneyden sonra bir türlü sivil bir anayasa yapamamış ve tam demokrasiyi oturtmamış bir ülkeden gelen ve demokratik yönetim tarzını öne çıkartan anayasa tasarılarının bölgede fazla destek bulması beklenemezdi. Zaten, pratikte Azerbaycan ve Kırgızistan dışında, Orta Asya devletleri "Türk(ıye) Modeli"ne fazla meyiletmediler."²²²

Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın Türkiye ile olan kültür, dil ve etnik yakınlığı yadsınamaz bir gerçektir. Üstelik Türkiye sahip olduğu demokratik ve laik bir siyasi sistemle güçlendirilmiş piyasa ekonomisiyle bu ülkeler için model olabilecek bir özellik taşımaktadır.²²³ Tüm bunlara Türkiye'nin Hazar kaynaklı petrol ve gazın dünya piyasalarına ulaştırılmasında en önemli transit nokta olma kapasitesi de eklenince, 1991'le başlayan süreçte şansının yüksek olduğu düşünülebilirdi. Nitekim Türkiye gerek petrol gerekse gaz taşımacılığında Hazar

²²⁰ ARAS, a.g.e., s.218.

²²¹ BİLGİN, a.g.e., s.64

²²² Mustafa AYDIN, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, Ed:BASKIN ORAN, 5.Baskı 2003, İstanbul, s.393-394.

²²³ WINROW, Gareth, "Turkey and The Newly Independent States of General Asia and the Transcaucasus", **Middle East Review of International Affairs**, Vol.1, No.2 – Temmuz 1997; <http://meria.idc.ac.il/journal/1997/issue2/jv1n2a5.html> . Erişim: 08.04.2008

havzasında Rusya'nın ve İran'ın etkinliğini en aza indirgeyen, buna karşın Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın görece düşük lojistik maliyetle ürünlerini dünya fiyatlarından satabildikleri bütünsel enerji rejiminin doğmasına izin verebilecek bir jeo-politik konuma sahiptir.²²⁴ Üstelik Türkiye giderek büyüyen iç pazarı nedeniyle Hazar petrol ve gazı için en iyi pazarlardan bir tanesidir.

Azerbaycan'ı doğal bir dost ve müttefik olarak değerlendiren Türkiye, bölgeye kendi nüfuz alanına açılan yeni bir bölge olarak bakmaktadır. Türkiye Rusya'ya karşı bölgesel statukonun yeniden düzenlenebilmesi fırsatının doğduğunu görmekte ve elinden geldiği kadar bu yönde çalışmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye Azerbaycan'daki ticari ve yatırım faaliyetlerini arttırmıştır.²²⁵

Sovyetler Birliği'nin dağılışının ardından, kurulan Yeni Türk Cumhuriyetleri ile ortak etnisiti ve dil bağlarını paylaşan Türkiye, kendisini Avrasya'nın merkezindeki yeni bir Türk blokunun potansiyel lideri olarak görmüştür. Orta Asya'ya köprü olarak Transkafkasya ve özellikle Azerbaycan, Türkiye'nin jeopolitik hedefleri için çok önemlidir. Ancak Türkiye'nin bölgedeki istikrarsızlıkla, özellikle Dağlık Karabağ çatışmasıyla ve aynı zamanda kendisinin dış politika hedeflerini gerçekleştirmenin önündeki potansiyel engeller olarak Rusya ve İran'ın faaliyetleriyle uğraşması gerekmiştir.²²⁶

“Siyasi ve iktisadi yönleriyle bütünleşmiş bir Türk dünyasının oluşumu için esen heyecan dalgası, çetin siyasi ve iktisadi gerçekler karşısında yumuşamış, Türkiye'nin Türk cumhuriyetlerine dönük politikası kararlılık kazanmıştır. Daha yakın siyasi işbirliği ve daha kapsamlı iktisadi ilişkiler uzun vadeli hedefler olarak korunmaktadır. Ancak, bunlara ulaşabilmek için Türk cumhuriyetlerinde iktisat, kültür ve siyaset alanlarında birçok dönüşümün gerçekleşmesi gerektiği artık

²²⁴ Mert Gökırmak, “Türkiye Rusya İlişkileri ve Petrol Taşımacılığı Sorunu: Jeopolitik Bir Değerlendirme”, in Faruk SONMEZOGLU (Der.) **Değişen Dünya ve Türkiye**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1996. s. 161-178.

²²⁵ BLANK Stephen., **a.g.e.**, s.4.

²²⁶ CROISSANT Cynthia M.-CROISSANT Michael P., **a.g.e.**, s.25'ten Aktaran: Osman Nuri Aras, **a.g.e.**, s.219.

anlaşlmıştır. Bu hedef çerçevesinde kültürel bağlar teşvik edilmekte ve Rus olmayan dünya ile bağların yoğunlaşması desteklenmektedir.”²²⁷

Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan daha bağımsızlıklarının ilk yıllarında doğal kaynaklarını dünya piyasalarına ulaştırarak elde edecekleri maddi zenginliğin farkındaydılar. Bu durum mali sorunlarla boğuşa gelen bir Türkiye'nin, bu ülkeler nezdinde anlamını bulanıklaştırmıştır. Türkiye'nin şansını azaltan diğer bir nokta bu ülkedeki petrol ve gaz altyapısıyla petrol endüstrisinin yeteri kadar gelişmemiş olmasıdır. Tüm bu faktörler Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan nezdinde Türkiye'yi ekonomik anlamda cazip kılmamaktadır. Nitekim Türkiye'nin Hazar havzasındaki varlığı daha çok siyasi endişelerin bir sonucudur. Bu durum Azerbaycan ile olan ilişkilerde belirleyiciyken, Kazakistan ve Türkmenistan için aynı ölçüde etkin değildir. Elindeki avantaj ve dezavantajları bilen Türkiye'nin en büyük kozu politikalarının ABD'nin çıkar ve amaçlarıyla uyuyuyor olmasıdır. Tüm bu hususlar bir arada düşünüldüğünde, Türkiye'yi ABD'nin Hazar'daki çıkarlarını destekleyen bir katalizör rolü üstlenmiş ve belli sınırlar içerisinde de olsa yükselen bir grafik çizen bir bölgesel güç adayı olarak tanımlamak mümkündür.²²⁸

Türkiye, “ulusal dava” anlayışı ile üzerinde durduğu ‘Hazar ve Orta Asya petrollerinin Türkiye üzerinden taşınması ve Batı'ya pazarlanması’ tercihini ifade etmekte olan “Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı” projesinin gerçekleşmesine yönelik amacına, nihayet Kasım 1999'da İstanbul'da imzalanan anlaşma ile büyük ölçüde erişti. Türkiye bu projeye, haklı olarak ‘kar elde etme’ düşüncesinden öte “jeopolitik” kaygılarla eğilmekteydi. Devamı gelmesi şartıyla, bu aşamada elde edilen sonuç, gerek bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını kurumsallaştırmaları, gerekse Türkiye'nin etkinliğinin ve jeopolitik artılarının çoğalması adına ciddi bir dönemeç ve Türkiye açısından kazanım niteliğindedir.²²⁹

Türkiye'nin, İran üzerinden Bakü-Ceyhan projesini önerme ve böylelikle pazarlık şansını artırma şansı varken; ABD'nin, projeyi bugünkü biçimiyle

²²⁷ Gül Turan ;İlter Turan- “Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri”, **‘Türk Dış Politikasının Analizi’**, der:Faruk SÖNMEZOĞLU, Der Yayınları, İstanbul-2001. s.424.

²²⁸ AKYOL, Kürşat, “Petrol Oyunundaki Kırmızı Şapkalı Kız: Türkiye”, **Görüş, TUSİAD**, Haziran-Temmuz 1997, No. 32, s. 42-45

²²⁹ ARAS,**a.g.e.**,s.220.

desteklemekten başka çaresi bulunmamaktaydı. Çünkü, ABD, Hazar ve Orta Asya Petrollerinin taşınmasında, Rusya'nın mevcut ve potansiyel müttefiki olan İran'a güvenemediği gibi, Çin ve Rusya'nın etki alanına dahil olacağını bildiği için diğer alternatif güzergahlara da soğuk bakmaktaydı. Bu bakımdan ABD'nin tek çıkar yolu, Gürcistan üzerinden "Bakü-Ceyhan Hattı" idi. Bu gerçeğin diğer bir anlatımı ise mevcut şekli ile "Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı"nın, Türkiye'den çok ABD'nin projesi olduğu idi. O halde projenin asıl yükü de, Türkiye değil ABD'nin omuzlarına binmeliydi. En azından ABD ile Türkiye arasında dengeli paylaşılmalıydı. O takdirde Türkiye, jeopolitik kazancına ek olarak, uzun vadede kendisi için ciddi anlam taşıyan büyüklükteki bir maddi kaynağa da erişmiş bulunacaktı.²³⁰

"Türkiye'nin gözden kaçırdığı hususların başında Turki cumhuriyetlerin Sovyet döneminde birbirlerinden çok farklı toplumlar haline gelmiş olması yer alır. Üstelik devlet kadroları neredeyse tamamen eski Komünist Partisi mensupları tarafından yönetiliyordu. Türkiye'nin bu ülkelerin liderleriyle buluştuğu ilk ortak platform olan 1992 yılındaki Ankara Zirvesi, aslında Türkiye'nin kendisinin düşündüğü ölçülerde bir etkinliğe kavuşamayacağını da işaret etmiştir. Nitekim zirve deklarasyonu somut bir bütünleşme içermiyor, kültürden savunmaya kadar geniş bir yelpazede işbirliğinin arttırılmasının faydalı olacağına değiniyordu."²³¹

Türkiye'nin Türki cumhuriyetlerin özgünlüklerini fark edememesi bu ülkelerin birbirlerinden farklılaştıkları noktalardaki dış politika seçeneklerinin de önceden kestirilemeyeşini beraberinde getirmiştir. Bunun en güzel örneği Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın Hazar havzasından elde ettikleri doğal kaynak zenginliği ile diğer cumhuriyetlerden temelde farklılaşmasıdır. Halbuki Türkiye bu üç ülke için ayrı bir strateji geliştirmeyi düşünmemiştir. Oysa Hazar kaynaklı petrol ve gaz projelerinde bu üç ülke taşıma projelerinin hayata geçirilmesi anlamında ortak aday, buna karşın aynı pazarlara hitap etmelerinden mütevellit rakiplerdi. Türkiye bu üç ülkenin farklılaşma noktalarını tespit edip bu ikilemi önceden sezseydi, Hazar projelerinin ancak bir bütünlük içerisinde gerçekleştirildiği takdirde, kendisine avantaj sağlayabileceğini anlayabilirdi. Başka bir deyişle, Orta Asya ve Kafkasya'da

²³⁰ ARAS, a.g.e., s.220.

²³¹ BİLGİN, a.g.e., s.67.

Türkiye'nin etkinlik kazanması, ancak bu üç ülkenin özgüllüklerinin bir arada düşünüldüğü ve Azerbaycan'dan başlayıp Türkiye'ye uzanan BTC petrol boru hattı ile BTE doğal gaz boru hatlarına ilave olarak, Türkmenistan'dan başlayan Trans-Hazar gaz projesinin yaşama geçirilmesiyle mümkün olabilirdi. Oysa Türkiye kültürel anlamda tüm Turki Cumhuriyetleri bütünsel bir yaklaşımla ele alıp, bu üç ülkenin özgüllüklerini ihmal etmiş, bu arada bu üç ülke arasında enerji anlamında kurulması gereken bütünlük yerine Azerbaycan, Rusya ve İran'la münferit boru hatları anlaşmaları ile gaz sözleşmeleri yapmıştır.²³²

Kişisel kazanç katsayılarına yönelik mulahazalardan oldu bittiye getirilmek üzere bulunan "Mavi Akım" projesi, ekonomik açıdan olduğu kadar ve hatta ondan da büyük ölçüde Türkiye'nin jeo-stratejik geleceğine ağır bir darbe anlamını taşımaktadır. Çünkü bu proje sonucunda Türkiye, tüketeceği doğal gazın %75'ini Rusya'dan satın almak durumunda olacaktır. Bu ise Türkiye'nin enerji kaynakları bakımından Rusya'ya bağlanmasından başka bir anlam taşımamaktadır. Oysa ki, Kafkaslar ve Orta Asya cumhuriyetleri, Rusya'nın hegemonyasından Türkiye'ye sığınmaktaydı. "Mavi Akım" projesi, Rusya lehine yaratacağı jeopolitik yükselişle kalmamakta; Türkmenistan'ın ucuza sattığı doğal gazı Türkiye'nin pahalıya satın alması gibi bir garip sonucu da doğurmakta; üretici ve tüketicinin zarar edeceği böyle bir denklemde, aradaki kar Rusya'ya kalacaktır.²³³

"Bu süreçte Türkiye'nin en önemli sorunu tutarlı bir devlet politikasının olmayışı ve enerji politikasının hükümetlere göre sil baştan yeniden tanımlanmasıdır."²³⁴ Bu zaafı iyi gören Rusya hükümetler nezdinde kurduğu iyi bağlantılarla Trans-Hazar projelerini rafa kaldıracak olan 25 yıllık bir süreyi kapsayan Mavi Akım doğal gaz projesini hayata geçirmiştir. Bu proje Hazar'da oluşabilecek ve Türkiye'nin kilit rol oynayabileceği bütünsel bir enerji rejiminin doğmasına izin vermezken, Türkiye'nin önemli bir petrol ve gaz pazarı olmaktan öteye gitmesini engellemiş ve Türkiye'nin gaz tedarikinde yüzde 67 gibi ciddi bir oranda Rusya'ya bağımlı olmasını sağlamıştır. Bu noktada Türkiye'nin artan enerji ihtiyacına mukabil yapılan başarısız

²³² BİLGİN, a.g.e., s.67-68.

²³³ KARACABEY Kurşat, "Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattının Gececeği Ülkelerin Jeopolitiği, **Türkistan Bulteni**, S.099, 12 şubat 2000.

²³⁴ BÖLÜKBAŞI, Suha, "Ankara's Baku-Centered Transcaucasia Policy: Has It Failed?" **The Middle East Journal**, Vol. 51, No. 1, 1997.

doğal gaz anlaşmaları ve bu anlaşmaların ülkeye getirdiği gereksiz yüklerin ortaya çıkmasıyla alternatif proje üretmedeki eksiklikler dikkat çekmektedir.²³⁵

2010 yılı için yapılan projeksiyonlara göre Türkiye aldığı doğal gazın yüzde 55'ini Rusya'dan, yüzde 20'sini İran'dan ve yüzde 13'ünü Azerbaycan'dan, yüzde 12'sini ise Cezayir ve Nijerya'dan karşılayacaktır. Rus gazının yüzde 30'u Mavi Akım yoluyla gelirken, yüzde 25'lik oranı Bulgaristan üzerinden gelecektir. Bu kompozisyonda dahi Rusya'ya bağımlılık vardır ki, İran'ın gelecekte nasıl bir rol oynayacağı belirsizken Cezayir ve Nijerya da güven veren tedarikçiler değillerdir. Bu anlamda Rusya'nın doğal gazdaki payının en az yüzde 55 olacağını, bunun Hazar'dan başka tedarikçi bulunmadığı sürece yüzde seksenlere kadar çıkabileceği belirtilmelidir. Nitekim Türkiye'nin Hazar havzasını içeren bütünsel bir enerji politikası üretememesi, Azerbaycan'la ilişkilerini geliştirirken Türkmenistan'ı küstürmesi, Kazakistan'la ise yeterli yakınlığı sağlayamaması bu eksikliğin bir sonucudur.²³⁶

²³⁵ BİLGİN,a.g.e.,s.69.

²³⁶ BİLGİN,a.g.e.,s.73.

3.2.2. Bölgede Aktör Olmaya Çalışan İran'ın Tutumu

Harita -5: İran

İran denilince akla petrol ve Şii rejimi gelmektedir. Gerçekten de bu iki unsur 1970'li yıllardan başlayarak giderek artan biçimde İran'ın kaderinde etkili olmuştur. 1979 yılında Şah Rıza Pehlevi'nin yönetimindeki monarşinin yıkılması ve yerine radikal Şii anlayışla kurulan dini rejimin gelmesi bu ülkedeki petrolün uluslararası dinamiklerle olan etkileşimiyle yakından ilgilidir.

1971'de varili 1.79 dolar olan ham petrolün fiyatı, 1973 sonunda 11.65 dolara yükselmiş ve bu süreçte hükümetin petrol geliri 1972'de 2.3 milyar dolardan, 1974'te 18.5 milyar dolara ve 1977'de 20 milyar dolara yükselmiştir ve bu rakamlar 1970-80 arası sanayileşmiş ülkelerin yıllık büyüme oranının yüzde 3,1 olduğu bir ortamda, İran'a yüzde 11.4 oranında ortalama yıllık büyüme getirmiştir.²³⁷

İran'ın bu kadar kısa zamanda elde ettiği büyük petrol geliri olumlu sonuçlar doğurmamıştır. Her şeyden önce toplumsal gelişimin doğal dinamiği bozulmuştur. Toplumun bozulan dinamiği Şah'ın sahip olduğunu sandığı taban desteğini her geçen gün azaltmıştır. Buna karşın Şah petrol gelirlerinin yanı sıra ABD'nin de desteğini alarak mevkiini sağlamlaştırma çabasına girmiştir. Bu yakınlık aynı zamanda SSCB'den duyulan endişenin bir sonucuydu. Monarşinin en büyük korkusu, başta Kuzey İran'daki Azeriler olmak üzere halk kitlesinin sosyalist akımların tesiriyle SSCB tarafından manipüle edilip, rejime karşı ayaklanacağıydı. SSCB'den duyulan

²³⁷ ARI Tayyar, "İrak, İran ve ABD", Alfa Yayınları, 2004, s. 332-333

endişeyle ABD'ye yakınlaşan İran, bu ülkeden önemli miktarlarda konvansiyonel silah satın almaya başlamıştır. Bu arada monarşinin korktuğu başına gelmiştir. Monarşinin tasfiyesi başlamış, ancak rejim aleyhtarlığı Şii odaklı dini bir temele oturarak kendisini SSCB'den bağımsızlaştırmıştır.

Giderek artan hoşnutsuzlukla 1979 yılı Ocak ayının ortalarında Şah'ın tatil yapmak üzere ülke dışına çıkmasıyla olayların akışı ivme kazanarak 1979 devrimine uzanan silsileyi başlatmıştır. Şii'lerin iktidara gelmesiyle kendi sınırları içerisindeki Şii'lerin olası hareketlerinden endişe duyan Irak su yollarıyla petrol paylaşımını da bahane ederek İran'a saldırmış ve 1980-1988 arasında sürecek bedeli yüksek bir savaşı başlatmıştır.²³⁸

İran'ın kaderinde birbirini takip eden dönüm noktası niteliğinde iki olay önemli bir rol oynamıştır. Bu olaylardan ilki, Humeyni'nin 3 Haziran 1989'da ölmesiyle yerine Ali Hamaney'in dini liderliğe gelmesi ve bu süreçte Ali Ekber Haşimi Rafsancani'nin seçimlerle, 1989-1997 arasında iki dönem üst üste cumhurbaşkanlığı yapması ve 1997'de yerini gene seçimle gelen Muhammed Hatemi'ye bırakmasıdır. Böylelikle İran, Humeyni'nin dini liderliğindeki radikal uzlaşmaz dış politika tutumundan muhafazakar ama uzlaşmaya açık bir çizgiye doğru hareket etmiştir. Bu zaman dilimindeki ikinci önemli olay ise 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla dış politikanın yeniden tanımlanma gereği olmuştur. Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle her şeyden önce önemli bir tehdit ortadan kalkmıştır. Bu durum İran'ı çevre ülkelerle olan ilişkilerde daha rahat kılarken, siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerini yeniden tanımlama imkanını ortaya çıkarmıştır. Başka bir deyişle, bir yandan Sovyet tehdidiyle, diğer yandan rejiminin sempati bulamaması nedeniyle içine kapanan İran dünyaya açılma imkanını bulmuştur.²³⁹

İran politikasında ekonomik hedeflerin, ideolojik hedeflerin gerisinde olduğu görülmektedir. Ancak objektif açıdan, İran ekonomisinin zayıf olması, İran'ın Türk soylu olmaması ve yerli Müslüman devletlerin İslami radikalizmden korkmaları; subjektif açıdan ise, ABD'nin bilinçli ve planlı anti-İran politikası yürütmesi ve

²³⁸ BİLGİN, a.g.e., s.54.

²³⁹ BİLGİN, a.g.e., s.55.

bölgedeki liberal veya Batı yönlü Müslüman rejimleri desteklemesi nedeniyle İran'ın Hazar bölgesinde nüfuzunun azalmakta olduğu görülmektedir.²⁴⁰

İran'ın siyasi ve kültürel alanlardaki hareket kabiliyeti rejiminden ve etnik yapısından kaynaklanan sorunlardan dolayı halen kısıtlıdır. Buna karşın ekonomik gerçekler, İran'ın Hazar havzasının yeniden şekillenen enerji rejimi sayesinde dünyaya açılabileceğini işaret etmektedir. İran'ın Hazar havzasının enerji rejiminde belirleyici bir rol üstlenebilmesinin önünde pek çok engel vardır. Bu engelleri bölge dışı ve bölge içi dinamiklere bakarak sıralamak mümkündür. Birleşmiş Milletler çerçevesinde uygulanan yaptırımlar, ABD'nin olumsuz tutumu ve İran İslam rejiminin dünya kamuoyuna sıcak gelmemesi bu ülkeyi önemli ölçülerde yalnızlığa mahkum etmekte ve hareket alanını kısıtlamaktadır. Aslında tüm bu faktörlerin arkasında ABD'nin İran'ın rejim ihraç etme ve bölgesel gücünü artırma ihtimaline karşı getirdiği tedbirler yer almaktadır.²⁴¹

İran, jeopolitik ve konjonktürel gerektirmeler sonucu, Rusya için “en katlanılabilir partner” oluştururken; gerek bu özelliği, gerekse aldıkları sosyalist terbiyenin de etkisi ile köktenci ve radikal İslamcı yaklaşımlara elverişli bir zemin oluşturmayan Orta Asya coğrafyasında, Türkiye ölçeğinde etkin ve belirleyici olma şansından uzaklığı nedeniyle, ABD tarafından, gözden çıkarılması olanak dahilinde bulunan bir “bölgesel müttefik aday” olarak ihtiyatla izlenmektedir. Değilse, esasen ABD ile İran arasında, kökü eskilere dayanan ve özellikle Şah döneminde en ileri düzeyine erişmiş bulunan geleneksel sayılabilecek bir işbirliği geçmişi bulunmaktadır. Ayetullah Humeyni dönemi ile birlikte ise, bu iki ülke arasında gerginlikler süre gelmiştir. İran'ın, “yumuşak karınları” benzerlik ve yekdiğeri ile ilişki arz eden Rusya'yı tercih zorunluluğu ve çıkan son nükleer kriz, iki ülkenin eski dostluk günlerine dönmesini önemli ölçüde sınırlandıracak temel faktördür. ABD ‘İran sorununu’ bir an önce çözüp, eskiden olduğu gibi İran'ın rezervlerini kendi jeopolitik amaçları, ilk başta AB ülkelerinin enerjide artan Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltmak için kullanmayı çıkarlarına uygun görmektedir. Bunun için

²⁴⁰ ARAS, a.g.e., s.247.

²⁴¹ BİLGİN, a.g.e., s.55.

nükleer krizi bir an önce çözmeye çalışması, diplomatik veya askeri yollarla, mantıklı görünmektedir.²⁴²

İran'ın etkinliğini arttırmasını engelleyen bölgesel faktörler daha karmaşık bir yapıya haizdir. ABD gibi Batılı ülkeler için İran'ın İslami özelliği bir rejim sorunuken, bölge içinde aynı zamanda bir mezhep farklılığı olarak belirginleşmektedir. Bu bakımdan İran'ın İslami kimliğine rejim sorunu ve mezhep farklılığı açılarından ele almak gerekir. İran rejiminin tehdit olarak algılanmasının en önemli sebebi Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın devlet kimliğindeki laik unsurlardır. Sovyet döneminde dinin tasfiyesi bu ülkelerde özellikle devlet kademelerindeki laik anlayışın katı bir biçimde kemikleşmesini beraberinde getirmiştir. Sovyet sonrası dönemde de bu gelenek sürmüştür. Halk dinin gereklerini rahatlıkla yerine getirmekte, buna karşın devlet laik kimliğini sürdürmektedir. Bunun sebebi her üç ülkede de devlet kademelerinin Sovyet döneminde kendisine siyasi yer edinmiş kişiler tarafından kontrol edilmesi ve bu kişilerin laikliği bir nevi güvence olarak düşünmeleridir. Mezhep açısından ele alındığında Kazakistan ve Türkmenistan, Sünni nüfuslarıyla Azerbaycan'dan farklılık arz etmektedir. Kazakistan ve Türkmenistan'da Müslüman nüfusun çoğunluğu Sünni'dir. Bu noktada belirtilmelidir ki, Kazakistan nüfusunun neredeyse yarısı Slav kökenli Ortodoks'tur. Sonuç olarak, İran'ın Şii niteliği bu ülkelerde potansiyel bir tehdit olarak algılanmaktadır. Azerbaycan Şii bir nüfus barındırmasına rağmen, bu ülkedeki Şiiğin kültürel tanımı İran'dakinden farklıdır.

Bu durum İran'ın etnik yapısı düşünüldüğünde iyice karmaşıklaşmaktadır. Bunun sebebi Kuzey İran'da sayıları 20 milyonu bulan Azeri nüfustur. Buradaki Azeriler kültür, dinin laik yorumu ve dil açısından Azerbaycan'a çok yakın özellikler arz etmektedirler. Bu durum İran'daki Azerilerle, Azerbaycan arasında ileride artan bir yakınlaşma olabileceğini işaret etmektedir.²⁴³ Böyle bir yakınlaşmanın barındırdığı potansiyel tehlikelerin boyutu, İran'ın dini lideri Hameney'in Azeri kökenli olmasına rağmen Azerbaycan'a karşı izlediği mesafeli tutumdan daha iyi

²⁴² “Mirovaya energetika: vzglyad na desyat' let vpered”.

<http://www.polit.ru/research/2007/01/29/energy.html>. Erişim: 24.02.2007

²⁴³ DELAVAUD, Claude Collin, Geopolitique de l'Asie, Paris, **Presses Universitaires de France**, 1993, s. 106-107'ten Aktaran: Mert Bilgin, a.g.e.,s.56.

anlaşılabilir.²⁴⁴ Başka bir deyişle, İran Azerbaycan ve Orta Asya ülkelerine, laiklik, mezhep farklılığı ve özellikle Azerbaycan'ın İran'daki Azeri nüfusunun üzerinde etkili olabileceği endişeleriyle şüpheyle yaklaşmaktadır.²⁴⁵

İran post-Sovyet, Hazar Havzası üçlüsüne hem umut, hem de endişe ile bakmıştır. Bir yandan da bölge, uluslararası planda yalnızlık içinde bırakılan İran'a, doldurmayı arzu ettiği bir güç boşluğu sunmuştur. Özellikle, Tahran Ermenistan ve Azerbaycan ile güçlü bağlar kurmayı ve böylece bölgedeki baş rakibi Türkiye'nin Orta Asya'nın Müslüman cumhuriyetlerine kendi nüfuzunu yaymasını engellemeyi ummuştur. Diğer yandan da, Tahran Azerbaycan'daki gelişmelerin İran'ın kuzeybatısında ikamet eden 20 milyon civarında etnik Azerbaycan Türk'ü arasında ayrılıkçı duyguların arttırmasına neden olabileceğinden endişe duymuştur. Böylece İran, Transkafkasya ve Orta Asya'ya yönelik politikasında, nüfuzunu yayma ve güvenlik bütünlüğünü devam ettirme arasında denge kurmaya çalışmıştır.²⁴⁶

Bu siyasi endişelerin yanı sıra ekonomik gereklere de bakmak gerekmektedir. Bu anlamda İran'ın Hazar'daki rolü iki boyutludur. Birinci boyut, İran'ın Hazar havzasında rekabet eden bir hidrokarbon üreticisi olup, Hazar'ın paylaşımından en büyük payı almak için verdiği mücadeleden doğar. Buna karşın İran, SSCB'nin dağılmasından sonra Hazar'daki yeni komşuları olan Rusya, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'la paylaşım mücadelesine, işbirliği arayışlarına girmekten kaçınmamıştır. Bunun sebebi ortaya çıkan yeni statü arayışında İran'ın dev bir SSCB ile değil, her bir komşusuyla ayrı ayrı muhatap olmasıyla elindeki işbirliği ve pazarlık imkanlarının artmış olmasıdır. Hazar'a kıyıdaş bir devlet olarak İran, Hazar'ın Sovyet sonrasında yeniden belirlenmekte olan hukuki statüsünde söz sahibidir. Haklarını en geniş alana yaymak için İran kendi tezine uygun argümanları olan komşularıyla işbirliği yapıp, diğer tezleri çürütmeye çalışmaktadır. Buna karşın

²⁴⁴ Taha Akyol, "İran ve Azeriler", *Milliyet*, 14-08-2001, s.15.

²⁴⁵ Nihal İncioğlu, *Yeni Türk Cumhuriyetlerinde Toplumsal Bölünmeler, Siyasi Güçler ve Yeni Siyasal Yapılanma*, Buşra BEHAR ERSANLI (Ed.), Ankara, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.

²⁴⁶ CROISSANT Cynthia M.-CROISSANT Michael P., *a.g.e.*, s.25'ten Aktaran: Osman Nuri Aras, *a.g.e.*, s.243.

karma çözümlere daha açık görünen Kazakistan ve Türkmenistan Rusya ve İran'la aynı platformda buluşabileceklerinin işaretini vermişlerdir.²⁴⁷

Sovyetler sonrası Hazar'da çıkarılan petrolün Batıya taşınması, İran'ı bir hayli endişelendirmektedir. Çünkü, Hazar'da çıkarılan petrolün artması, İran petrolüne olan talebi azaltacak ve böylece petrol fiyatları düşebilecektir. Rusya'nın 1921 ve 1940 tarihli Sovyet-İran antlaşmalarını ileri sürerek Azerbaycan'ın yaptığı petrol antlaşmalarını tanımama tutumunun belirginleşmesinin ardından İran, Rusya'nın yanında yer alarak, Ekim 1994'te Moskova'da, söz konusu antlaşmaları güncelleştirme amacına yönelik olarak Hazar'a kıyıdaş beş devletin temsilcilerinin katıldığı toplantıya, Rusya'nın yanı sıra ön ayak oldu. Ancak Rusya ve İran'ın ortak hareket ettiği toplantıda, Azerbaycan petrol antlaşmalarını gayri hukuki konuma düşürecek olan antlaşmayı imzalamadı.²⁴⁸

İran ayrıca, özellikle Rusya silah ve teknik know-how sağlama konusunda istekli oldukça, önemli sorunların varolduğu bölgede, Rusya'yı kendine düşman etmede bir kazanç da görmemektedir. Her iki ülkenin çıkarları, Ermenistan'a ve dolayısıyla Dağlık Karabağ sorununa yaklaşımlarını da aynı çizgiye çekmektedir. Rusya ile İran'ın Ermenistan'da çıkarları uzlaşmaktadır. Bu ülke Rusya için Kafkasya'da geleneksel Ortodoks müttefiktir. İran'la Erivan'ı tarihi jeopolitik bağlar bağlamaktadır. İran'la Türkiye arasında olan geleneksel rekabet zemininde İran, Ermenistan'ın çıkarlarını ve Dağlık Karabağ'a özel statü verilmesini aktif bir şekilde kabul etmektedir. İran Ermenistan'a fazla miktarda askeri-siyasi-ekonomik destek vermiştir.²⁴⁹

Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Karabağ sorununa, nispeten ihtiyatla yaklaşan İran, İran'daki Azerbaycanlıların bulunduğu bölgeyi de kapsayacak bir "Büyük Azerbaycan" sorunundan ise endişe etmektedir.

²⁴⁷ STARR, Frederick, "Power Failure: American Policy in the Caspian", **The National Interest**, No. 47, Bahar 1997, s. 20-29'ten Aktaran: Mert Bilgin, a.g.e., s.58.

²⁴⁸ ARAS, a.g.e., s.244-245.

²⁴⁹ BLANK Stephan, "Russia and the Gulf", **Perspectives**, S. 1, No.4, Aralık 1996-şubat 1997, <http://www.sam.gov.tr/perceptions/Volume1/Dec1996-Feb1997/RUSSIAANDTHEGULF.pdf>; Erişim (10.09.2007)

İran, Azerbaycan karşısı tutumunu, Aralık 1998'de yabancı şirketler ile imzaladığı petrol anlaşmaları ile devam ettirmiştir. Ayrıca İngiliz-Hollanda ortaklığı ile Shell ve İngiliz Lasmoya İnan arasında Hazar Denizi'nden petrol çıkarmaya yönelik bir anlaşma oldu. 20 milyon dolar olacak maliyeti Shell ve Lasmoya karşılayacak.²⁵⁰ Milli İnan Petrol şirketi'nin Royal Dutch-Shell ve Lasmoya şirketleriyle imzaladığı anlaşma, Azerbaycan'ın Hazar'daki sektörüne ait bazı yatakları da kapsadığı, Azerbaycan tarafından iddia edilmektedir. Türkmenistan ile Kepez yatağı konusunda varolan anlamazlığı çözememiş olan Azerbaycan, İnan ile yeni anlaşmazlığı Sovyet-İnan arasındaki iki taraflı anlaşmalarla açıkça karara bağlanan bir konu olarak kabul etmekte ve İnan'ın imzaladığı anlaşmayı yasal olarak kabul etmemektedir. Bu nedenle SOCAR, İnan'ın bu tutumu karşısında, söz konusu yataklar hakkında bir hafta gibi kısa bir süre içinde, ihale gerçekleştirmek zorunda kaldı.²⁵¹

İnan Hazar hidrokarbonlarını kendisine uygulanan tecride son verebilmek ve uluslararası ticari sisteme girebilmek için önemli bir fırsat olarak değerlendirmektedir.²⁵² İnan'ın 93 milyar varillik kanıtlanmış petrol rezervi halen 4 milyon varil olan günlük üretiminin 2020'de 5.5 milyon varile yukseleceğini işaret etmektedir. Dünya doğal gaz rezervinin yaklaşık yüzde 16'sinin bu ülkede yer aldığı düşünüldüğünde bu önemin boyutu daha anlaşılır hale gelecektir.²⁵³

İnan'ın kesinleşmiş petrol rezervi dünya toplamının yüzde 10'una tekabül eden 125 milyar varildir. OPEC kotası çerçevesinde günlük üretim miktarı ise 3.8 milyon varildir. Bu kota İnan'ın 1974 yılı üretiminin günlük 6 milyon varil olduğu düşünüldüğünde oldukça düşük kalmaktadır. Nitekim İnan'ın 1979 devrimiyle başlayan ve İnan-İnan savaşı sonrası pekişen ve bu ülkenin yalnızlığını arttıran sebepler arasında İnan'ın üretimini arttırması halinde piyasa dengelerini değiştirebileceği gerçeği yer almaktadır.

²⁵⁰ Avrasya Dosyası, Ocak 1999/1, say.6; **Avrasya Dosyası**, Aralık 1998/1, s.6

²⁵¹ HUSSEYNOV Rauf, "Azerbaijan Snarls at İnan Oil Deal", **Baku Sun Newspaper**, V.1, 17 December1998. s.1-2.

²⁵² "Energeticheskaya strategiya İrana v Kaspiyskom regione".

<http://finance.rol.ru/news/article06901/default.asp?news=26881>. Erişim: 11.04.2007

²⁵³ Tayyar Arı, **a.g.e.**, s. 118

İran toplam ihracat gelirlerinin yüzde sekseninden fazlasını petrol ve türevlerinden elde etmekte, bu da bütçenin neredeyse yüzde ellisine tekabül etmektedir. Petrol fiyatlarındaki varil başına bir dolarlık artış İran'a 900 milyon dolar civarında yıllık ek gelir sağlamaktadır. İran petrol ekonomisi olmanın getirebileceği aşırı değerli milli para, tek endüstriye bağımlılık, fiyat oynamalarına karşı hassasiyet ve rantçı toplumun doğuşu şeklinde özetlenebilecek ve Hollanda Hastalığı diye tabir edilen ekonomik sorunları engelleyebilmek için petrol stabilizasyon fonunu kurmuştur. Gelir artışına ve bu fonun varlığına rağmen, ABD'nin izolasyon politikası sebebiyle İran dış borcu, fakirliği, yüksek ve verimsiz subvansiyonların yükü, bütçe açıkları ve işsizlik gibi sorunlar yumağıyla uğraşmak durumundadır.

Buna karşın İran uluslararası arenadaki yalnızlığını aşmak adına girişimlerde bulunmuştur. Bunlardan ilki, İran'ı yabancı yatırımcılara cazip kılacak bir enerji ve gümrük rejimine ulaştırmak, diğeri ise özellikle Hazar havzasında faaliyet gösteren aktörlerle işbirliklerini geliştirerek dünya piyasalarıyla entegrasyonunu sağlamaktır. 2002 yılında İran, 1979 devriminden bu yana izlediği politikadan keskin bir dönüşü ifade eden "Yabancı Yatırımların Çekilmesi ve Korunması" başlığını taşıyan bir dizi yasal düzenlemeyi kabul ederek, yatırım prosedürlerini kısaltmış, kar transferini garantiye almış ve hatta belirli ölçülerde yatırım kolaylıkları sağlamıştır. 2003 yılında yürürlüğe giren bu yasayla, zaten Hazar'da faaliyet göstermekte olan pek çok firma için, İran oldukça cazip bir yatırım alanı haline gelmektedir. Tüm dezavantajlarına rağmen İran'a yapılan yabancı yatırımlar, başta ENI ve TotalFinaElf olmak üzere Avrupa menşeli firmalarca gerçekleştiriliyor görünmektedir. Bunun yanı sıra, Malezya'dan Petronas, hatta Bow Valley Energy gibi Kanada'dan gelen firmalar önemli ölçülerde yatırım arayışındadırlar.²⁵⁴

Ortak egemenlik argumanı savunuculuğu ile Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın imzalamış olduğu petrol sözleşmelerini tanımama eğiliminde olmasına rağmen İran, Şah Deniz anlaşmasıyla ABD şirketlerinin dahil olmadığı uluslararası konsorsiyuma katılarak Hazar'ın enerji kaynaklarının geliştirilmesinde

²⁵⁴ BİLGİN, a.g.e., s. 60-61.

önemli bir rol üstlenmiştir. ABD'nin uyguladığı kısıtlamaları aşmak üzere Hazar devletleriyle ikili antlaşmalar imzalamıştır.²⁵⁵

İran'ın Hazar bölgesindeki gelişmelere katılma amaçları şöyle sıralanabilir:²⁵⁶

1. İzolasyondan kurtularak ve bağımsızlık adımları atmaya müktedir olarak dünya politikasında etkinliğini arttırmak ,
2. Yeni Müslüman devletlerdeki geçmiş Sovyet politikacılarının gözünde kendini yüceltme çabası,
3. Orta Doğu'da merkezi yerlerden birini tutmak,
4. Petrol ve doğal gaz işletmesinden ekonomik gelirler elde etmek.

İran'ın en önemli arzusu, eşanlı olarak üretimini arttırmayı başarıp, dünya piyasalarındaki yalnızlığına son verip, uluslararası ortaklık ve işbirliklerine girebilmektir. İran'ın çokuluslu firmalarla işbirliğini geliştirebilmesi halinde üretim artışı Asya pazarlarının olumlu katkısıyla OPEC hedeflerine zarar vermeyecektir. Bu durumda İran alternatif bir güç adayı haline gelmektedir. İran hali hazırda Hazar havzasında üretim yapmamasına rağmen, önemli işbirliği potansiyelini arz etmektedir. İran kuzeyde Hazar'a, güneyde Körfez'e kıyıdadır. İran'ın sahip olduğu petrol ve gaz alt yapısıyla sunduğu **swap** olanakları bu ülkeyi gerek Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan, gerekse çokuluslu firmalar nezdinde çok cazip bir ortak adayı görünümü kazandırmaktadır.²⁵⁷

Nitekim Kazakistan, Türkmenistan, hatta Azerbaycan, İran'nın kuzey sınırından petrol verip , aynı miktarı körfezden alma imkanına sahiptirler. İran halen Kazakistan ve Türkmenistan menşeli petrolü bu yolla almaktadır. Bunun yanı sıra, İran'daki petrol ve gaz altyapısı, enerji ticaretinin bu bölge üzerinden yoğunlaştırılması için oldukça yeterli görünmektedir. Üstelik İran'ı aşacak petrol ve gaz boru hatları, dünya pazarlarına kolayca ulaşabilecektir. Tüm bu ekonomik gerçekler ülkelerin siyasi

²⁵⁵ ARAS., **a.g.e.**, s.246.

²⁵⁶ 'Konkurentsia: Mobilizovannie i Prizvanie', **Capital Dergisi**. Nisan/Mayıs 1997, s.35-37.

²⁵⁷ "Postavki nefi po şeme zameşcheniya budut uvelicheny do 360 tys. barr. v den"
http://www.eurasia-media.ru/news/news_ru.php?pid=11&catid= . Erişim: 24.02.2007

endişeleriyle örtüşmemektedir. Gene de, başta ABD ve Türkiye olmak üzere, İran'ı bölge dışında tutmak isteyen devletler, İran'ın sunduğu ekonomik avantajları bertaraf edememektedir. Bu arada İran, Türkrnenistan için Rusya'dan sonra ikinci en önemli stratejik ortak olma yolundadır. Kazakistan'ın petrol, Türkmenistan'ın ise gaz ticaretiyle İran'a yakınlaşmalarında, Türkiye'nin Rusya ile Mavi Akım doğal gaz boru hattını, Azerbaycan ile Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattını ve yine Azerbaycan'la Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğal gaz boru hattını hayata geçirirken, Trans-Hazar projelerinin önemini tam olarak idrak edememesi önemli rol oynamıştır.²⁵⁸

Türkiye'nin yanı sıra, İran da Kafkasya ve Orta Asya'da nüfuz sahibi olmak istemesine karşın, İran'ın bu bölgedeki faaliyetleri, gerek dini gerek politik ve ekonomik olarak göz ardı edilemeyecek bir öneme sahip olsa da, şimdiye kadar açık bir sonuç vermemiştir.²⁵⁹ Bölgede Türkiye'nin güçlenmemesi ve Batılı şirketlerin yatırımlarda ağırlık kazanmaması da, İran ve Rusya'nın ortak amaçları arasında yer almaktadır.

²⁵⁸ BİLGİN, a.g.e., s.62-63.

²⁵⁹ GUMPEL Werner, a.g.e., s.17.

SONUÇ

Sovyet döneminde, Hazar'ın enerji rejimini kendi tekelinde tutan Rusya, Sovyetlerin yıkılmasıyla beraber, bu etkinliğini kaybetmeye başlamıştır. Bağımsızlıklarını kazanan Hazar Havzasındaki yeni Cumhuriyetler olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan, kendilerini bir anda değişik güçlerin rekabet alanında buldular. Bir asır önce, aynı çatışma ve rekabete sahne olan bu bölge, bugün daha fazla aktörün rekabet alanı olmuş ve bu rekabet yeni sömürgeci oyunun kuralları ile çok daha karmaşık bir yapıya kavuşmuştur.

Gittikçe artan enerji ihtiyacı, dünyanın etkin güçlerini , hala keşfedilmemiş doğal kaynaklara sahip bu bölgeye çekmektedir. Yeni bağımsızlığını kazanmış bölge devletleri de, sahip oldukları enerji kaynaklarını dünya pazarlarına açarak, geçiş döneminde yaşadıkları ekonomik sıkıntıları aşmayı ve en önemlisi bağımlı oldukları Rusya hegemonyasından kurtulmayı hedeflemektedirler.

Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan, bütçelerinin önemli bir kısmını oluşturan enerji kaynaklarının, tek bir güzergahtan dünya piyasalarına aktarılmasını, kendi bağımsızlıklarını ne kadar tehdit ettiğinin farkındadırlar. Son iki asırdır, hep başkaları tarafından yönetilen bu halklar, ellerine geçen bağımsızlık fırsatını, kolay-kolay bir daha teslim etmek istememektedirler.

Ancak bölgede Sovyetler'in tabii mirasçısı durumunda olan Rusya, elinde bulundurduğu avantajlarını bir anda kaybetmek istememektedir. Yabancı yatırımları, kendisine tehdit olarak algılayan Rusya, Hazar'ın hukuki statüsünü gündeme getirerek, yapılan anlaşmaları geçersiz gösterme gibi, sıcak çatışma ortamlarını destekleme gibi yollara başvurarak, bölgedeki kontrolünü devam ettirmek istemektedir. Tüm bunlara rağmen, bölge devletleri, Rusya'yı dışlamadan, diğer aktörlerle de iyi ilişkiler geliştirip, çok taraflı stratejiler geliştiriyorlar. Çünkü, Rusya'nın bu bölgeler üzerinde hegemonik istekleri olsa da, sağlayacağı avantajlar ve Batı'ya karşı gerektiği zaman dengeleyici bir güç olarak kullanılabilmesi bölge devletleri tarafından göz ardı edilemez.

Bölgenin diğer en önemli aktörü olan ABD, bölgede daha etkin olarak, hem stratejik hem de ekonomik avantajlar sağlamak istemektedir. ABD başlangıçta “Önce Rusya” politikası izlemiş, daha sonra Rusya’nın “Yakın Çevre” stratejileri karşısında politikasını değiştirerek, Hazar enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara aktarılması için “Çoklu Boru Hatları” tezini savunmaya yönelmiştir. Aslında ABD bununla, Rusya ve İran’ı safdışı bırakacak tüm boru hatlarını destekleyebileceğini ilan etmiş bulunmaktadır. Ayrıca, ABD’nin Afganistan’a askeri müdahalesi bölgeye istikrar getirirse, Hazar bölgesi enerji kaynaklarının, Afganistan üzerinden Hint okyanusuna çıkarılması da, ABD’nin kontrolünde alternatif bir güzergah olabilir. Ama Afganistan’ın yakın bir zamanda istikrara kavuşacağını beklemek, çok yanlış olur.

Ayrıca, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan’ın enerji kaynaklarının dünya pazarlarına aktarılması konusunda, beraber hareket etmeleri durumunda, her üç devlet de, hem stratejik hem de ekonomik açıdan büyük avantajlar sağlayabilirler. Örneğin, Kazakistan’ın BTC Boru Hattı’na, Hazar Denizi’nin derinliklerinden çekilmesi öngörülen Deniz Dibi Boru Hattı projesiyle katılması, hem Kazakistana farklı bir güzergah kazandırarak Rusya’ya karşı elini güçlendirmiş olacak, hem de Azerbaycan’ın dolduramayacağı iddia edilen BTC Boru Hattı’nın, tam kapasite çalışmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca, Azerbaycan’ın ‘Şahdeniz’ yatağından çıkarılan gazın, Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattıyla Türkiye’ye naklinin yanı sıra, Türkmenistan’ın da Trans Hazar projesiyle Azerbaycan üzerinden Türkiye’ye gazını ulaştırması pekala mümkündür. Ve bu Türkmenistan’a, kendi doğal gazını uluslararası piyasa fiyatlarından satmasının ve daha fazla gelir sağlamasının yanında, ayrıca stratejik önemini de artıracaktır.

Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla, Moskova merkezli politikasını bırakıp, Orta Asya Cumhuriyetleri ile yakın ilişkiye giren Türkiye, bölgede rekabet eden diğer güçlere göre daha avantajlı konumdaydı. Buna sebep, tarihsel bağlar, kültürel yakınlık ve halklar arasındaki güveni gösterebiliriz. Ama Türkiye hükümetlerinin yaptığı bazı stratejik hatalar, hem bölge devletlerini zor durumda bırakabiliyor, hem de Türkiye’nin bölgede oynamak istediği rolü zayıflatıyor. Buna örnek olarak,

Türkmenistan doğal gazının Trans Hazar Hattı'yla Türkiye'ye taşınması söz konusuysen, Türkiye'nin Rusya'yla imzaladığı Mavi Akım projesi, her iki tarafa, ama özellikle Türkiye'ye telafisi zor zararlar sağlamıştır. Türkiye'nin yaptığı diğer önemli bir hata ise, bölge devletlerini birlikte değerlendirmesi ve stratejilerini ona göre belirlemesidir. Halbuki, bu devletlerin hepsinin ayrı-ayrı değerlendirmesi ve her birinin özel durumları dikkate alınarak, buna göre stratejilerini belirlemesi, Türkiye'nin bu bölgede daha başarılı olmasını sağlayacaktır.

Bölge devletlerinin dikkat etmeleri gereken en önemli konu, Nijerya veya Hollanda'nın yaptığı hataları tekrarlamamalarıdır. Petrol gelirlerinin sadece elit tabakaya akması ve iç çatışmalara sebep olması, Nijerya gibi bu devletleri de istikrarsızlığı sürükleyebilir. 'Hollanda hastalığı' terimi de, 1960-1970'li yıllarda Hollanda'nın yaşadığı ekonomik sıkıntıyla ilgilidir. Hollanda'nın petrol ve doğal gaz çıkarmaya başlaması, diğer sektörler için ilgisini azaltmış, enerji gelirlerinin düşmeye başlamasıyla birlikte de, Hollanda ekonomisi sıkıntıya girmiştir. Bölge devletlerine önerilen model, Norveç modelidir. Yani, petrol ve doğal gazdan elde edilen gelirle, yatırımlar yaparak, ham petrol yerine, işlenmiş petrol ürünleri ihracatını gerçekleştirebilirler. Ayrıca, bu gelirleri petrol dışı sektörler için çekerek, diğer sanayilerinde gelişmesine katkı yaparak, devlet ekonomilerini doğal kaynak ihracatına bağılı olmaktan da kurtarabilirler.

KAYNAKÇA

AKTÜKÜN, İlker: “Uluslararası Sistemde Hegemonya Mücadelesinin Bir Yansıması: Boru Hatları”, **İktisat Dergisi**, Ocak-1998, sayı 375, s.72.

AKYOL, Kürşat: “Petrol Oyunundaki Kırmızı Şapkalı Kız: Türkiye”, **Görüş, TUSİAD**, Haziran-Temmuz 1997, No. 32, s. 42-45.

AKYOL, Taha: “İran ve Azeriler”, **Milliyet**, 14-08-2001, s.15.

ALİYEV, Haydar; **Dünya Siyasetinde Azerbaycan Petrolü** (Der.İlham Aliyev- Akif Muradverdiyev, Çev. Abdullah Çiftçi-Ergun Kocabıyık), Sabah Kitapları No.77, İstanbul, 1998, s. 105.

ALİYEV, Fikret: “Lukoil Ekonomicheskiy Most Mejdu Rossiyey i Azerbacanom” (Lukoil, Rusya ile Azerbaycan Arasındaki Ekonomik Köprüdür)”**Consulting&Business**,S.2,2000.

ARAS,Osman Nuri: **Azerbaycan’ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, Der Yayınları,İstanbul, 2001.

ARI , Tayyar: “**Irak İran ve ABD**” , Alfa Yayınları, 2004.

AYDIN,Mustafa:“Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, ‘**Türk Dış Politikası**’,Ed:BASKIN ORAN,5.Baskı 2003,İstanbul, s.393-394.

AYDIN, Mustafa, “ ‘Büyük Oyun’dan ‘Öz Büyük Oyun’a ’”, **Aksam Gazetesi**, 27 Temmuz 2005, Çevrimiçi;01.03.2008 -
<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2005/07/27/mercekalti/mercekalti1.html>

AYDIN Turan, "Rusya'nın Petrol ve Doğal Gaz Politikası", **Avrasya Etüdleri**, C.1,S.4,Kış 1995.

BAYCAUN,Saule: “Bağımsızlıktan Günümüze Kazakistan İç Politikası ve Demokrasi Yolundaki Gelişmeler”, **Avrasya Dosyası**, Kazakistan- Kırgızistan Özel, Kış 2001-2002,Fasikül:23,Cilt:7, Sayı:4.

BAYRAMOV,Gadir: “Hazar Bölgesi Ve Azerbaycan: Enerji Kaynakları Ve Sorunlar ”,Istanbul Universitesi Doktora Tezi, Istanbul-2002

BİLGİN,Mert; **Avrasya Enerji Savaşları**, IQ Kultur Sanat Yayıncılık, Istanbul-Mayıs 2005.

BLANK,Stephen: "Kafkasya Güvenliğinde Yeni Eğilimler", **Avrasya Etüdüleri**,Sayı 13, İlkbahar 1998, s.3.

BLANK,Stephan: “Russia and the Gulf”, **Perspectives**, S. 1, No.4, Aralık 1996 - şubat 1997, s.30-35.

BREMMER,Jan:“Oil Politics:America and the Riches of the Caspian Sea”, **World Policy Journal**,Bahar 1998.

BROWNBACK,Sam:“U.S. Economic and Strategic Interests in the Caspian Sea Region:Policies and Implications”,**Caspian Crossroads**. Vol.3,no:2,Sonbahar-1997;
www.ourworld.compuserve.com/homepages/usazerb/casp.htm

BÖLÜKBAŞI, Suha: “Ankara’s Baku-Centered Transcaucasia Policy: Has It Failed?” **The Middle East Journal**, Vol. 51, No. 1, 1997.

BRZEZINSKI, Zbigniew: “**Büyük Satranç Tahtası**”,İnkılap Kitabevi, İstanbul 2005.

COHEN, Ariel: " ‘Yeni Büyük Oyun’: Avrasya’da Boru Hattı Siyaseti", **Avrasya Etüdüleri**,C.3,S.1,İlkbahar-1996, s.6.

COHEN, Ariel: “The New ‘Great Game’: Oil Politics in the Caucasus and Central Asia”, **The Heritage Foundation**, January- 1996

COHEN, Michael:“Caspian Sea Region ”;(Çevrimiçi);
<http://www.eia.doe.gov/cabs/caspgrph.html> ; Erişim:(26.03.05)

CROISSANT, Cynthia M.; CROISSANT Michael P.; “Hazar Denizi Statüsü Sorunu: İçeriği ve Yansımaları”, **Avrasya Etüdüleri**, C.3, S.4, Kış 1996-97

ÇAYLI,Bahir: ”HAZAR PETROLLERİ, PETROL BORU HATTI PROJELERİ VE TÜRKİYE”,Yüksek Lisans Tezi,İstanbul 2002.

DELAVAUD, Claude Collin: “**Geopolitique de l’Asie, Paris, Presses Universitaires de France**”, 1993, s. 106-107.

DİKBAŞ, Kadir, “Hazar Petrolleri ve Avrasya Enerji Koridoru”, **Diyalog Avrasya Dergisi**, S.1, İlkbahar-2000.

DORIAN,James P.: “Oil, gas in FSU Central Asia, northwestern China await development“, **The Oil and Gas Journal**, 10-09-2001.

EFEGİL,Ertan: “Orta Asya Bölgesinin Jeostratejik,Askeri,Siyasi, İktisadi ve Doğal Kaynaklar Açısından Önemi”, ‘**Yakın Dönem Güç Mücadeleri Işığında Orta Asya Gerçeği**’, Gündoğan Yayınları, Şubat 2004,s.56.

EFEGİL,Ertan: “Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesine Sistemik Bakış”, **Türkistan News**, 20 September 1999.

“Energeticheskaya strategiya İrana v Kaspiyskom regione”.
<http://finance.rol.ru/news/article06901/default.asp?news=26881>;Erişim:11.04.07

EROL,Mehmet S.;BAYCAUN,Saule:“Kazakistan Ülke Profili”,**Avrasya Dosyası**,Kazakistan-Kırgızistan Özel,Kış 2001-2002,Fasikül:23,Cilt:7,Sayı:4.

FREEDMAN ,Robert O.: “Russian Foreign Policy Making and Caspian Sea Oil”, **Analysis of Current Events**, Vol 9, No 2, şubat 1997.

FYODOROV Yuri,“Russia’s Policies Toward Caspian Region Oil: Neo-Imperial or Pragmatic”, **Perceptions on Central Asia**,V.1,No.6,September 1996.

GAYIBOV,Anar:“Hazar Havzası’nın Doğal Statüsü ve Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı’nın Ekonomik Değerlendirilmesi”,Marmara Üniversitesi,Ortadoğu İktisadi Anabilim Dalı,Yüksek Lisans Tezi,İstanbul 2005

GERTZ, Bill: “Russian Agents Teach Iranian Spies”, **The Washington Times**, 9 November 1995, s.1.

GÖKIRMAK, Mert: “Türkiye Rusya İlişkileri ve Petrol Taşımacılığı Sorunu: Jeopolitik Bir Değerlendirme”, in Faruk SONMEZOĞLU (Der.) **Değişen Dünya ve Türkiye**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1996. s. 161-178.

GÖKÇE,Deniz; ERCAN, Metin: “Çin’i İyi Tanımak Gerekıyor”, **Stratejik Analiz**, Nisan 2004, s.74.

GUMPEL,Werner: "Orta Asya Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişme ve Entegrasyon", **Avrasya Etüdüleri**, İlkbahar 1998.

GÜL, Atakan; GÜL,Ayfer Yazgan:**Avrasya Boru Hatları ve Türkiye**,Bağlam Yayınları,1995, s.30.

HUSSEYNOV ,Rauf: “Azerbaijan Snarls at Iran Oil Deal”, **Baku Sun Newspaper**, V.1, 17 December1998. s.1-2.

İLAHİ, Humayun; **Sömürgecilerin Yeniden Canlanmasını Sağlayan KAN: İRAN PETROLÜ**, İktibas, 27 Aralık 1980.

<http://www.iktibas.info/dergi/1981/subat2/gundem5.htm> ; Erişim- 12.04.2008

İLHAN, Suat:“Türkiye’nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği”, **Türk Kültürünün Araştırma Enstitüsü Yayınları** No:134, Ankara, 1993, s.141.

İNCİOĞLU, Nihal, **Yeni Türk Cumhuriyetlerinde Toplumsal Bölünmeler, Siyasi Güçler ve Yeni Siyasal Yapılanma**, Buşra BEHAR ERSANLI (Ed.), Ankara, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.

“ Irak:Petrol Fiyatları Normal Seyrine Dönecek”, **Hürriyet**,01.03.2007

KARACABEY, Kürşat: “Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın Gececeği Ülkelerin Jeopolitiği”, **Türkistan Bülteni**, S.099, 12 Şubat 2000.

KARAKAYA,Dilek;KORAŞ,Fatih:“Enerji Bağlamında Türkiye-Rusya İlişkileri”;<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=411>;07.07.05

KARAGÜL,İbrahim: “Türk Rus Cepheleşmesi”, **Yenişafak**, 19 Ocak 2000.

KLEVEMAN,Lutz:“**Yeni Büyük Oyun: Orta Asya'da Kan ve Petrol**”,çev:Hür Güldü, Everest Yayınları,İstanbul-Ekim 2004,say.3.

“Konkurensiya: Mobilizovannie i Prizvanie”, **Capital Dergisi**. Nisan/Mayıs 1997, s.35-37.

KULİYEV,Resul:“Neft ve Siyaset”, **Kanun Dergisi**,N:10, 15-31 Mayıs 1997

LOCATELLI,Catherine:"Energie et Transition en Russie:les nouveaux acteurs industriels" Paris, **Editions L'Harmattan**,1998 ,s. 250.

LOUIS,Blin: “ Le Petrole du Golfe”,Paris,**Editions Maison Neuve et Larose**,1996,s.13

MANİSALI ,Erol: “Bıçak Sırtı”, **Cumhuriyet**, 24 Kasım 1999

MITCHELL,John V.: "The New Geopolitics of Energy", London, **The Royal Institute of International Affairs**, 1996, s.611

“Mirovaya energetika: vzglyad na desyat' let vpered”.
<http://www.polit.ru/research/2007/01/29/energy.html> . Erişim: 24.02.2007

MUSTAFA ,Eziz, “Bakü-Ceyhan'ın ABD Düyümü”, **Zaman Azerbaycan**, 15-17 Nisan 2000.

NECDET, Özalp: “Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarının Önemi ve Konumu”, **Panorama Dergisi**, Şubat-2004, sayı 1, ISSN 1304-6438 .

NESİPLİ, Nesip:**Azerbaycan'ın Jeopolitikası ve Petrol**, Hazar Üniversitesi Yayınları, Bakü-2000.

OĞAN,Sinan: “Demografinin Gölgesi Altında Rusya Kazakistan İlişkileri”, **Avrasya Dosyası**, Kazakistan-Kırgızistan Özel, Kış 2001-2002,Fasikül:23,Cilt:7, Sayı:4.

“Oil and Politics: Rings in the Same Chain”,**Trend Magazine**,No.4,May-1996.

PALA, Cenk: “21.Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol Ve Doğal Gaz'ın Yeri ve Önemi: Hazar Boru Hatları'nın Kesişme Noktasında Türkiye ”, **Avrasya Dosyası-Enerji Özel**,ASAM-2003, s.16

PAMİR,Necdet:“ Enerji Politikaları ve Küresel Gelişmeler”, **Stratejik Analiz**, 12/2005, s.71

PAMİR,Necdet: “Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri”, **Türkiye'nin Çevresindeki Gelişmeler ve Türkiye'nin Güvenlik Politikalarına Etkileri Sempozyumu**, Harp Akademileri, İstanbul , 10 Mart 2006.

PAMİR,Necdet:“ Rusya Federasyonu ve Enerji”, **Strateji**, 18 Ekim 2004.

PARLAR,Suat:**BARBARLIĞIN KAYNAĞI PETROL**, Anka Yayınları,1.Basım,Mayıs 2003.

“Postavki nefi po şeme zameşçeniya budut uvelicheny do 360 tys. barr. v den”;http://www.eurasia-media.ru/news/news_ru.php?pid=11&catid=.
Erişim: 24.02.2007

PRINCE, Todd: “Russia Back in Caspian Oil Contest”, **The Rusia Journal**, 25-06- 2000.

RAŞİD,Ahmed:**TALİBAN:İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun**, çev. Osman Akınhay, Everest ve Mozaik Yayınevleri, Kasım 2001.

“Russia’s Oil: Temporary Problems of a Terminal Crisis”, **East European Report**, 1-7 May 1994, s.48

SOMUNCUOĞLU,Anar: “Geçiş Döneminde Kazakistan Ekonomisi”, **Avrasya Dosyası**, Kazakistan-Kırgızistan Özel, Kış 2001-2002,Fasikül:23,Cilt:7, Sayı:4.

STARR, Frederick: “Power Failure: American Policy in the Caspian”, **The National Interest**, No. 47, Bahar 1997, s. 20-29

“Strategiya ekonomicheskoy bezopasnosti”;
<http://www.ginb.ru/mmab/2006/13> . Erişim: 11.04.2007.

TIKA, “Azerbaycan Ülke Profili”,**TIKA**,Ankara, 2004,s.11.

TOBB, “Azerbaycan’da Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve Türkiye ile İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi”,**TOBB Yayın** No:295:BOM:29, Ankara,1995,s.3.

TURAN, Gül-TURAN, İlter: “Türkiye’nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, der:Faruk SÖNMEZOĞLU, Der Yayınları, İstanbul-2001.

TÜMERTEKİN, Erol; ÖZGÜÇ, Nazmiye; **Ekonomik Coğrafya: Küreselleşme ve Kalkınma**, İstanbul, 1999,s.395.

US,EIA.(<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspian.html>),Erişim:01.09.2007

YERGİN, Daniel:**Petrol Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**,Çev.Kamuran Tuncay,Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları-1995.

YILDIRIM,Gökhan “Boru Hatlarının Kesişme Noktası Türkiye’dir”, **Yeni Avrasya**, Cilt I, Sayı:5, Kasım 2000.

WINROW, Gareth: “Turkish Policy in Central Asia”, in Mehdi MOZAFFARI (Ed.) **Security Politics In the Commonwealth of Independent States: The Southern Belt**, New York, St. Martin’s Press. 1997. s. 112-117.

Çevrimiçi; <http://www.eia.doe.gov/cabs/kazak.html>, 10.03.2007

Çevrimiçi;<http://www.eia.doe.gov/cabs/Kazakhstan/Background.html>;
Erişim: 01.09.2007

Çevrimiçi; <http://www.enerji.gov.tr/petroltarihce.htm>; Erişim; 01.06.2007

Çevrimiçi; <http://www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/pdf/oil.pdf>; 02.06.2007

Çevrimiçi;

http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/dgg.____.doc;
08.08.2007

Çevrimiçi;http://www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/graphic_data_natgas.html;17.10.06

Çevrimiçi;<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspian.html>;(Erişim:19.02.05).